

ROBERTS LEGZDIŅŠ

LATVIEŠU TAUTAS MĀKSLA

CELTNIECĪBA

I

VIDZEME

B

L 94-5
18 m/p

L

AMERICAN LATVIAN ASSOCIATION
in the United States, Inc. 007
Suite 806 - Edmonds Building
917 - 15th Street, N. W.
Washington 5, D. C.

ROBERTS LEGIDINS

LATVIEŠU TĀUTAS MĀKSLA

CELTNIECĪBA

I

VIDZEME

Latvian National
Association

Handwritten notes:
1954-1955
1958-1959
LATVIA

PREKŠTĀRĀ	1
STĀBRS	2
VIDZEMES TĀUTAS MĀKSLA	3
INDIVIDUĀLĀS PĀR	4
ALTA	5
STĀBRS UN KĀRĒ	6
MAKŠĒ	7
CEĻI	8
STĀBRS	9
MAKŠĒ	10
MAKŠĒ	11
MAKŠĒ	12
MAKŠĒ	13
MAKŠĒ	14
MAKŠĒ	15
MAKŠĒ	16
MAKŠĒ	17
MAKŠĒ	18
MAKŠĒ	19
MAKŠĒ	20
MAKŠĒ	21
MAKŠĒ	22
MAKŠĒ	23
MAKŠĒ	24
MAKŠĒ	25
MAKŠĒ	26
MAKŠĒ	27
MAKŠĒ	28
MAKŠĒ	29
MAKŠĒ	30
MAKŠĒ	31
MAKŠĒ	32
MAKŠĒ	33
MAKŠĒ	34
MAKŠĒ	35
MAKŠĒ	36
MAKŠĒ	37
MAKŠĒ	38
MAKŠĒ	39
MAKŠĒ	40
MAKŠĒ	41
MAKŠĒ	42
MAKŠĒ	43
MAKŠĒ	44
MAKŠĒ	45
MAKŠĒ	46
MAKŠĒ	47
MAKŠĒ	48
MAKŠĒ	49
MAKŠĒ	50

ALA

AMERICAN LIBRARY ASSOCIATION
1515 R STREET, N.W.
WASHINGTON, D. C. 20005

Latvijas Nacionālā
BIBLIOTEKA

~~94-12.501~~
0306038584

ROBERTS LEGZDIŅŠ

LATVIEŠU TAUTAS MĀKSLA

CELTNIECĪBA

I

VIDZEME

ŠATURS

PRIEKSVĀRDI	
IEVADS	3
VIDZEMES SĒTAS NOVIETNE	6
DZĪVOJAMĀ ĒKA	15
KĻĒTS	43
STALLIS UN KŪTS	67
MALTUVE	71
PIRTS	78
RIJA	84
SIENA ŠĶŪNIS	98
LATVIEŠU TAUTAS MĀKSLA — pārskats franču valodā	101
VIDZEMES SĒTA — kopsavilkums franču valodā	108
BRĀĻU DRAUDZES SAIEŠANAS NAĀMI VIDZEMĒ	119
SAIEŠANAS NAMI — kopsavilkums vācu valodā	147

1960

ROBERTS LEGUINS

LATVIEŠU TĀUTAS MAKSĻA

CELĒTINĀCĪBA

I

VIDEEME

Handwritten numbers and scribbles, including "1000000000" and "1000000000".

TĀTURŠ

PRIEKŠVARDI

IZVADES

VIDEEMES RETAS NOVĒRTĪNE

BEIŅVOJAMA ĒKA

KĪLTS

STĀLIS UN KĪLTS

MĀLĪTĀVE

MĒRIS

ĀIJA

SIENA BRĪVĪBE

LATVIEŠU TĀUTAS MAKSĻA — izņemot izdevumus

VIDEEMES RETA — izņemot izdevumus

BRĪVU DRABUŠU PĀRBAUDĀMĀS KĀMĒ VIDEEME

PĀRBAUDĀMĀS KĀMĒ — izņemot izdevumus

1990

Latvian Legation

PRIEKŠVĀRDI

Ziemeļeiropas senākā un izteiktākā arhitektūra „koka laikmets”, pēc Dr A. Bilenšteina domām ir viens no vecākajiem kultūras laikmeitiem. Tas pastāvējis līdztekus visiem senākās vēstures laika posmiem un izbeidzas tikai 19. g. s. beigās.

Šo secinājumu attiecinot uz zemēm ap Baltijas jūru, konstatējam: ievērojamu būvmākslu, stingrās tradīcijās un izkoptās formās.

Koka arhitektūras uzplaukumu saskatam ap 9—12. g. s. Skandināvijā to apzīmē par vikingu, jeb stāvkoku (stavkyrka) baznīcu laiku, — Latvijā par pilskalnu laikmetu.

Visizkoptākā un bagātākā koka arhitektūra ir Norvēģijā. Tai ir 1000 gadīga nepārtraukta attīstība un tā funkcionē vēl šodien. Zviedrijā atkārtoja seno koka arhitektūru š. g. s. 30-tos gados, t. s. nacionālromantiskā laikmetā. Somu arhitekti ar ievērojamām sekmēm to dara patlaban. Kāpinājot savu arhitektūru līdz pasaulslavai, somi redzami izmanto arī koku kā būvmateriālu. Latviešiem sākot ar 13. g. s. ir celtniecībā lieli traucējumi (sakarā ar patstāvības zaudēšanu). Daudzie kari, kuŗi gājuši pāri Latvijai ir iznīcinājuši mūsu senākās koka celtnes. Tāpēc svarīgs ir ikviens dokumentējums, jo senās celtniecības apzināšana ir svarīgs faktors Ziemeļeiropas arhitektūras studijām.

Rakstot šo darbu emigrācijā ir jāsaturās ar lielām grūtībām, jo nav iespējams izmantot Latvijas arhīvu un mūzeju materiālus. Līdzdarbojoties no 1921.—44. g. L.U. arhitektūras fakultātes un Pieminēkļu valdes ekspedīcijās ir bijusi izdevība izbraukāt un apzināt visus Latvijas novadus. Ir uzkrātas atziņas un pieredze, kas dod iespēju ar emigrācijā pieejamo materiālu strādāt. Toties ir pieejami un izmantojami bagātīgie Skandināvijas materiāli.

Šis ir pirmais mēģinājums rādīt šķērsgriezumā visas Latvijas senāko būvmākslu. Darbs ir konspektīvs. Formā un apdarē tas pielaikots LATVJU RAKSTU izdevumam un, uzskatāms kā ievadījums plašākam pētījumam, kad būs pieejami un izmantojami visi Latvijas materiāli. Lai arī sveštautieši varētu iepazīties ar šiem materiāliem, pievienots kopsavilkums franču un vācu valodā.

Par šī darba sekmēšanu jāpateicas prof. Dr. arch. P. Kundziņam, Pieminēkļu valdes priekšsēdim ģenerālim V. Tepferam un Stokholmas Universitātes Etnoloģijas institūta vadītājam prof. Dr. phil. Sigurdam Eriksonam. Par kopsavilkuma franču tulkojumu jāpateicas M. Grosvaldei-Ternberg.

Darbs, kas aptver Vidzemi, Kurzemi, Zemgali un Latgali, var parādīties atklātībā sakarā ar LATVJU RAKSTU publicēšanu, par ko sevišķa pateicība Andreja Ozoliņa apgādam Vācijā.

Roberts Legzdīņš

—Stokholmā, 1960. g.

FRIEDRICH

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

...des A. ...

ROBERTS LEGZDIŅŠ

VIDZEMES SĒTA

1960

ROBERTS TROTTING

VOLUME 1

BETA

1888

Vidzemes lauku būvniecība

(No pilskalnu laikmeta līdz 19. g. s. beigām)

praktā par Vidzemes sētu ietilpst sētas novietne, dzīvojamā ēka, klēts, kūts, stallis, maltuve, pirts, rija, siena šķūnis un Brāļu draudzes saiešanas nami. Ir mēģināts izsekot šo celtnu attīstībai, ņemot palīgā arheoloģiju, etnografiju un folkloru.

Latviešu būvniecības sistēmiskā un zinātniskā pētniecība sākās tikai ar valsts patstāvības laiku. Visievērojamākie nopelni Latvijas celtniecības pētīšanā ir prof. Dr. arch. Paulim Kundziņam. Šī darbība izteicās trīs disciplīnās: 1) LU archit. fakultātē noorganizē tautas celtniecības katedru un arhīvu. Ik vasaru studentu ekspedīcijas, piedaloties arī pašam profesoram, uzmērī, fotografē un vāc būvniecības materiālus visā Latvijas teritorijā. Rezultātā: publicēti pieci sējumi — Materiāli par Latvijas būvniecību. 2) Noorganizē (1923. g.) pēc Zviedrijas parauga Pieminekļu valdi un ir tās aktīvs loceklis. Šī iestāde ir galvenais centrs mūsu nacionālās kultūras apzināšanā, sargāšanā un pētīšanā. Pieminekļu valdes ekspedīcijās piedalās: LU archit. fak. un Mākslas akad. studenti, Valsts vēsturiskā muzeja, folkloras un latv. valodas krātuves darbinieki. Savāc lielāko arhīvu Baltijas valstīs. 3) Uzceļ Brīvdabas muzeju (1928. g.) un ir tā vadītājs līdz 1934. g. Muzejs tiek organizēts pēc Skandināvijas brīvdabas muzeju parauga, ir lielākais un ievērojamākais kontinentā.

Šie trīs iestādījumi ir pamats mūsu nacionālās arhitektūras pētīšanai. Salīdzinot ar mūsu kaimiņiem otrpus Bal-

tijas jūrai, mēs bijām aizkavējušies, bet Latvijas brīvvalsts laikā šis darbs tik intensīvi tika strādāts, ka nokavēto pānācām.

Ja salīdzinām Baltijas valstis ar Skandināviju, tad stāvoklis šāds:

Kad Latvijā rīkoja pirmo etnografisko izstādi (1896. g.), zviedriem jau senatnes pieminekļi bija apzināti un Hazēlius organizēja brīvdabas muzeju.

Kad prof. P. Kundziņš publicēja savu Dr. disertāciju — Dzīvojamā rija Latvijā (1933. g.), bija pagājuši jau četrdesmit gadi, kopš norvēģu prof. L. Dietrichson's tika publicējis savu kapitāldarbu par Norvēģijas koka baznīcām — De Norske stavkirker (1892. g.), pieskardamies, tāpat kā prof. P. Kundziņš, savā darbā arī Ziemeļeiropas koka arhitektūrai vispār.

Četrdesmito gadu sākumā stāvoklis jau bija izlīdzināts. Brīvdabas muzejā bija uzstādītas 46 celtnes, iekārtotas Vidzemes, Latgales, Zemgales un Kurzemes sētas, baznīcas uc. sabiedriskas ēkas, Pieminekļu valdes arhīvā savākts kolosāls materiāls no visiem Latvijas novadiem.

Pirms tam bija atsevišķi pētījumi, kuŗi skāra arī Latvijas būvniecību. Ievērojamākie autori: Dr. A. Bilensteins — Die Holzbauten und Holzgeräte der Letten, J. K. Broces (1742—1823) 10 sējumi — Sammlung verschiedener Liefländischer Monumente etc., Dr. O. Hūna, (1764—1823) Liefland, nach den Kreisen und Kirchspielen beschrieben uc. (rokrakstā), A. V. Hupelis — Topographische Nachrichten (1774, 1777 un 1782) un citi autori.

Vecākās rakstītās ziņas (par latviešiem) ir atrodamas Indriķa Livonijas chronikā, kuŗa sarakstīta 1225.—1226. g.

Latviešu senās celtniecības pētīšanai vērtīgus materiālus dod pilskalnu arhaioloģiskie izrakumi. Šais materiālos atrodam ziņas par būvmākslu, konstrukcijām, darba paņēmieniem un darba rīkiem. Ļoti ievērojams uzlabojums guļbūves celtniecībā sākās ar „kaķa“ lietošanu vainaga salaišanai, kas ir darba rīks, ar kuŗa palīdzību iezīmē iecirtuma vajadzību divu vainagu salaidumam.

Šis jaunās atziņas par 6.—8. g. s. amatniecības problēmām iegūstam Ķentes pilskalnā, kuŗš atrasts Ogres pilsētas austrumos (izrakumi 1954. g.). Ķentes pils pirmo reizi izbūvēta 6. g. s., divas reizes nodegusi. Pēdējo reizi pilskalns izpostīts 8. g. s. beigās vai 9. g. s. sākumā un vairs nav atjaunots. Atrastais dzelzs „kaķis“ liecina, ka Latvijā ap 6.—8. g. s. rodas jauns tehnisks paņēmiens koka ēku celtniecībā. Vienkāršas pakšos cirstas guļbūves, kas celtas no apaļiem baļķiem, tagad varēja „kaķēt“. Vainagu salaidums caur to kļuva daudz blīvāks, izturīgāks un ziemā labāk saglabāja siltumu. Divzaru „kaķi“ lieto parallēlu svītru ievilkšanai divos saderīgos vainagu baļķos (dziedros). Augšējā vainaga baļķī (dziedrā) pie „kaķa“ iesvītrojuma zīmes visā koka garumā iecērt rievu, kas pielāgojas apakšējā baļķa formai. Baļķu saskares vietu nodrīvē sūnām.

Sevišķi svarīgus materiālus Ziemeļeiropas koka architektūras jeb „koka laikmeta“ pētīšanai sniedz izrakumi Ziemeļpolijā — „Biskupinā“ (1959. g.), kur atrasta nocietināta apmetne no jaunākā bronzas laikmeta (700 g. pr. Kr.). Tā patiesībā bijusi vesela pilsētiņa ar deviņām ielām un rindu ēkām, vārtiem utt. Visas ēkas bijušas no koka.

Šaipus Alpiem, t. i. uz ziemeļiem, šis ir lielākais un vērtīgākais atradums un Ziemeļeiropas koka architektūras studēšanā iezīmē jaunu posmu.

Šie atradumi pavērs plašākas perspektīves arī latviešu pilskalnu un piļu pētīšanai, it sevišķi šo celtnu vertikālās dimensijas rekonstruēšanai, kur līdz šim nebija materiālu.

Neatsveramš materiāls tomēr atrodas Skandināvijas valstīs, kur sākot ar 8. g. s. tas savākts mūzejos un no 11. g. s. stāvkoku baznīcās un citās celtnēs brīvā dabā.

Ievērojams palīglīdzeklis senās lauku celtniecības pētīšanai ir latviešu tautas dziesmas jeb dainas, vēl gan samērā maz izmantots materiāls. Pirmo reizi dainas pētniecībai izmantoja A. Bīlenšteins, vēlāk P. Šmits, Ludis Bērziņš, A. Švābe uc. Kā ievadījumu dainu pētniecībā varam uzskatīt prof. J. Endzelīna un R. Klaustiņa rediģēto, ilustrēto Latvju Tautas Dainu izdevumu (1928. g.) un prof. A. Švābes, K. Strauberga, E. Hauzenbergas-Šturmas rediģēto Latviešu Tautas Dziesmu izdevumu (1955. g.), kur ar dainu palīdzību mēģināts noskaidrot arī lauku sētas, celtnu un iedzīves iekārtu. — „Kopaina, kas par sētu tādā veidā rodas, kad līdz ar tās izbūves stātiskajiem elementiem — veidojumā iesaista arī pašu cilvēku un viņa dzīves norisi, pauž dziļāku architektūras izpratni, nekā to tagadnes sabiedrībā parasti saprotam. Telpiskie veidojumi nav vairs mēmi un nedzīvi celtnieciskas darbības liecinieki, bet cilvēka dzīves dažādo funkciju redzamie izteicēji. Tautas dziesmās latvju sēta tverta šādā dziļākā un plašākā iekšējā skatījumā.“ (Prof. P. Kundziņš)

Vidzemes sētas un celtnu apskatā esmu izmantojis latviešu tautas dziesmas, tās ņemdam kā ilustratīvo materiālu un paskaidrojumus zīmējumiem vai arī no tām taisot slēdzienus.

Konkrēts piemērs ir maltuve. Šī ievērojamā celtnē, kuŗa ilgus gadu simteņus bija nepieciešama latviešu sētas sastāvdaļa, 19. g. s. spēji pazuda. Brīvēstāvošas maltuves viens eksemplārs ir at-

rasts Vidzemē, bet ar to nevar operēt, skaidrojot visas šīs ēkas funkcijas un novietni sētā. Ir sevišķi daudz dziesmu, kuŗas skaidri apraksta maltuvi visās detaļās, pat dzirnu konstrukciju, malšanas procesu, dzirnu novietni maltuvē, kā arī pašas maltuves novietni un motīvāciju. Tāpat tiek aprakstīti darbi un pat nedēļas „programma“, kas kuŗā dienā jāmaļ.

Latviešu tautas dziesmu jeb dainu „atrašanas“ vēsture ir šāda:

1764. g. pēc Karalauču universitātes beigšanas Rīgā ierodas J. G. Herders. 1765. g. Jāņos kādā no Rīgas namnieku muižinām pie Juglas ezera Herders pirmo reizi dzird latviešu tautas dziesmas, kas atstāj uz viņu lielu iespaidu. Šī pārdzīvojuma iespaidā vēlāk viņš raksta: „Viņu dziesmas ir tautas archīvs, kur izteikta visa viņu zinātne, reliģija, dvēseles rosība, senie notikumi, dzīves prieki un ciešanas.“ Tā Herders kļuva par šī lielā latviešu tautas dokumenta atradēju vai tautas dziesmu atklājēju.

Jau 18. g. s. otrā pusē latviešu tautas tradīcijas, it īpaši tautas dziesmas sāka krāt apgaismotie vācu mācītāji Harders Rubenē, Bergmanis Rūjienā uc.

Paši latvieši šo darbu uzsāka 1869. g., kad Fr. Brīvzemnieks savāca 54.000 dziesmas. 1878. g. to pārņēma Krišjānis Barons un savāca 217.996 tautas dziesmas. 1894.—1898. g. Jelgavā Kr. Barons kopā ar H. Visendorfu izdod tautas dziesmu I daļu. 1915. g. Pēterburgā šo izdevumu nobeidz Zinātņu Akadēmija. Izdoti 8 sējumi ar 35.789 pamatdziesmām un 182.000 variantiem. Latvijas neatkarības laikā Folkloras krātuve savāca vēl 775.257 tautas dziesmas, kuŗas kārtoja un rediģēja prof. P. Šmits. Šo krājumu 4 sējumos izdod no 1936.—1939. g. Ar šo publikāciju pamatdziesmu skaits sasniedz 60.080.

„Lielā kultūras ciņa bija izcīnīta. To iesāka vācu „vētras un dziņu laikmeta“ fantasti, to nobeidza mūsu tautas atmodas romantiķi. Latviešu tautas dziesmas

ir tikpat vecas kā valoda un dziedāšana. Līdzko parādās pirmās rakstu liecības par latviešu tautu, tās piemin arī viņas dziesmas. Visgrūtākajos dzimtbūšanas laikos, kad pēc likuma burta romiešu tiesību nozīmē latvieši bija vergi un dzimtkungam piederēja dzīvības un nāves vara, tautas dziesma bija vienīgā leģālā forma, kuŗā dzimtļaudis drikstēja cits citam un savam Dievam sūdzēt svešas varas nodarīto pārestību. Dziedātāji savā nacionālā postā ar stoisku mieru turpināja kļaušu gaitas.“ (Prof. Dr. A. Švābe)

Bēdu, manu lielu bēdu,
Es par bēdu nebēdāju:
Liku bēdu zem akmeņa,
Pāri gāju dziedādama.

Latviešu tautas dzīves ziņa ir latviešu tautas dziesmās, un tautas iedaba, kas tik nepārprotami izteikta latviešu sadzīves formās, dzejā, mūzikā un mākslā, parādās arī būvniecībā.

Šis monumentālais kapitāldarbs, kuŗš tagad ir uzrakstīts, daudzus gadus simtenus kā mūsu tautas vissvētākais un lielākais mantojums ir ticis nodots (tradēts) no paaudzes uz paaudzi. Šai dokumentā varam atrast visu mūsu tautas kultūru, filozofiju, mākslu, vēsturi utt. un tas aptver arī latviešu tautas dzīves aprakstu.

Dziedot dzimu, dziedot augu,
Dziedot mūžu nodzīvoju;
Dziedot iet dvēselīte
Dieva dēla dārziņā.

Darbā lietoto tautas dziesmu dokumentācijas apzīmējumu saīsinājumi pie numuriem rāda, no kāda izdevuma dziesma ņemta:

(B) = Barona rediģētas dainas; Visendorfa izd. Pēterburgā, 1909.—1915. g.

(LTD) = Latvju Tautas Dainas, prof. J. Endzelīna un R. Kļaušņa red., izd. Literātūra Rīgā, 1928. g.

(Ltdz.) = Latviešu tautas dziesmas; red. prof. A. Švābe, K. Straubergs, E. Hauzenberga-Šturma, izd. Imanta, Kopenhāgenā, 1955. g.

VIDZEMES SĒTA

Vidzemes kalnainais apvidus, upes un ezeri, sili, gāršas un birzis ir sevišķi izteikts fons, kurā latviešu zemnieks iekomponējis savu sētu.

Kopš neatmināmiem laikiem, paaudzū un tradīciju nests, vidzemnieks cēlis savu sētu. Ēkas apvieno pagalms, ceļiņi, takas un ābeļdārzs, bet visam pāri lieli koki, it kā telpisks vertikālās dimensijas norobežojums pret zilo debesi un āri. Sētas izcilākā vietā ir istaba ar puķu jeb „rožu dārzu“, kā saka tautas dziesmās. Istaba atrodas parasti pie „kalna vārtiem“, iebraucamā ceļa tuvumā un tā kopā ar ābeļdārzu pieslēdzas nerēgulāras formas pagalmam. Šī vienība ir dokumentēta kopš pilskalnu laikmeta. Tūkstošgadējā attīstības procesā nonākam līdz latviešu gruntniecības ziedu laikiem, kad zemnieku sēta ir bagātīgi izveidojusies, izkopta ar daudzām ēkām un funkcionē kā izteikts ansamblis, kas formu un krāsu harmoniskā vienībā priecina ikvienu ceļinieku Vidzemē.

Šīs sētas glabā latviešu tautas tradīcijas un cilvēkus. Te atrodas zemkopju tautas senais uzkrātais mantojums. Tā ir neatņemama sastāvdaļa valsts iekārtas sistēmā, latviešu iedabas un dzīves ziņas konstitūcijā, un neiespējami te būtu ko grozīt, pielikt vai pārkārtot.

Zemes svētība un Dieva turēšana visās gadskārtās ir palīdzējusi latvietim savu sētu kopt, kā arī pārļaut visgrūtākos laikus. Nešķīramām saitēm latviete tur šī sēta, arī tad, kad viņš ir kaņķ vai svešumā.

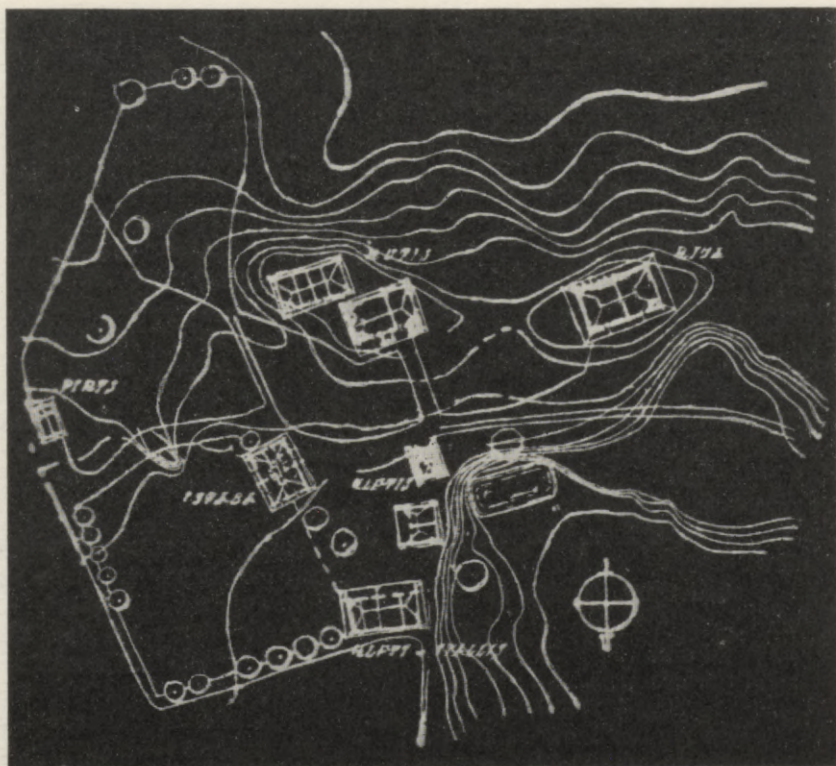
Es pazīnu tēva mājas
Bez saulītes vakarā:
Vītols auga pie vārtiem(i)
Sudrabiņa lapiņām. (LTD 23)

Izkopta sēta ar labām ēkām, augļīgiem tūrumiem, pļāvām, dārziem, košuma krūmiem un stalti noaugušiem kokiem ir zemnieka gods. Tā bija saimnieka varenība, visa novada lepnums.

Gan pazīnu brāļa sētu,
Nevajaga rādītāja:
Ozols auga pie vārtiem,
Zelta zīle galiņā. (LTD 27)

Sētas izbūvē vidzemnieks konsekventi turas pie zināmas kārtības jeb principa. Tā ir tipiska viensēta, visparastāk atrodas īpašuma vidū ar izklaidus apbūves veidu. Katrai vajadzībai jeb saimnieciskai funkcijai ceļ atsevišķu ēku. Nekad tās neapvieno zem viena jumta, bet skaitliski pavairo. Sētas izbūvē vidzemnieks ir individuālists. Dabas dažādība arī neļauj ieturēt kādu standarta tipu jeb atrisinājumu, kā to varam vērot Zemgales līdzenumā vai Latgalē. Aizvien pati novietne nosaka sētas izveidošanu un raksturu. Konservatīvās lauku būvniecības tradīcijas ļauj mums skatīt šo sētu, saglabātu cauri gadu simteņiem un dažādām attīstības stadijām. Patiesībā nekas tur nav mainījies.

Senākos laikos sēta no ārienes bija cieši noslēgta ar stingru žogu. Tas bija nodrošinājums pret sīrotājiem un citiem iebrucējiem. Pilskalnu laikmetā žogus taisīja sevišķi stiprus, ciešā rindā zemē iedzenot mietus un to augšējos galus noasinājot. Tādus žogus mežainās vietās taisīja arī vēl nesenā pagātnē, lai aizsargātos no vilkiem un citiem plēsīgiem zvēriem. Ziemeļvidzemē sevišķi izplatīti ir blīvie žogi pēc Skandināvijas parauga, kārtis liekot slīpi, kuņas sa-

1. att. Pinnišu mājas Smiltenes pag.

tur zemē iedzīti mieti, saistīti ar klūgām. Parastākais ir žogs, kad zemē iesit divus paralēlus mietus, tos savieno klūgām un horizontālā virzienā uzgulda kārtis. Visiecienītākais žogs Vidzemē ir zedeņu: masīvi zemē ierakti stabi, kuņķos horizontālā virzienā iestiprina trīs kārtis un starp tām iepin egļu zarus (sk. 25. att. no Vidrižu pag.).

Sidrabiņa sētu pinu
Baltābeļu kalniņam. (Ltdz. 3414)

Gleznainā aina labi raksturo sidrabpelēkos egļu zarus, iepītus zedeņu žogā, aiz kuņa ziedošs ābeļdārzs.

Sētā varēja iekļūt pa vārtiem. Tādi bija vairāki, un arī dainās min trejus vārtus:

Pa vieniem saule lēca,
Pa otriem mēnestiņš,

Pa trešiem Dieviņš nāca
Ik rītiņa, ik vakara. (LTD 96)

Tas ir simbolisks salīdzinājums un vairāk skaņ mītoloģiju.

Praktiski sētas iekārtai, lai tā pareizi funkcionētu, treji vārti bija normāls atrisinājums. Galvenie vārti atradās istabas tuvumā, un pa tiem no lielceļa varēja iebraukt sētā jeb pagalmā. Šie vārti bija platāki, vairāk rotāti un bieži tos sauca arī par „kalna vārtiem“. Otri jeb „lejas vārti“ atradās pie laidara, olnīcas galā, un pa tiem dzina lopus ganos. Trešie vārti veda uz riju un tīrumiem, un tos sauca par „rijas“ jeb „āres“ vārtiem Ievērojama vārtu sastāvdaļa bija stabi, kuņķus godos pušķoja. Tie minēti arī ligo dziesmās un citur: „Sit, Jānīti, vara bungas vārtu staba galiņā“, „Cekulaina

zile dzied vārtu staba galiņā“ jeb „Skaišķi dzied ciemu gaiļi vārtu staba galiņā“. (Ltdz. 888)

Sevišķi iemīļots sētas izdaiļošanas elements bija koki. Ceļot jaunu sētu un novietojot to plēstā līdumā, vienmēr ēkas centās iegrozīt tā, lai sētā paliktu krāšņākie koki. Ja koku nebija, tad tos stādīja. Visiemīļotākie bija ozoli, kļavas, oši, vītoli, liepas, ievas un pīlādži. Koki ir sētas nepieciešama sastāvdaļa, zināmā mērā telpisks paplašinājums sētas celtņem un it kā saistošs elements, kas izkaisītās daudzās ēkas un ēciņas satur īpašā kopsakarībā vai līdzsvarā. Zem kokiem novietoja galdus un solus, un tur vasarā ēda un strādāja mājas darbus. Tāpat arī zem kokiem novietoja vai tajos pakāra mājstaimniecības priekšmetus un darba rīkus.

Sētā un tās tuvumā cienīja tikai lapu kokus:

Labi būtu tai sētā,
Kad nebūtu prieku meži.

(Ltdz. 25924)

Vidzemes sētas neatņemama sastāvdaļa ir ābeļdārzs un puķu jeb „rožu dārziņš“:

No tālienes es pazinu,
Kuŗa bija brāļu sēta:
Visapkārt oši, kļavi,
Vidū baltā ābelīte. (LTD 20)

Sastopam arī atsevišķus apiņu dārzus. Tie visparastāk atradās aiz klēts vai maltuves. Ābeļdārza dienvidu pusē allaž atradās bišu dārzs. Tur stropus sakopoja zināmā kārtībā, un to pārzināšanai un kopšanai bija pat atsevišķa klēts.

Sakņu dārza visparastākā vieta bija aiz laidara, kūtspakaļā, vai citu saimniecības ēku tuvumā. Arī šim dārzam bija atsevišķa sēta, lai lopi neizbradātu. Sakņu dārza tuvumā bieži atradās diķis, jo dārzs saistīts ar aplaistīšanu, un tāpat ērti varēja izmantot pie kūts esošo vircas bedri.

Kā jau minēts, stādīti koki bija ikvienas mājas košums. Ne tikai sētvidū, arī gar ābeļdārza malu, olnīcu tie auga

un apstādīts bija galvenais iebraucamais ceļš jeb gatve. Tāpat bija apstādīta rijas taka:

Augat, oši, ozoliņi,
Rijas taka maliņāi,
Lai vējiņis pāri pūta,
Lai salmiņus negaisina. (LTD 356)

Kā no šīs dziesmas redzam, koki stādīti pilnīgi praktiskai vajadzībai, jo rijā izkultie salmi, pelavas utt. bija barošanai un pakaišiem cauru ziemu jāpārnes uz kūti. Tāda pat praktiska nepieciešamība bija diķa malā stādīt kuplus kokus, sevišķi vītulus, lai karstās vasarās pasargātu ūdeni no saules un izžūšanas. Tāpat koki gar ābeļdārza ziemeļu malu bija aizsegs pret vējiem.

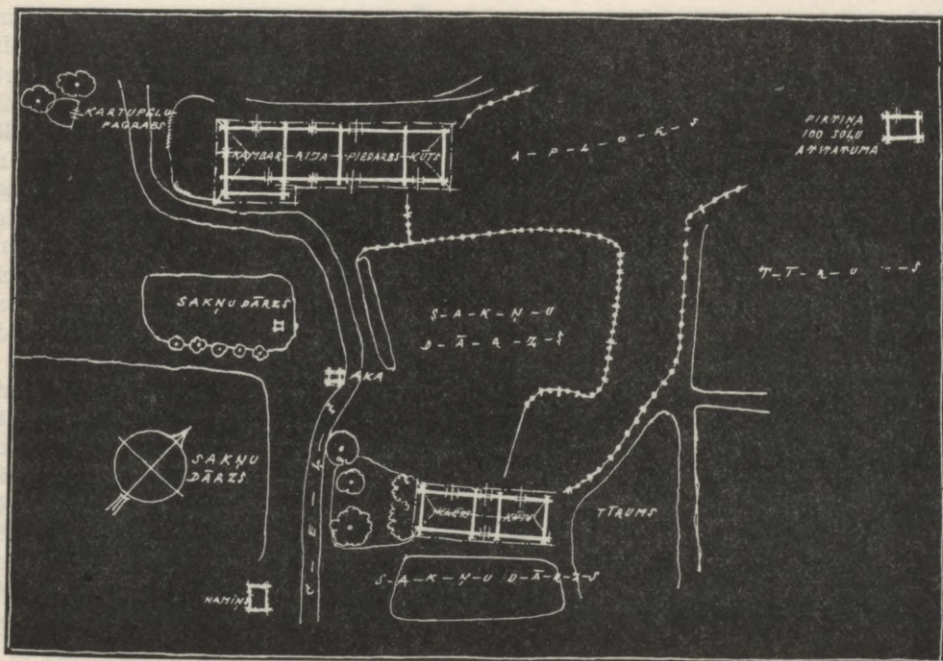
Ļoti iecienīts bija birzes jeb lapu meža tuvums, kas sētai deva gleznainu fonu, balsij atskaņu un aizsargu pret vējiem. Izraugot vietu sētai, vidzemieks vienmēr ņēma vērā ne tikai uzkalnu, ezeru, upi, birzi vai esošos kokus, bet vajadzēja rēķināties arī ar vēju. Svarīgs bija rītenis, vakarvējš un ziemelis, no kuŗiem vajadzēja aizsargāties. Ja nebija dabas dots aizsargs, stādīja kokus.

Arī ūdenim ir svarīga loma sētas kopskatā. Vidzemi šķērso daudzas upes, ap kuŗām celtas vecākās sētas, ciemi un pilsētas. Gauja, Daugava, Aiviekste, Salaca, Rūja, Brasla, Aģe, Svētupe uc., tāpat daudzie ezeri un, visbeidzot, garais Vidzemes krasts gar Baltijas jūru ir sevišķi izteiktis elements sētas izveidošanā, ne tikai praktiski saimnieciskām vajadzībām, bet vēl vairāk tīri aistētiskam skaistumam un priekam:

Māsiņ, tavu jauku dzīvi
Ezeriņa maliņā!
Rītā tev gaiļi dzied,
Vakarā(i) gaigaliņas. (Ltdz. 25888)

Bērzu birze kalniņāi,
Strauja upe lejiņāi. (Ltdz. 25877)

Gauja savā garajā tecējumā pa Vidzemi no Vecpiebalgas līdz Carnikavai

3. att. Krūmiņu mājas Ainažu pag.

kums. Bērzu birzis te nomaina gāršas, egļu meži un jūrmalas sili. Apvidus lielāko tiesu mežains un purvainš. Atsevišķas sētas kā salas te ielauztas mežos. Daudzkārt tīrumus ieslēdz purvi, un sētas atrodas it kā uz salām, uz ko norāda māju nosaukumi: Melnsalas, Tiltsalas utt. Šim apvidum iet cauri vecs kaŗa ceļš no Pērnavas uz Rīgu. Šo novadu šķērso visas Vidzemes upes, kuŗas ietek jūrā: Gauja, Pēterupe, Aģe, Svētupe un Salaca. Tur ir arī piejūras ostas un zvejnieku ciemi. Īpatnējākais ir jūras krasts ap Liepupi, kur tas ir pastāvs, akmeņains un zemnieku sētas un lauki nonāk līdz pašai jūrai. Ziedošs rudzu lauks bieži liecas jūrā.

Bez parastām sētām te ir arī zvejnieku ciemi, kuŗu sētas uzbūve manāmi atšķiras no zemkopju sētām.

Šai novadā lielāko tiesu dzīvo riju kambapos. Līdz ar to sētas iekārtā ista-

bas funkcijas, attiecībā pret pārējām ēkām, manāmi citādas.

Latvijas brīvvalsts laikā lauku sēta saņēma skolotus saimniekus, saimnieces un darbiniekus. Lauksaimniecības akadēmija, mājturības un dārzkopības institūti, mākslas amatniecības skolas un semināri deva izglītotus darbiniekus šīm sētām. Zināšanas, turība un tehniskie jaunatradumi ļāva izveidot un izkopt lauku sētu līdz pilnībai.

Izvedot agrārreformu, Latvijas lauki saņēma jaunu piedevu. Muižu zemēs, atmatās, mežos, purvos, pļavās un norās iekopās jaunas sētas. Ne tikai sētas, bet radās jauna saimnieku kārtā — jaunsaimnieki. Kalpi, gājēji, graudnieki, vaļinieki, rentnieki, kaŗavīri un arī daudzi pilsētnieki kļuva par zemes īpašniekiem. Sākās jauns laikmets, vienreizējs. Līdz ar to noslēdzās liels latviešu sētas attīstības posms, kuŗa vēsturiskā attīstība bija šāda:

Līdz ar muižu rašanos Latvijā valdošais virsslānis, vācu muižniecība, daļēji atņēma zemniekiem iekoptos laukus, iedzenot viņus mežos. Tur viņi jaunajos līdumos atkal no jauna cēla savas viensētas, paturot agrāk izkoptās tradīcijas. Šīs viensētas gadu simtos bija izkopušās noteiktās būvniecības formās, pārļaudzamas un sevī uzņēmdamas vēsturisko stilu pieejas. Gruntniecības uzplaukuma laikos tās bija attīstījušās pilnā košumā, sevī slēpdamas to garu, ko mēdzam apzīmēt par patriarchālu.

Muižu dibināšana uz zemnieku zemēm turpinājās līdz 19. g. s. beigām. Sevišķi smags zemniecībai ir 18. g. s., kad nostiprinās dzimtbūšana un zemniekus pārvērš par muižas kustamo mantu.

Izbeidzoties kļaušu laikiem (1867), muižas pārgāja uz kalpu darbu, pārvēršot daļēji zemnieku mājas par tā saucamajām kalpu mājām. (Tā, piemēram, Kurzemē laikā no 1818.—61. g. kalpu mājās ieskaitītas 713 zemnieku sētas). Tai pašā laikā notika otrs process: zemnieki, atbrīvojušies no kļaušām, sāka iepirkt mājas par dzimtu. Šis process 20. g. s. sākumā bija noslēdzies, un līdz ar to Latvijā pastāvēja 2 privātu zemes īpašnieku kategorijas: muižnieki un zemnieki. Abas zemes īpašnieku kategorijas šķīra tiesiska un saimnieciska nevienlīdzība. Muižnieku rokās atradās ap 2,3 milj. ha zemes.

20. g. s. sākumā muižu saimniecība vairs neatmaksājās. Daudzi muižnieki sāka savus īpašumus likvidēt, sadalot tos mazākās vienībās un pārdodot. Baroni centās šais mājās noņemt vācu kolonistus, un arī krievi no savas puses sāka kroņa muižas kolonizēt ar krieviem.

Šo iesākto muižu likvidāciju pavisam citā virzienā ievadīja Latvijas republikas nodibināšana. Agrārreforma atsavināja muižu zemi un valsts fondā ieskaitīja ap 3,4 milj. ha. Laikā no 1919.—30. g. jaunsaimniekiem no šī fonda piešķīra 1,7 milj. ha, kamēr 84 000 ha kā neatsavināmo daļu atstāja bijušajiem īpašniekiem. Ar likumu zemes grāmatās bijušās muižas ierakstīja par „saimniecībām”. Muižas vārds sāka izzust, un pagasts ar pagastnamu atkal lauku sabiedrībā ieņēma centrālo vietu.

Zemnieku māja, viensēta, kas gruntniecības laikos bija saimnieciski manāmi atspirgusi, arhitektoniski izveidojusies un sevī glabāja neskārtas latviešu tautas tradīcijas, ar agrārreformu saņēma jaunu, spēcīgu pieaugumu — 144 681 jaunu sētu. Ar 4660 Latgales ciemu jeb sādžu izcelšanu 68 000 viensētās, pēdējās nostabilizējās visos Latvijas novados.

Latvijas brīvvalsts gadi pierādīja, ka šī sistēma ir spējīga dzīvot.

Latviešu zemnieka sētas vēsturiskā attīstība bija noslēgusies, atlika tikai to izkopt un izdaļot saskaņā ar jaunām atziņām un celtniecības problēmām.

Otrais pasaules kaņš ar tā sekām apturēja latviešu sētas un Vidzemes savrupmājas tālāko izveidošanos.

Ar to ir pārtraukta lauku sētas eksistēšana un teorētiski izbeidzies tās tūkstošgadīgais attīstības process. Daudzkārt ir svešas varas pārstaigājušas Latviju, bet aizvien pēc kara, mēra un posta gadiem latviešu sētas ir celtas no jauna.

Kalnā kāpu skatīties,
Kas ar manu tēvu zemi:
Vai ar leitīs (krievs), vai tatāris,
Vai irbite purināja.

4. att. Pinnīšu sēta Smiltenes pag.

Fig. 4. Ferme

5. att. Jēču sēta Jaunpiebalgas pag.

Fig. 5. Ferme

6. att. Līņu sēta Straupes pag.

Fig. 6. Ferme

7. att. Skaldū māju pagalms (Brīvdabas muzejā)

Fig. 7. Ferme

DZĪVOJAMĀ ĒKA

Neraud' gauži, sila priede,
Ne es tevi skalos cērtu.
Cērt' istabas pamatos,
Tu skanēsi dziedājot.

(LTD 189)

Turēdami senu baltu tautas tradīciju, latvieši ir vienīgie Eiropā, kuŗi no vissenākajiem laikiem līdz mūsu dienām konsekventi dzīvo viensētās, katrai vajadzībai ceļot sevišķu ēku, tās brīvi grupējot ap plašo pagalmu. Sētas centrālā vietā ir dzīvojamā ēka, ar vienu sānu pieslejšoties ābeldārzam, ar otru pagalmam.

Vidzemnieku dzīvojamās ēkas raksturīgs siluets: monumentāls jumts ar četrām slīpēm, varenās dimensijās, smagi uzguldīts guļbūves stāvam. Ieejas pusē, pret pagalmu, jumts pārbidīts ēkas stāvam, un kopformā šis pārlaidums ļoti dinamisks. Galskatā — pārdroša asimetriska kompozīcija.

Jumta pārlaidums rada lieveni. Konstruktiīvi tas balstās uz augšējo vainagu izvirzītiem pakšu galiem, kuri dekoratīvi apstrādāti. Tāpat dekoratīvi veidoti spāņu gali, kuŗi ritmiskā pakārtojumā atdzīvina jumta malu. Pārlaidums ir visas ēkas garumā, vecākās mājās tik ievērojams, ka vasarā zem tā var novietot galdu ēšanai un citiem mājas darbiem. Parasti lieveni atrodas sols un piesliešas vai iebūvētas trepes uz istabas augšu (sk. 28. att.). Te arī atrodas ieejas durvis namā un istabā.

Visskaistāko dziesmu dziedu,

Pie vārtiem piedzīdama,

Lai dzirdēja māmuļiņa,

Nama durvis atvērusi. (Ltdz 639)

Kopš seniem laikiem vidzemnieku dzīvojamai ēkai vairāki nosaukumi:

nams, istaba, kambaris, māja, ērbeģis. Visi šie nosaukumi minēti dainās. Ja pieņem, ka dainu sacerēšanas izteiktākais laiks ir apm. no 11. līdz 17. g. s., tad varētu domāt, ka attiecīgie nosaukumi norāda uz ēku vecumu, bet tā tas nav, jo celtnu vecumu nosaka galvenokārt būvniecības tehnika, darba rīki, materiāli, tradīcijas. Vairāk autoru ir tais domās, ka vecākais apzīmējums ir nams, bet jaunākais — ērbeģis.

Tais', bāliņ, augstu namu,

Taisi treju nama durvju:

Pa vienām gaisma ausa,

Pa otrām saule lēca,

Pa trešām durvītiņām

Mēnesnīca ritināja. (Ltdz. 3724)

Nama nosaukums ir vecāks, un tas šīlaika celtniecībā iegājis visplašākā nozīmē: dievnams, skolas nams, pagastnams, biedrības nams, tautas nams utt.

Tautas dziesmas min arī kambari, visbiežāk gan kā saimniecības telpu, pieliekamo, „maizes kambari“, „gaļas kambari“ utt., bet tanī dažreiz atrodas arī rokas dzirnas:

Es atradu tautiņās

Trejas dzirnas kambarī. (Ltdz. 25842)

Vidzemē kambara apzīmējums bija daudz plašāks. Tur to izmantoja arī dzīvošanai, tā bija saimnieka istaba, kas no lielās saimes istabas atdalījās atsevišķā telpā.

Redz', kur koši meitas dzied

Jaunā priežu kambarī. (Ltdz. 787)

Tautas jāja pār pagalmu,
Kur nu bēgšu, bālelīn?
Bēdz, māsiņa, caur istabu
Ozoliņa kambarī. (LTD 85)

Par kambaņiem sauca arī rijām piebūvētās dzīvojamās telpas, t. i. „rijas kambarus“ jeb dzīvojamās rijas. Tāpat kambaņa nosaukums lietots Brāļu draudzes saiešanas namiem, sevišķi Ziemeļvidzemē: „ciemkambaris“, „dziedamais kambaris“. Arī Dievam bija savs kambaris debesīs. Par Dieva dēliem teikts:

Tie tur ēde, tie tur dzēre,
Mīlās Māras kambarī. (Ltdz 2629)

Istabas apzīmējums lietots visplašākā nozīmē. Dažos Vidzemes novados par istabu sauca ne tikai atsevišķu dzīvojamo telpu, bet visu dzīvojamo ēku vai māju:

Cērtat, brāļi, ko cirzdami,
Uzcērtati istabiņ'.

Maza tautu istabiņa
Kā cīruļa pereklīts;
Kur bij man diet un lēkt,
Kur zobenu vēcināt? (LTD 125)

Tautas dziesmās sastopamais „ērbēģis“ ir jaunāks dzīvojamās ēkas apzīmējums, un tas pārņemts no muižas.

Sava brāļa istabā,
Kā lielā ērbēģī. (Ltdz 3496)

Tātad namu uzskatīsim par pirmatnējo dzīvojamo celtni. Tur telpas vidū atradās uguns vieta, atklāts pavards, kur gatavoja ēdienu. Sākumā šo pavardu ierobežoja vaļēji, aplī salikti akmeņi, pret ieeju paceļot plakanāku akmeni stateniski, lai aizsargātu uguni pret vēju.

Archaioloģiskos izrakumos vecākais nams Latvijā konstatēts Sarnātē no bronzas laikmeta apm. 600 g. pr. Kr. Dzelzs laikmeta nami konstatēti pilskalnos, bet tie kā dzīvojamās telpas zaudējuši savu nozīmi. Tur namam piekrīt vairs tikai ķēķa funkcijas. To apstiprina arī prof. Fr. Balodis (Mūsu pilskalni — 1928): „Pekas kalna plakuma austru-

mu galā atradusies 5,1×3 m liela guļkoku celtnē, cirsta no neaptēstiem egles koka balķiem 22,5 cm diametrā, kas pakšos kaķēti, un klāta salmiem. Netālu no šīs celtnes bija uzglabājušās slieteņa — ķēķa paliekas, 2,4 m diametrā, ar izliktu pavarda vietu.“

Dr. A. Bilensteins (savā darbā „Die Holzbauten der Letten“ — 1907) namu uzskata par senāko dzīvojamo ēku. No tā latvietis esot pārgājis dzīvot rijā, kur jau senvēstures laikā pārņēmuši no skandinaviem. Pēc ilgākas dzīvošanas rijā latvieši esot iemācījušies namu pārveidot par istabu.

Pirmajā daļā Bilensteina domas parreizas, to apstiprina arī prof. P. Šmits un P. Kundziņš, turpretī otrā daļā viņa izteiktās domas uz pamatīgāku pētījumu pamata, kādu nebija Bilensteinam, pilnīgi noraidāmas.

Ievērojamu skaidrību šai jautājumā ienesa prof. P. Šmita folkloras pētījumi. Izmantojot latviešu tautas dziesmas, viņš savā darbā (Seno latviešu māja — 1923) skaidri pasaka: „Nams, kā jau vecākā dzīvojamā ēka, tiek še (dainās) arvienu pieminēts pirmajā vietā.“ Par istabu autors saka: „Ja tautas dziesmās piemin namu kopā ar istabu, tad nams vienādi stāv pirmā vietā — kas varētu būt atmiņa par nama lielāku vecumu. Vidzemē vēl tagad ir uzglabājušies nami, kas allaž tiek celti kopā ar pirtīm. Varbūt, ka jau Indriķa chronikas balnea — pirtis, kādās dzīvojuši latvieši un lībieši, jau bijuši tādi nami.“

Apskatot nama „ugunsvietu“ jeb krāsni, prof. P. Šmits secina: „Seno namu krāsnis nav bijušas tādas kā tagad mūsu istabās, bet līdzinājušās drīzāk krāsnīm rijās, pirtīs un sevišķi vidzemnieku vasaras ķēķos jeb namos.“

Šie prof. P. Šmita filoloģiskie pētījumi balstās uz folkloras un valodniecības materiāliem. Tie ir svarīgi konstatējumi un dod norādījumus, kādā virzienā meklējami izskaidrojumi arī celtnie-

8. att. Dzīvojamo riju izplatība

cībā, ja mūsu rīcībā nav tiešu materiālās kultūras dokumentu.

Šķirotot tautas dziesmās minētos „stāvu koku namus“ un „cirstos jeb guļbūvē celtos namus,“ prof. P. Smits uzskata ka vecākie ir stāvkoku nami. Kādā kategorijā tiek iedalīti slietie nami, autors nenoskaidro. Norādījumus par stāvkoku namiem tautas dziesmās nedrīkstētu sajaukt ar slietiem namiem, kas ir pirmatnējākais un primitīvākais telpas robežojums un ko mēs vēl šodien sastopam pie Skandināvijas lapiem un kādi konstatēti arī Vidzemes jūrmalā (skat. 11. att.). Stāvkoku nami jeb celtnes Latvijā vispār būtu minami sakarā ar Skandināvijas koka architektūru. Tur sastopam šai teknikā celtas vecākās būves, t. i. stāvkoku baznīcas no 9.—11. g. s. Tā ir vēl neizpētīta celtniecības problēma un tāpēc no slēdzieniem pagaidām jāizvairās.

Valodnieciskos pētījumos par istabu jānoraida prof. P. Šmita slēdziens it kā istabu latvieši 12. g. s. pārņēmuši no krieviem. Iespējams, ka dzīvojamās telpas nosaukums „istaba“ valodnieciski

identisks ar krieviem, bet pati celtnes patstāvīgi izveidojusies no senā nama un tai ir pilnīgi cits attīstības process nekā krievu istabai.

Izsmēlošus materiālus par šo tematu publicē prof. P. Kundziņš savā doktora disertācijā — Dzīvojamā rija Latvijā, 1934. (Salīdzini schēmas 8. un 9. att.).

Par senāko latviešu dzīvokli prof. P. Kundziņš uzskata namu, bet dzīvojamā rija Vidzemes latviešiem ir vēlāka laika mājoklis, kas sākot ar 16. un 17. g. s. radies kā pārejas laika veidojums dažādu ekonomisku un politisku spaidu iedarbē, ko izsauca kari, mēris, neražas uc. apstākļi.

Latviešu dzīvojamo ēku 19. g. s. apraksta arī Slokas mācītājs F. Beiningens (Das lettische Haus). Viņš apskatā zemnieku māju attīstību no vienkāršākām formām līdz izkoptai celtni. Savus ilggadīgos novērojumus viņš saista ar leišu-prūšu zemnieku māju pētnieka A. Becenberga slēdzieniem. F. Beiningens Vidzemes dzīvojamo riju uzskata par zemnieku pagaidu mājokli, kas radies

pēckara un grūtos posta laikos. Pamazām dzīvojamā rija izveidojusies par noteiktu ēkas tipu.

Vidzemes dzīvojamās ēkas pētīšanā jāsadurās ar lielām grūtībām. Vecākās celtnes mūsu zemē saglabājušās tikai no 17. g. s., turpretī Skandināvijā ir celtnes no 11. g. s. un celtniecības attīstība tur pārskatāmāka. To sekmē arī nese- nie ievērojami lieli atradumi: Oseberga uc. vikingu kuģu bagātais inventārs, kas deva iespēju Ziemeļeiropas „koka laikmetu“ jeb koka architektūru papildināt ar sevišķi vērtīgiem materiāliem.

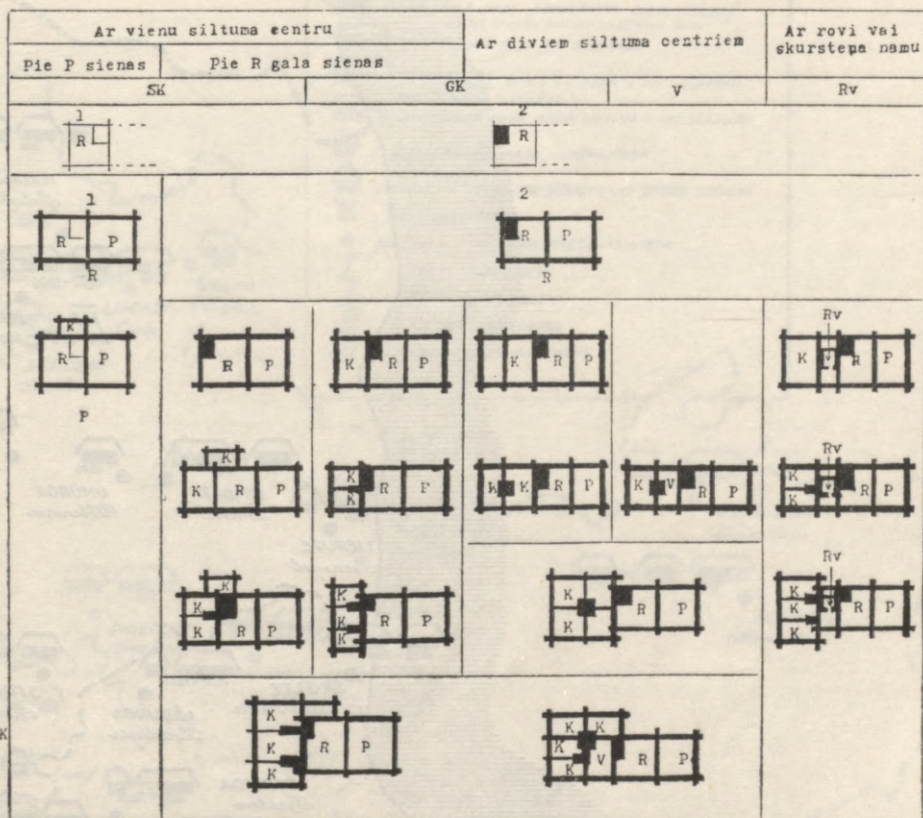
Baltijas telpā ievērojamākā celtniecība „koka laikmetā“ ir latviešu pilis ar nocietinātiem pilskalniem un pilsētām pie tām. Līdz šim nedaudzi atraktie pilskalni latviešu dzīvojamās ēkas restaurēšanā devuši maz. Arhαιologi mēģinājuši restaurēt Mežotnes, Daugmales un Talsu pilskalnu nocietinājumus, kas ir monumentāli fortifikācijas meistar- darbi. Arī kaŗu apraksti un chronikas liecina to paŗu, bet pagaidām citi tālāki pētījumi izbeidzas. Šis ievērojamais latvieŗu celtniecības laikmets pagaidām no mŗu apskata izslēdzams, jo nav vēl izpētīts kā šī pils un iekārta funkcionējusi miera laikā, kādās ēkās pilī un pilsētā pie tās dzīvojuŗi utt. Šis laiks, varbūt pats varenākais, nu jāmeklē archīvos, rakstītos materiālos un salīdzinājumos ar tā laika celtniecību Skandināvijā un citur kaimiņos. Seviŗkus ierosinājumus un norādījumus dod arī latvieŗu tautas dziesmas.

Pārtraucot koka piļu un pilsētu celtniecību jeb „koka laikmeta“ monumen- tālceltniecību ar mŗa piļu, baznīcu un pilsētu celŗanu, iekarotāji mŗu zemē ieved Vakareuropas architektūru. Nereti nodedzinātās latvieŗu pils vietā jeb tās tuvumā paceļas romāņu vai gotiskā stila mŗa pils, bet latvieŗu pils vairs neatjauno. To atliekas glabā tālāk pilskalni.

Nonākot pilnīgā iekarotāju atkarībā,

arī latvieŗu celtniecība tiek paralizēta, kaut lēnākai iznīcībai padodas zemnieku sēta. No 12.—17. g. s. novērojam īpatu ienācēju „asimilācijas“ procesu. Zināmas liecības par ŗo laiku jāmeklē muiŗas celtniecības paraugos, kur nere- ti saglabātas zemnieku sētas celtnes. Tas konstatēts nevien ar klēts un rijas celtnēm (skat. klēts un rija), bet to paŗu vērojam arī ar dzīvojamo ēku. Daudzās muiŗās kungu māja celta pilnīgi pēc zemnieku mājas principiem un pilnīgi tās arī atgādina, tikai dimensijas ir lielākas. Te varam saskatīt īpatnēju parādību, — ienācēji, t. i. muiŗnieki sāk tālāk kopt latvieŗu celtniecības tradīcijas. Tas rāda, ka mŗu zemē tolaik ir bijusi augsta un izkopta celtniecības kultūra. Ja muiŗas pārņēma klētis un rijas bez ierunām un izkoptās stila architektūrās ŗīs celtnes izveda līdz pilnībai, tad istabas atdarina tikai vēlāk muiŗu panīkšanas laikā. Ar muiŗu ekspansiju zemnieku celtniecībā iestājas posta laiki, zemnieki nonāk pilnīgā muiŗas klauŗu darbā un nav spējīgi savas sētas kopt. Iestājas visdrūmākais laiks Vidzemē, ko labi raksturo G. Merķelis: „Latvieŗu dzīvoŗļi bija būdas no nomizotiem baļķiem, kuŗu starpas bija piepildītas sūnām: salmu jumts sniedzās gandrīz līdz zemei garenā kvadrātā taisītai ēciņai; grīda — stipri sablīvēts māls; logu un skursteņu viņi nepazina. Pirmējo vietā bija tikai vaļēji caurumi, kuŗus aiztaisīja koka durvtipām.“

Notiek arī it kā mēģinājumi zemniekus no grūtā klauŗu laika pacelt, tāpat dzīvoŗļu problēmas atrisināt. Vidzemes vācu muiŗniekos vietām bija dedzīgi zemnieku aizstāvji, arī krievu valdība ar likumu — „Visaugstākās pavēles,“ 1816.—1828. g. — mēģināja rēgulēt zemnieku sētas apbūvi, lai pasargātu zemniekus no pārāk lielas muiŗnieku patvaļas un padarītu zemnieku dzīvoŗļus higiēniskākus un ērtākus. ŗo likumu iedarboŗanos kavēja vācu muiŗniecība un atrada ceļus, kā tos apiet.

9. att. Dzīvojamu riju tipi (Prof. P. Kundziņa materiāli). R — rija, P — piedarbs, SK — sūkambaris, V — virtuve, R — rovis, GK — gala kambaris

Muižnieki zināmā mērā centās rēgulēt un noteikt zemnieku sētas apbūvi, nosakot, kādas ēkas celt, to skaitu un lielumu. Tā muižas pārvaldniekiem sarakstītajā rokas grāmatā (Suntažu mārcītājs Gulberts) noteikts, ka stingri jāraugās, lai zemnieki nesaceltu vairāk ēku nekā nepieciešams.

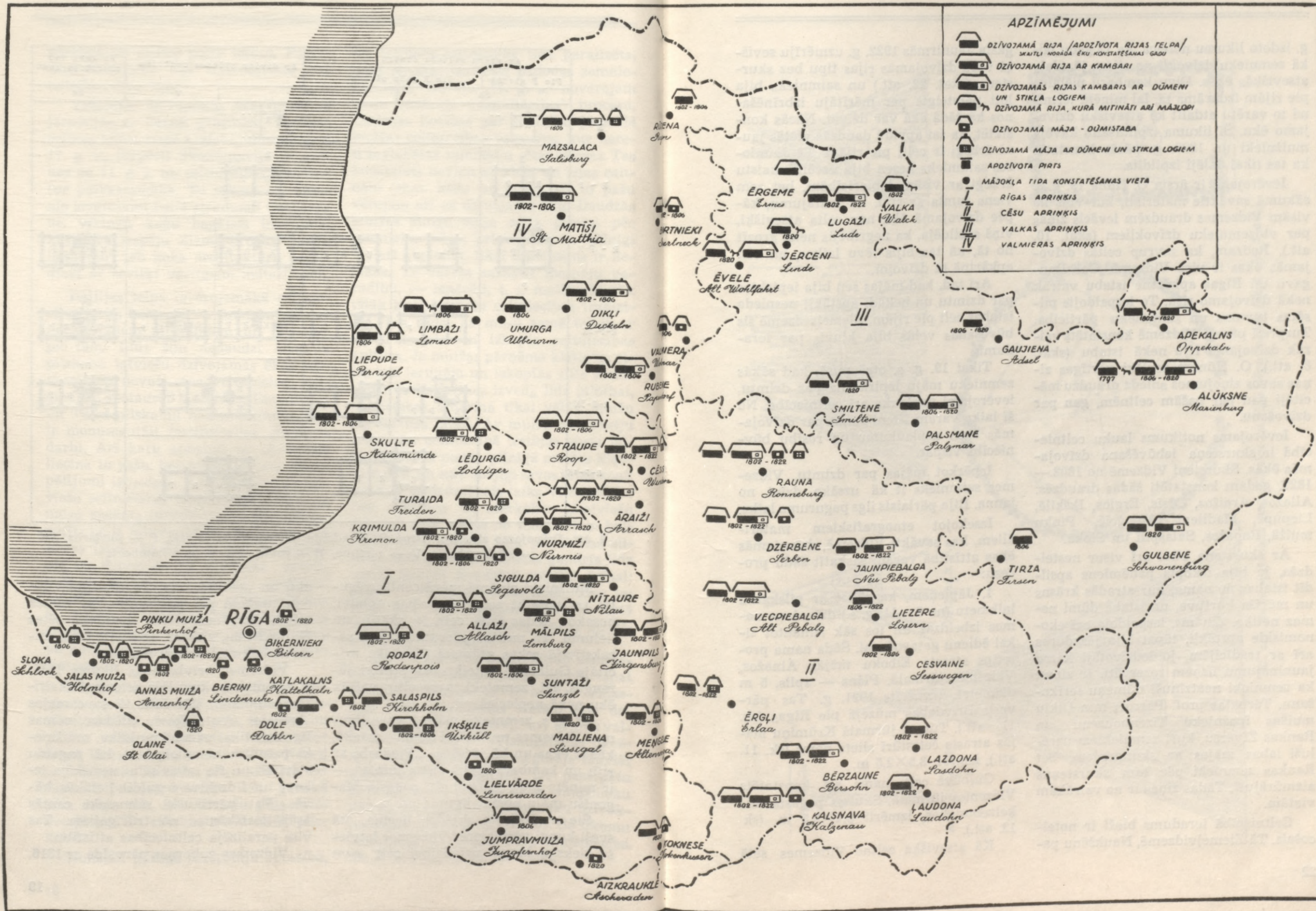
19. g. s. zemnieku māju nomas līgumos Vidzemes muižnieki stingri nosaka, kādas ēkas un kā jāceļ. — „Piedarbs ar riju un kambari apakš viena jumta“ — ir minēts 1860. g. Drabežu pagasta Magonišu māju nomas līgumā uc.

Šie norādījumi skaidri liecina, kā sveši kungi vērsās pret Vidzemes latviešu tieksmi katrai vajadzībai celt savu

ēku un pat vairākas. To muižnieki tomēr uzskata par izšķērdību, jo muiža tolaik deva materiālus zemnieku sētas ēku celšanai, zināms, atskaitot ēkas celšanas laiku no nomas maksas.

Vidzemes brīvlaišanas likums 1819. g. zemniekus, kuŗi līdz reformai skaitījās saimnieki, pārvērta tā saucamajos „brīvajos rentniekos“. Slēdzot nomas līgumus tikai uz zināmu laiku, muižnieki paturēja zemniekus it kā pagaidu stāvoklī un tie savas sētas neriskēja izkopt un līdzekļus ieguldīt lielākās būvēs. Pat pārtikušie saimnieki centās ārēji neatšķirties no trūcīgajiem. Tas viss paralizēja celtniecības attīstību.

Vidzemes guberņas pārvalde ar 1816.

g. izdoto likumu noteica, ka 12 gadu laikā zemnieku dzīvokļi no rijām jāatdala atsevišķās ēkās. Divu kambaņu piebūve pie rijām izdarāma tā, lai minētā termiņā to varētu atdalīt kā atsevišķu dzīvojamo ēku. Šī likuma izpildīšanu kavēja muižnieki un 1828. g. nācās konstatēt ka tas tikai daļēji izpildīts.

Ievērojami ir ārsta O. Hūna 19. g. s. sākumā savāktie materiāli, kur viņš no visām Vidzemes draudzēm ievācis ziņas par vidzemnieku dzīvokļiem (skat. 10. att.). Redzam, ka savrup celtās dzīvojamās ēkas ir visā Vidzemē. Gar Daugavu un Rīgas apkārtnē istabu vairāk nekā dzīvojamo riju. To iespaidojis pilsetas tuvums un saimnieku pārticība. Turpretī pārejā Vidzemē konstatēts vairāk dzīvojamo riju nekā istabu (skat. 8. att.). O. Hūnam sevišķi vērtīgas ziņas savos ziņojumos sniedz draudžu mācītāji gan par pašām celtnēm, gan par dzīvošanu.

Ievērojams notikums lauku celtniecībā ir skursteņa iebūvēšana dzīvojamās ēkās. Skursteņi Vidzemē no 1802.—1822. gadam konstatēti šādās draudzēs: Allažos, Araižos, Cēsīs, Ērgļos, Ikšķilē, Liepupē, Madlienā, Mengelē, Piņķu muižā, Ropažos, Salaspilī un Slokā.

Ar skursteņa būvi arī visur nesteidzās, jo bija izkopts paņēmiens apsildīt istabas no nama, kur atradās krāsns un mūrīša kurtuve, un istabā dūmi nemaz netika. Zināms, iespaidoja arī ekonomiskie apstākļi, tāpat bija jāsadurās arī ar tradīcijām, jo iedzīvotāji katru jauninājumu uzņēma rezervēti. Ir ziņas, ka zemnieki neatzinuši dūmeņu ierīkošanu. Tērbatas prof. Parrots min Dikļu muižas īpašnieku Tīzenhauzenu un Rankas Zīversu, kuņģi zemniekiem uzcēlušī labas mājas ar skursteņiem, bet Rankas zemnieki pēc tam skursteņus aizmūrējuši. Tādas ziņas ir no vairākām vietām.

Celtniecībā ieradums bieži ir noteicošais. Tā Ziemeļvidzemē, Naukšēnu pa-

gasta Jaunirmās 1922. g. uzmērīju sevišķi vecu dzīvojamās rijas tipu bez skursteņa (skat. 22. att.) un saimnieks bija ļoti pārsteigts par mērītāju izbrīnēšanos kā šādā ēkā var dzīvot. Nācās konstatēt, ka šai apvidū daudzās vietās jauni ērbeģi ir celti pie rijām. Tā Jaunlozes saimnieks nesen bija uzcēlis skaistu ērbeģi ar visām labierīcībām, bet zem viena jumta ar riju. Uz jautājumu, kāpēc dzīvojamā ēka nav celta atsevišķi, viņš atbildēja, ka negribējis nekā grozīt no tā, kā tas bijis tēvu laikos, un visi apkārtnē tā dzīvojo.

Arī tad, kad mājas sen bija iepirktas par dzimtu un nekādi apstākļi nespieda istabas celt pie rijām, Ziemeļvidzemē šis būvēšanas veids bija kļuvis par ieradumu.

Tikai 19. g. s. otrā pusē, kad sākās zemnieku māju iepirkšana par dzimtu, ievērojami uzplauka arī celtniecība. No šī laika varam īsteni runāt par dzīvojamās ēkas uzplaukumu un rosību būvniecībā vispār.

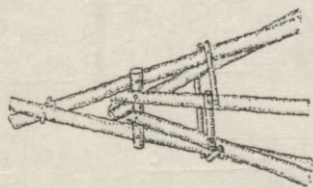
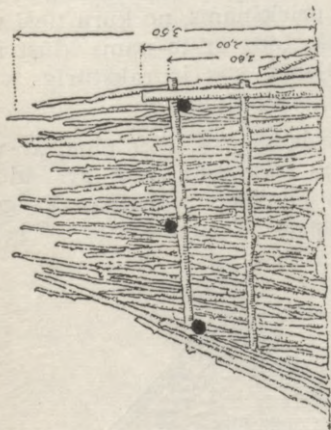
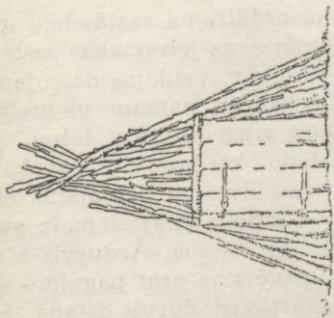
Iepērkot mājas par dzimtu, Vidzemes saimnieks it kā uzsāka dzīvi no jauna. Bija pārlaists ilgš paguruma laiks.

Izsekojot etnografiskiem materiāliem, kas savākti Vidzemē, dzīvojamās ēkas attīstībā varam saskatīt šādu procesu:

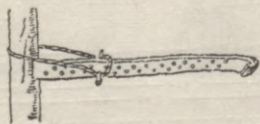
1. Jāpieņem, ka sākot ar pilskalnu laikmetu (no 9.—11. g. s.) dzīvošana namos izbeidzas un tos sāk izmantot tikai ēdienu gatavošanai. Šāda nama prototips atrasts Eiboku mājās Ainažos, Vidzemes jūrmalā. Plāns — aplis, 5 m diametrā, uzmērīts 1921. g. Tas pārvests Brīvdabas muzejā pie Rīgas (sk. 11. att.). Turpat jūrmalā Krūmiņu mājās atrasts četrstūrī sliets nams (sk. 11. att.), izmēri: 3,5×2,5 m.

Guļbūvē celts nams arī konstatēts Vidzemes jūrmalā, Skultes pagasta Miķelzemniekos, izmēri: 5,4×3,5 m (sk. 12. att.).

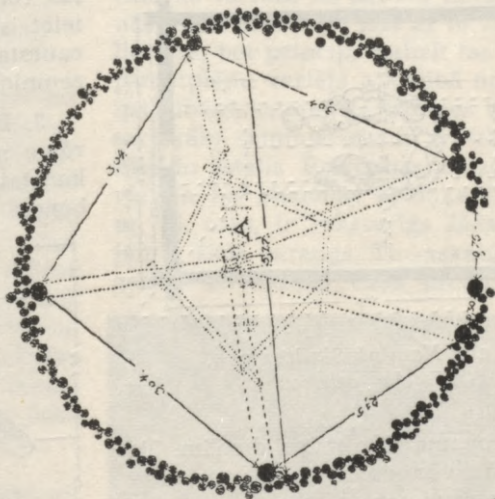
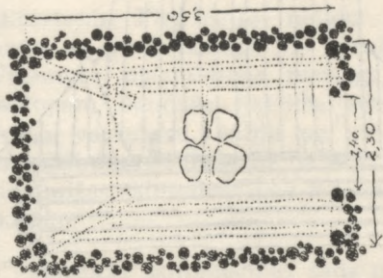
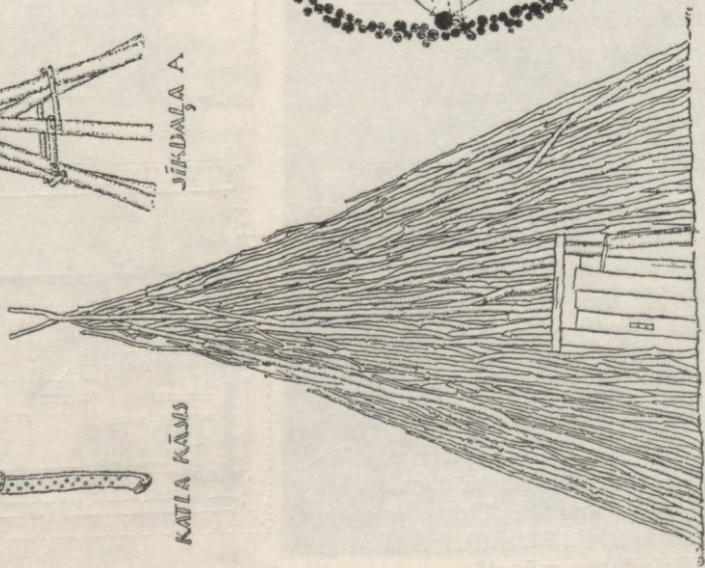
Kā atsevišķa celtnie Vidzemes sētā

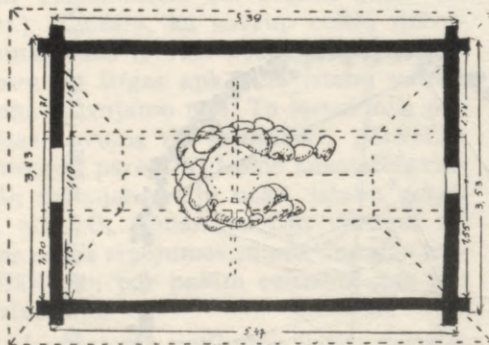
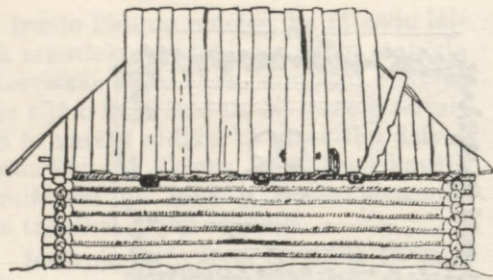
JĪKDAŅA A

KĀPIA KĀMS

11. att. Namipi Ainažu pag. Eiboku un Krūmiņu mājās (skat. arī 3. att.)

12. att. Namiņš Skultes pag.
Miķeļzemniekos

nams sastopams līdz mūsu dienām. To lieto ēdienu vārīšanai vasarā, tur dara alu utt. un sauc par „namiņu“:

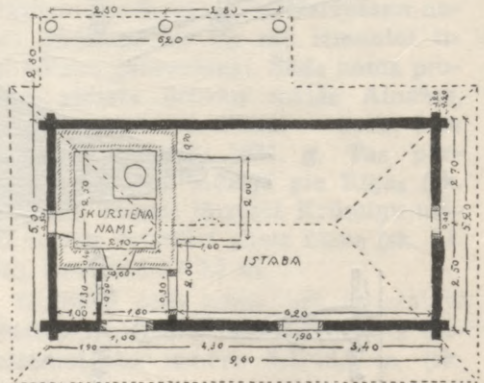
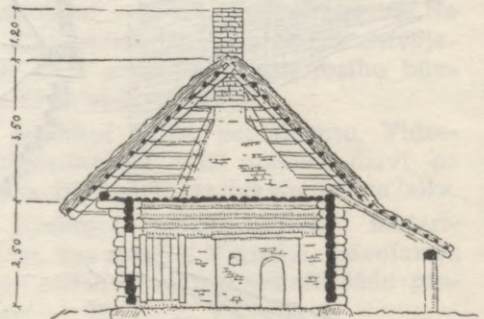
Lēpi, lēpi dūmi kāpj
Pār namiņa jumta galu:
Veca mana māmuliņa,
Azaidiņa vāritāja. (LTD 258)

Visparastākie ir slietie nami, kur ap apaļu vai iegarenas formas plānu saslēgtas kārtis. Sastopam arī cirstus namus, kuŗiem sienas ir tikai dažu vainagu augstas, ar slietenim līdzīgu jumtu. Šādi nami ir līdzīgi skandinavu celtnēm jeb „dūmistabām“, kuŗu paraugi ļabi saglabājušies no 11. g. s.

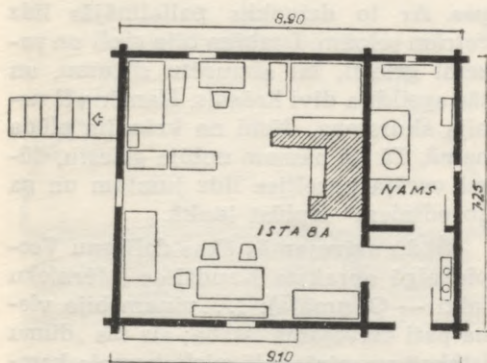
2. Nams izveidojas kā pirts sastāvdaļa. Ievērojams pirts nama paraugs atrodas Madonas apriņķa Tirzas pagasta Ķoderu mājās (skat. 97. att.), kas 1934. g. pārvests Brīvdabas muzejā.

Nams kā nešķirama sastāvdaļa iet ar dzīvojamās ēkas jeb istabas sastāvā. Ap namu savukārt veidojas dzīvojamās telpas, t. i. vispirms namam, vientelpai, piebūvē klāt otru lielāku telpu jeb „cirtni“, istabu, ko sauc arī par kambari. Tā rodas divtelpu dzīvojamā ēka. Parasti nams situēts ēkas ziemeļu galā, bet dienvidos ir istaba. Ārdurvis atrodas namā un vērstas pret pagalmu. No nama savukārt ved durvis istabā. Vēlāk namu pārdala ar šķērssienu divi daļās, rodas priekšnams, no kuŗa tieši var iet istabā. Līdz ar to nams kļūst ne-caurstaigājams, kas ir raksturīgs vidzemnieku atrisinājums.

3. Dzīvojamā ēka, vientelpa, ar vārāmo namu atsevišķi, kur arī ēduši, konstatēta Madonas apriņķa, Vecgulbenes pagasta Vecmadarniekos, celta

13. att. Dzīvojamā ēka Sēļu pag. Žūkurītī

14. att. Skaldū istaba Vestienas pag.

1828. g.; Pieminekļu valdes uzņēmētos materiālos ieviesta no 1928. g. Ēkas izmēri: 8,0×5,8 m, augstums — 13 vainagi. Istabas vidū atrodas krāsns. Savrupceltā namā gatavots ēdiens. Maize cepta rijas krāsnī. Ir ziņas, ka arī citos Austrumvidzemes pagastos šādas dzīvojamās ēkas, vientelpas, bijušas, bet dokumentu trūkst. Nekur pārējā Vidzemē nav ziņu par dzīvojamām vientelpām un jāpieņem, ka Austrumvidzemi iespaidojusi Latgale, kur šāds ēkas tips raksturīgs un noskatīts no krieviem.

4. Divtelpu dzīvojamā ēkā ir istaba un nams. Parasti nams aizņem vienu trešo daļu no ēkas un atrodas ziemeļa pusē. Ieejas durvis no pagalma iet namā, no kuŗa savukārt istabā. Šis ir vecākais vidzemnieku dzīvojamās ēkas tips un to varam uzskatīt kā Vidzemes dzīvojamās ēkas pamatu. Krāsns atrodas istabā, bet tā kurināma no nama, kuŗā ir mazs aizbīdāms lodziņš. Vecākos piemēros namam griestu nav, dūmi pa istabas augšu atrod izeju „brodiņos“. Istabas katrā sienā pa lodziņam.

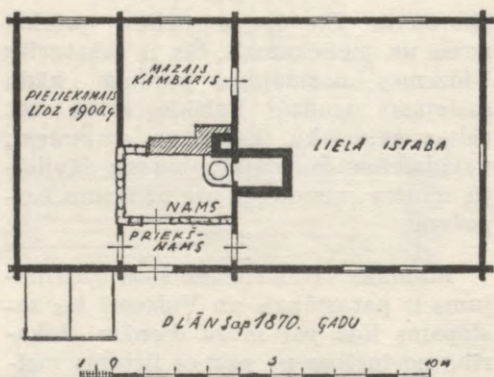
Divtelpu dzīvojamā ēka Valmieras apriņķa Sēļu pagasta Žūkurīti (sk. 13. un 34. att.) celta ap 1770. g., uzņēmāta un LU Arhitektūras fak. materiālos uzņemta 1922. g. Izmēri: 9,7×5,6 m, augstums 2,5 m. Namā iebūvēts mantel-

skurstenis. Pie ieejas neliels priekšnams un pieliekamais. Šis ir raksturīgs Vidzemes mazmājiņas paraugs, kādu sastopam daudzās lielākās sētās. Tās celtas vaļenīku, kalpu un amatnieku vajadzībām. Šo mājiņu barons dāvinājis muižas saimnieci par uzticamu kalpošanu.

Mazākās saimniecībās šāds atrisinājums ir parastākais un Vidzemē tas sastopams līdz pat mūsu dienām. Atkarībā no turības un līdz ar to visas ēkas lielums, bet princips paliek tas pats. Šo pamatplānu variēja atkarībā no novada īpatnībām, saimnieka gaumes vai citām sevišķām saimnieciskām prasībām. Arī Skaldū istaba Brīvdabas muzejā, pārvietota no Madonas apriņķa (skat. 14. un 15. att.), ir raksturīgs šādas dzīvojamās ēkas paraugs. Te saskatāms Vidzemes dzīvojamās ēkas sākuma plāns,

15. att. Skaldū istabas iekšskats

16. att. Dzīvojamā ēka Vecpiebalgas pag. Kalnasmētēs

pie kuŗa konsekventi turas visu laiku. Šāds vienistabas dzīvojamās ēkas atrisinājums Vidzemē ir parasts nabadzīgākiem saimniekiem. Ieejas durvis atrodas ēkas sānos, tuvāk galam. Šāds asimetrisks izkārtojums jūtams arī ēkas ārējā izskatā un loģiski atbilst celtnes telpiskam iekārtojumam.

Skaldū dzīvojamā ēka celta 1780. gadā. Tās garums 9,10 m, platums 7,25 m. Līdz 1856. gadam ēka bijusi kā „dūmistaba” — bez skursteņa, tikai tad mājā iemūrēta krāsns ar skursteni un siltuma „rierēm”. Tā nams kļūst par virtuvi ar plīti, divi katliem utt. Domājams, šinī laikā izdarīti arī citi pārkārtojumi. Zem istabas atradās neliels pagrabs, un tā kā ēka bija uzkalnā, tad pagrabā varēja ieiet tieši. Brīvdabas mūzejā pagraba ieiešanai tika ierīkotas kāpnes.

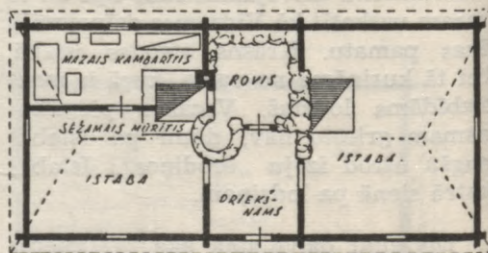
Itin prāvu istabu sākumā varēja ar skapjiem un maizes krāsni pārdalīt divi daļās (sk. 14. att.). Vēlāk tajā iebūvēja šķērssienu un saimnieks līdz ar to atdalījās savā kambarī, bet lielākā daļa, tā saucamā „saimes istaba”, palika saimes lietošanā.

Kad namam otrā pusē piebūvēja vēl vienu istabu, tas palika ēkas vidū. Pārdalot šo jaunpiebūvēto istabu ēkas garrenvirzienā ar sienu, radās vēl divi tel-

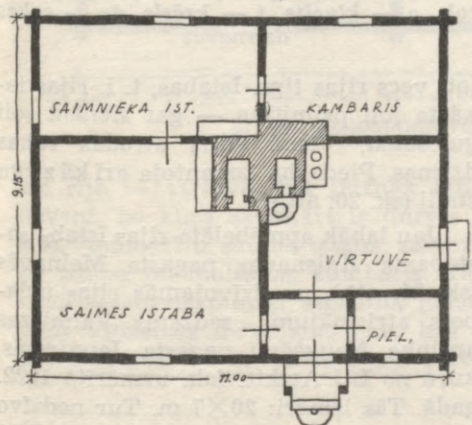
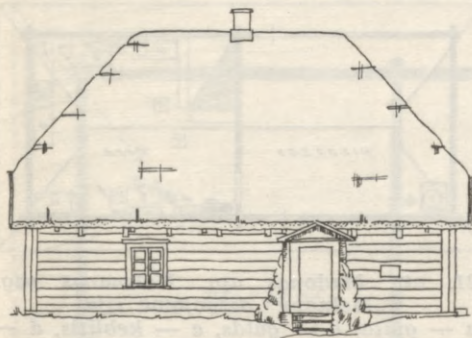
pas. Ar to dzīvoklis palielinājās līdz četrām telpām. Istabām bija cieši un pazemi griesti, lai aizturētu siltumu, un tās apsildīja divi krāsnis. Kamēr vēl nebija skursteņa, dūmi no krāsnīm plūda namā. Tā kā namam nebija griestu, dūmi varēja pacelties līdz jumtam un pa „brodiņiem” izplūst laukā.

Šādu dzīvojamās ēkas dalīšanu Vecpiebalgā apraksta Kaudzītes (Mērnieku laiki — Oliņmāja): „...viņam bija viena pati dzīvojamā istaba; aiz tās „dūmu istaba” un otrā galā pieliekamais kambaris. Tātad, no āra durvīm ejot, stāvēja pa labai rokai pieliekamā, pa kreisai dzīvojamās istabas un taisni pretīm dūmu istabiņas durvis. Skursteņa nebija, un, kad iekšā pavardos vai krāsnī kurināja, tad dūmi nāca pa durvīm priekšīnā, no turienes pa vaļējiem griestiem istabas augšā un tad tur labi izdzīvojušies vilkās pa abiem brodiņiem jeb čūkuriem lēnām laukā, it kā pasaulē nebūtu nekas steidzams.

...Kad Oliņš apprecējās, tad sieva uzstāja, lai pielaizot no „dūmu istabas” vēl vienu dzīvojamo istabiņu klāt, jo tā esot visiem lielmaņiem. Pēdīgi pierunāja vēl, lai pārtaisot lielo istabu garām pušu, jo viņas tēvam arī esot trīs istabas. Tātad Oliņam bija jau tolaiku — paldies viņa lielmaņigai sievai — māja iedalīta, kā tagad gandrīz visiem slāviešiem.”

17. att. Dzīvojamā ēka Vaives pag. Jaunlejasbētēs, celta ap 1850. g.

18. att. Dzīvojamā ēka Smiltenes pag. Pinnītēs

5. Trīs telpu dzīvojamā ēka radās, ja no nama jeb „dūmistabas“, kā to Vecpiebalgā sauc, dzīvošanai atdalīja mazāku kambarīti. Tas bieži ielāņojās tīri dabīgi, kad ugunsvietu namā ieslēdza mūrētā rovi un šis rovis vairāk pievirzījās ieejai. Ja ēka platāka, tad mazā kambarīša izmēri bija prāvāki. Šādā aiznoma kambarī parasti ierīkojās vecais saimnieks (skat. 16. att.).

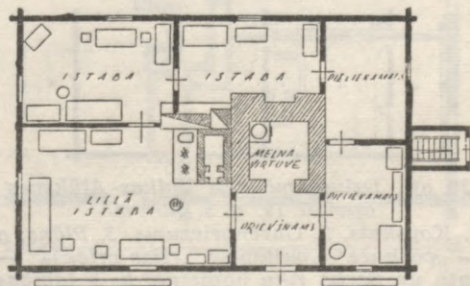
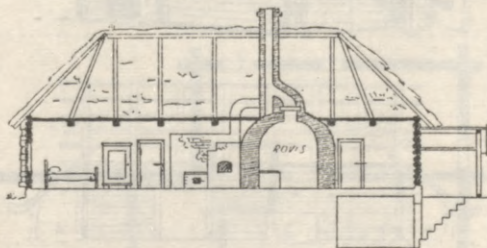
Istais trejdaļjums radās, ja lielo istabu, kurā sākumā ar skapiem un krāsnīm optiski norobežoja, vēlāk pārdalīja ar šķērssienu divi daļās (sk. 17. un 19. att.).

Šo procesu 19. g. s. labi raksturo minētie Kaudzītes. Līdztekus šādam atrisinājumam sastopam arī kādu citu. Piebalgā un citos Vidzemes novados dzī-

vojamā ēka paplašinās, piebūvējot nama galā kambari. Sākumā šī telpa ir pieliekamais jeb maizes kambaris. Tur bieži atradās arī rokas dzirnas. Dažreiz kambari izmantoja kā vasaras istabu gulēšanai. Iebūvējot šai kambarī krāsni, radās istaba. Tāds paraugs redzams Vecpiebalgas pag. Kalnasmetēs. Māja celta ap 1870. gadu. Kambaris par istabu pārbūvēts 1900. gadā, kad arī lielajā istabā iebūvēta šķērssienu (sk. 16. att.).

6. Piebūvējot namam pretistabu, rodas četrpultu dzīvojamā ēka ar pilnīgi simetrisku plāna kompozīciju. Tātad vidū ir nams jeb rovis un abos galos istabas. Arī ieejas durvis vairs nav ēkas galā, bet vidū. Parasti vienā galā lielo istabu sadala ar šķērssienu. Tur dzīvo saimnieks un tas saucas „saimnieka gals“. Otrā istabā ir nedalīta. Tā ir saimes istaba jeb „kalpu gals“ (sk. 17. att.).

Vidzemes vidienē, sevišķi Piebalgā, izmantojot zemes reljefu, zem dzīvojamās ēkas ir pagrabs, kur atrodas arī

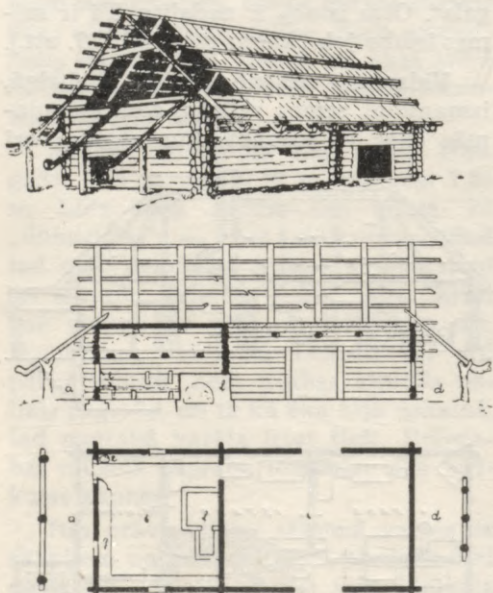

19. att. Dzīvojamā ēka Raunas pag. Smurgās, celta ap 1828. g.

melnā virtuve jeb „dūmu ķēķis“. Lielāko tiesu šāds pagrabs ir tikai līdz ēkas pusei un atrodas ziemeļu galā (sk. 16., 31. un 32. att.).

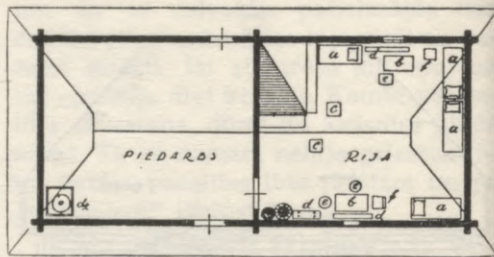
19. g. s. otrā pusē dzīvojamās ēkas dabū lieveņus. Tie sākumā ir vaļēji, balstīti stabos, bet vēlāk pārveidojas stikla verandās. Tas jau zināmā mērā bija saimnieka turības apliecinājums.

7. Sākumā dzīvoja rijās un dzīvojamā ēka bija kopā ar riju jeb „rijas kambari“, tā krāsni izmantojot maizes cepšanai un ēdienu gatavošanai. Vecākais šāds paraugs ir Alūksnes apkārtnē no 19. g. s. sākuma. Ēkai divslīpju lubu jumts, galos tai uz trim stabiem balstīti lieveņi jeb „paškūres“. Šie lieveņi ar lubu jumtu un stabiem visu celtni padara sevišķi izteiksmīgu. Te iezīmējas

20. att. Dzīvojamā rija Valkas-Alūksnes apvidū 19. g. s. sākumā

1. Kopskats. 2. Garengriezums. 3. Plāns: a — „paškure“, „pajumts“, „rijas priekša“ — ratu un darba rīku novietne; b — labības kaltējamā rija, kas bija arī dzīvojamā telpa; c — piedarbs, kuŗu pēc kulšanas izmantoja par šķūni un zirgu stalli; d — maiza pajumte salmu un labības novietošanai; e — rokas dzirnavas; f — krāsns; g — sols

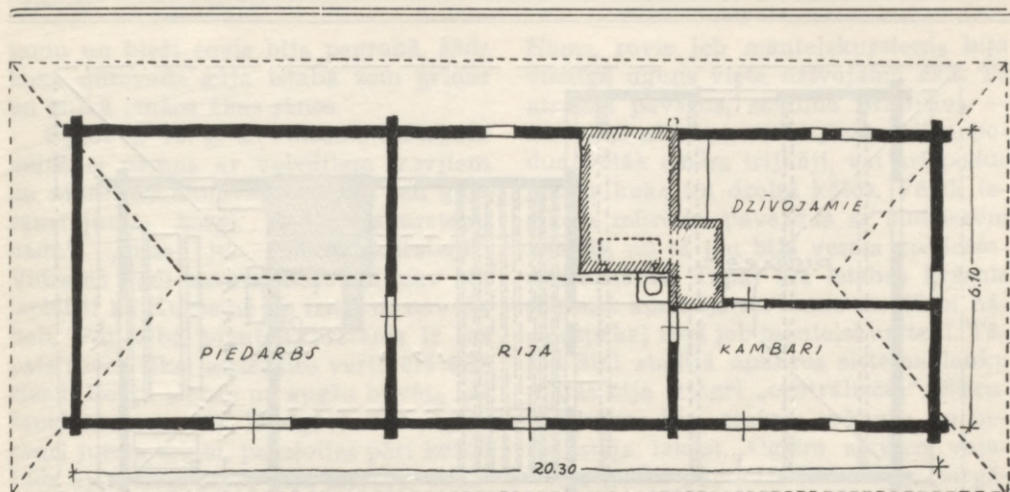

21. att. Madonas apr. Kalsnavas pag. „Melnavu“ dzīvojamā rija
a — gulta, b — galds, c — ķebļītis, d — sols, e — klucīts, f — krāsni, dz — rokas dzirnavas

ļoti vecs rijas tips. Istabas, t. i. rijas iekārta ļoti primitīva — gar sienām soli gulēšanai. Vienā stūrī atrodas rokas dzirnavas. Piedarbu izmantoja arī kā zirgu stalli (sk. 20. att.).

Jau labāk apmēbelēta rijas istaba sastopama Kalsnavas pagasta Melnavās (sk. 21. att.), un dzīvojamās rijas uzlabots atrisinājums redzams Valmieras apriņķa Naukšēnu pagasta Jaunirmās, kuŗa no LU Archit. fak. uzmērīta 1922. gadā. Tās izmēri: 20×7 m. Tur nedzīvo vairs rijā, bet piebūvēta kambarī. Rijā atrodas pavards, kuŗu izmanto kā virtuvi. Istabas apsildīšanai ir krāsns. Ēkai nav skursteņa un dūmi caur rijas krāsni iet rijā. Piedarbs izmantots arī kā zirgu stallis. Jumts salmu, četrām slīpēm (sk. 22. un 125. att.).

Izkopts šādas rijas atrisinājums ar trīs telpu dzīvokli un lieveņi ir Valkas apriņķa Jaunrozes pagasta Skripjos (sk. 23. un 33. att.). Izmēri: 23,8×8,0 m, dzīvojamā kambaŗa platums 10,7 m. LU Arhitek. fak. to uzmērījusi 1922. gadā. Rijas kambaris ir ļoti izteiktās formās, kas raksturīgas Ziemeļvidzemei. Jumts četrām slīpēm, dzīvojamā kambaŗa galā ar paceltu puszelmeni. Ēkas abās pusēs lieveņi, kuŗi balstās uz stabiem. Riju izlieto kā virtuvi. Ļoti komplicēta apkures sistēma, kas sabūvēta kopā ar rijas krāsni. Skurstenis atrodas rijā. No dzīvojamā kambaŗa nav dur-

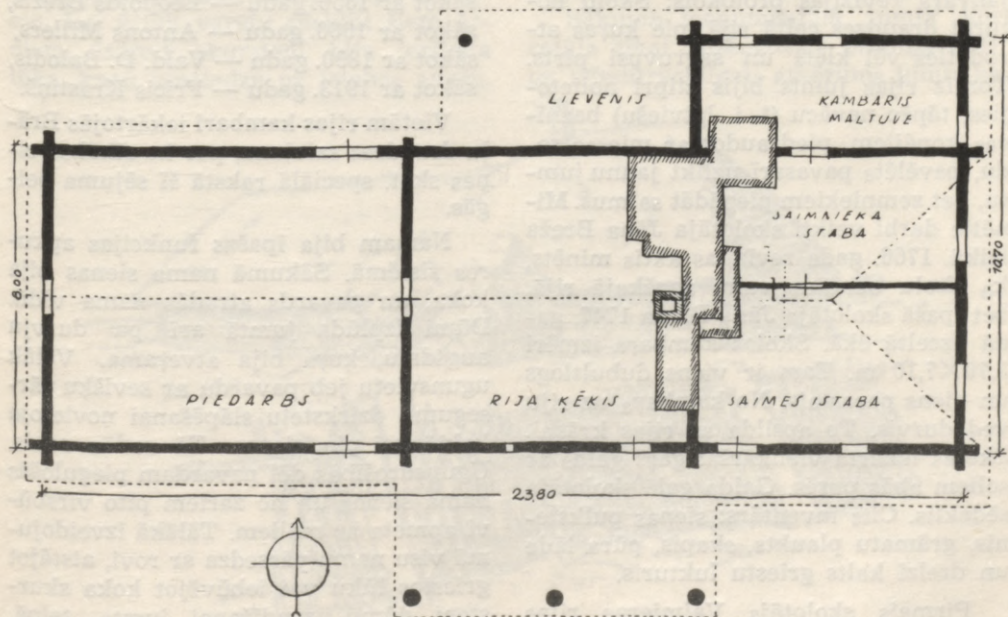

22. att. Dzīvojamā rija Naukšēnu pag. Jaunirmās

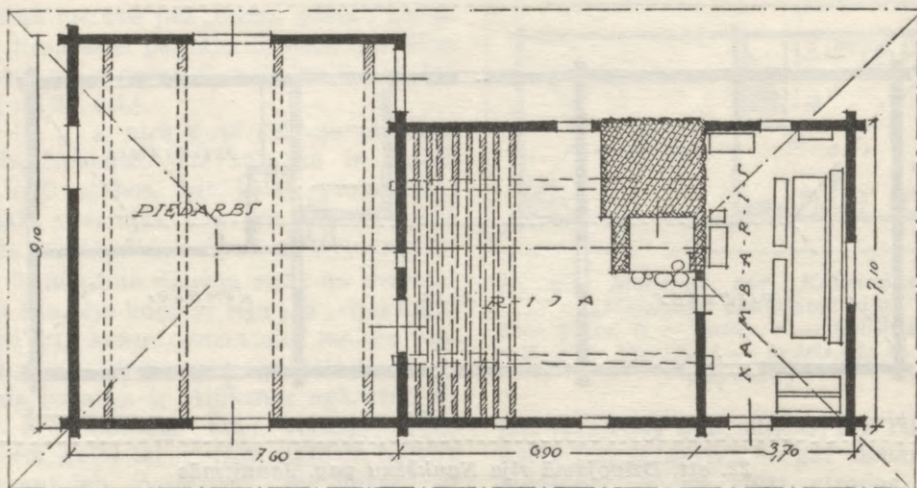
vis rijā — virtuvē, bet jāiznāk laukā lievenī, no kuŗa savukārt ir durvis uz riju. Kambarī ir saimes istaba, saimnieka istaba un maļšanas kambaris. Tāds rijas kambaris pilnīgi atgādina patstāvīgu Vidzemes dzīvojamo ēku, kas tikai piedurta jeb ar vienu sienu piebū-

vēta rijai. Dzīvojamā daļa platāka par riju un sakarā ar to abās pusēs rijai un piedarbam ir lieveni.

Šāds rijas kambaris ar priekšīņu, mūrētu rovi un skursteni un trim dzīvojamām telpām ir arī Valmieras apriņķa Noriņos (sk. 101. att.).

23. att. Dzīvojamā rija Jaunrozes pag. Skripjos

24. att. Valmieras riņas skolas iedalījums

Reizēm riņas kambarī ierīkoja skolu. Tā Valmieras riņas skola (sk. 24. att.) celta 17. g. s. otrā pusē. Riņas kambarī skolā iekārtota 1693. gadā un gandrīz piecdesmit gadus šī celtne kalpojusi skolai. Par to ziņas sniedz 1739. g. 10. janvāra revīzijas protokols: Skolu noturot draudzes celtā riņā, pie kuņas atrodoties vēl klēts un sagruvusi pirts. Toreiz riņas jumts bijis stipri nolietojies, tāpēc nevācu (t. i. latviešu) baznīcas kopējiem, piedraudot ar miesas sodu, pavēlēts pavasarī uzlikt jaunu jumtu, bet zemniekiem piegādāt salmus. Minētie darbi veikti skolotāja Jāņa Breža laikā. 1766. gada revīzijas aktis minēts, ka skolu nenotur vairs agrākajā riņā, bet īpašā skolotāja Jāņa Breža 1747. gadā uzceltā ēkā. Skolas kampaņa izmēri 3,70×7,10 m. Tam ir viens dubultlogs un viens parastais. No kampaņas uz riņu ved durvis. To apsilda ar riņas krāsni. Skolas iekārta vienkārša: garš galds ar soliem abās pusēs. Galda galā skolotāja sēdekļi. Cits inventārs: sienas pulksteņi, grāmatu plaukts, skapis, pūra lāde un dzelzī kalts griestu lukturis.

Pirmais skolotājs Valmieras riņas skolā 1693. gadā bijis Jānis Vellers, bet,

sākot ar 1729. gadu — Jānis Brežis, sākot ar 1765. gadu — Pēteris Brežis, sākot ar 1800. gadu — Mārtiņš Brežis, sākot ar 1833. gadu — Jānis Cimze, sākot ar 1836. gadu — Pēteris Strunke, sākot ar 1847. gadu — Juris Neiķens, sākot ar 1850. gadu — Leopolds Brežis, sākot ar 1866. gadu — Antons Millers, sākot ar 1890. gadu — Vald. D. Balodis, sākot ar 1913. gadu — Fricis Krastiņš.

Vietām riņas kambarī iekārtojās Brāļu draudzes saiešana, par ko sīkākas ziņas skat. speciālā rakstā šī sējuma beigās.

Namam bija īpašas funkcijas apkures sistēmā. Sākumā nama sienas bija koka, un pavards atradās nama vidū. Dūmi izplūda jumtā arī pa durvju augšdaļu, kuņa bija atverama. Vēlāk ugunsvietu jeb pavardu ar sevišķu pārsegumu dzirksteļu slāpēšanai novietoja kaktā vai pie sienas. Tā radās rovis. Ugunsdrošības dēļ pavardam piegulošās nama sienas un no zariem pīto virsbūvi apmetā ar māliem. Tālākā izveidojumā visu namu pārsēdza ar rovi, atstājot griestos lūku vai iebūvējot koka skursteni dūmu izvadišanai jumta telpā. Vecpiebalgā, kur izmantoja zemes kri-

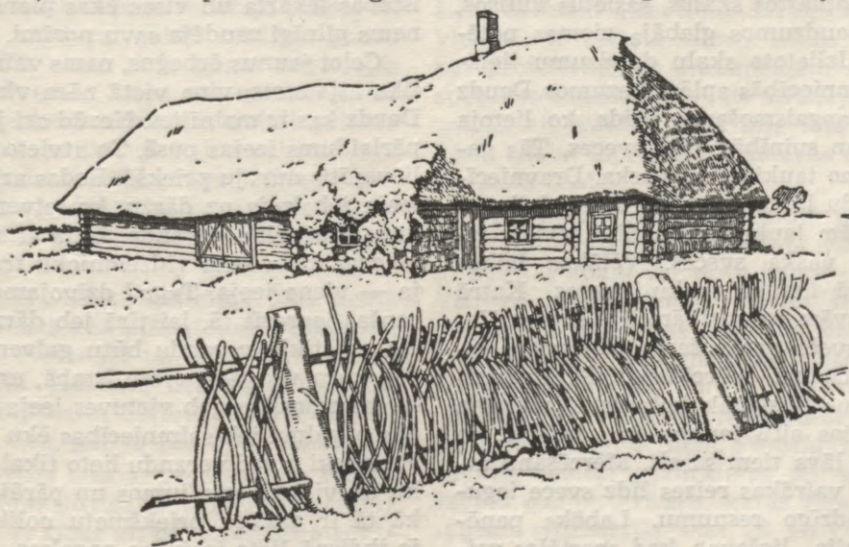
tumu un bieži rovis bija pagrabā, šāds koka dūmvads gāja istabā zem grīdas un laukā iznāca ēkas sānos.

Sākot ar 18. g. s. Vidzemē sastopam mūrētus namus ar velvētiem rovjiem un mūrētiem dūmvadiem, kas jau gāja cauri jumta korei. Radās „skursteņu nami“, „dižie“ jeb „manteļskursteņi“. Vidzemē šādi manteļskursteņi nav tik izplatīti kā Kurzemē un izmēros nav tik lieli. Patiesībā manteļskurstenis ir tas pats rovis, tikai attīstījies vertikālā virzienā. Rovja sienas uz augšu būvēja sašaurinātas un tās līdzīgi tornim, gāja cauri jumta telpai, paceļoties pāri korei. Līdz ar to viss nams bija ietverts skurstenī. Nereti šis manteļskurstenis bija pat istabas lielumā un virs jumta kādas četras reizes lielāks par normālo skursteni. Šis prāvais atvērums pret debesīm, pa kuŗu naktī redzēja zvaigznes un dienā sauli un kur krita sniegs un lija lietus, bija arī vienīgais telpas apgaismojums. Lai aizsargātos pret aukstumu, skursteņa augšgalā ierīkoja koka aizvaru. Manteļskursteņa augšdaļā, ierīkojot speciālus ārdus, žāvēja gaļu un desas. Lai ērtāk varētu piekļūt šiem ārdiem, dažreiz skurstenī bija ierīkota lūka, kuŗu sasniedza pa istabas augšu.

Nams, rovis jeb manteļskurstenis bija vienīgā uguns vieta dzīvojamā ēkā. Te atradās pavards, sākumā primitīvs — atsevišķi akmeņi, uz kuŗiem uzlika podus, vēlāk dzelzs trijkāji, vai arī podus iekāra koka un dzelzs kāšos. Vēlāk ierīkoja mūrētus pavardus ar sildrierēm istabās, un tā jau bija vesela apsildīšanas sistēma. Tāpat arī istabas krāsnis sākumā kurināja no nama un dūmi nāca atpakaļ rovi jeb manteļskurstenī. Tātad šinī stadijā apkures sistēma lauku mājās bija stingri „centrālizēta“. Sākumā uguns bija zināms svētums, to nedrīkstēja izlaist. Oglēm aizvien vajadzēja gailēt pavardā. Saimniece sargāja uguni. Aizņemties uguni no kaimiņiem skaitījās liels kauns. Ja to darīja, tad bija īpašs koka ķipsis ar pelniem, kur pārnesot ierušināja ogles.

Skurstenim ienākot lauku mājās, apkures sistēmā radās liels atvieglājums. Nu varēja brīvāk rīkoties ar krāsnis un pavarda novietošanu un līdz ar to manāmi pārveidojās arī dzīvojamās ēkas plāns jeb telpu iekārta. Tas savukārt iespaidoja dzīvojamās ēkas izskatu.

Sākumā monumentālā jumta kori rotāja tikai „dzērvītes“, brodiņa „āži“ un trīsstūrveidīgais atvērums jumta ko-

25. att. Dzīvojamā rija Vidrižu pag. Nāvītēs

res galos, pa kuŗu nāca laukā dūmi. Tad jumta korē parādījās „dižais“ skurstenis, aizvien iesēdināts jumta vidū vai pavirzīts vairāk uz vienu galu. Visbeidzot radās divi skursteņi, aizvien simetriski, dalot jumtu izteiktās proporcijās. Bija nerakstīts likums, ka skurstenim jāiznāk tieši jumta korē. No skursteņu skaita jau pa gabalu sprieda par mājas lielumu un saimnieka turību.

Tikpat svarīga kā apkure mājai bija arī apgaismošana. Tika būvēta sevišķa ierīce — „ceplītis“. Tas kā sevišķa piebūve atradās pie nama sienas, mūrīša vai krāsns. Ja krāsns kurtuve bija istabā, tad „ceplītim“ izmantoja krāsns priekšu jeb muti. Visparocīgākā bija maizes krāsns priekša, kur parasti ogles novietoja, maizi ielaižot krāsnī. Dūmu uztveršanai uz priekšu izbīdītā krāsns priekšas virsējā daļa bija kā radīta šādam „ceplītim“. Tur kurināja sīki saskaldītu un sausu priedes vai egles malciņu, ņemtu no koka saknes. Bez šīs iebūvētās apgaismošanas ierīces lietoja skalus, kuŗus iesprauda speciālā turētājā vai krāsns sienas spraugā. Bija arī pārnēsājami skalturi. Skalus plēsa no izmeklētiem, bezzarainiem priežu blukiem. Saplēstos skalus, sasietus kūlišos, lielos daudzumos glabāja ziemas patēriņam. Izlietoto skalu daudzumu lielākās saimniecībās aplēsa vezumos. Daudz ērtāks apgaismošanas veids, ko lietoja godos un svinībās, bija sveces. Tās gatavoja no taukiem un vaska. Dravniecības ziedu laikos ap vēlā dzelzs laikmeta beigām lauku mājās bija sevišķi izplatītas vaska sveces. Vēlākos laikos pārsvarā lietoja tauku sveces. Katrā mājā savām vajadzībām lēja sveces. Vecākais sveču gatavošanas paņēmiens bija tā saucamā „mērcēšana“. Savītus dziļu degļus (vislabāk kokvilnas) mērcēja izkausētos aitu taukos un, izceļot no trauka, ļāva tiem sasalt. Mērcēšanu atkārtoja vairākas reizes līdz svece ieguva vajadzīgo resnumu. Labāks paņēmiens bija „liešana“, kad speciālos vei-

diņos (sk. 46. att.), atsevišķi vai pa grupām sveces lēja. Dedzināšanai sveces lika lukturos jeb svečturos. Bija galda, sienas un griestu lukturi. Tos visparastāk gatavoja no koka. Sevišķi iecienīti bija virpoti koka un kalti dzelzs lukturi. Galda lukturus veidoja arī no māliem. Lukturu formas dažos novados bija izkoptas un tie rotāja arī istabu.

Āra, kūts, klēts, stalla un pirts vajadzībām bija tā saucamie „vēja lukturi“, kuŗus varēja pārnēsāt. Tālos ceļos jeb „Rīgā braukšanai“ lietoja sevišķas sveču lādītes, kuŗās glabāja un dedzināšanai uzstādīja sveces. Jaunākos laikos lauku istabas apgaismošanai lietoja petrolejas lampas, kaut godos un svinībās vienmēr atgriezās pie svecēm, kuŗu pagatavošanā vairs lauku sēta neņēma dalību, tās veikalā nopirka gatavas. Līdz ar petrolejas lampu lauku istabā ienāca jauns, svešs elements.

Izsekojuši ugunsvietas jeb nama atīstības dažādām stadijām, redzam, kādas grūtības celtniecībai sagādāja tas apstākļi, ka nebija atrasts jeb izgudrots skurstenis un apkures sistēma. Ar jaunajām pārmaiņām, ko ienesa mūrēts skurstenis, ievērojami pārkārtojās arī istabas iekārta un visas ēkas plāns, bet nams pilnīgi zaudēja savu nozīmi.

Ceļot jaunus ērbēģus, nams vairs netika atjaunots, viņa vietā nāca virtuve. Daudz kas ir mainījies. Nozūd arī jumta pārlaidums ieejas pusē. To atvieto mazs lievenītis durvju priekšā. Rodas arī otra ieeja jeb izeja uz dārzu, ko ietver balkons jeb stikla veranda. Līdz ar to izbeidzas kāda sena vidzemnieku tradīcija — viena ieeja. Tagad dzīvojamo ēku cenšas iegrozīt tā, lai tīrā jeb dārza ieeja ar stikla verandu būtu galvenā ieeja, kuŗa ved tieši viesu istabā, un otra — saimniecības jeb virtuves ieeja atrodas pagalma jeb saimniecības ēku pusē. Praktiski tagad verandu lieto tikai svētku un viesību gadījumos un pārējā laikā tā ir dažādu priekšmetu noliktava, jo ikdienā lieto ieeju no pagalma.

Apskatot dzīvojamās ēkas iekārtu, konstatējam, ka lielajai istabai bija jāapmierina visas sētas jeb māju iedzīvotāju dzīves prasības. Tur ziemā visa saime dzīvoja, ēda, gulēja un strādāja dažādus mājas darbus. Turpat notika arī vakarēšanas, ģimenes godi, svinības un svētki.

Ņemot vērā dažādos uzdevumus, kādi bija jāpilda lielajai istabai, tās izmēri bija prāvi (70 — 90 kv. m) un spēja uzņemt pat līdz simt viesu.

Istabas iekārta bija vienkārša, to noteica praktiskā vajadzība un lietišķība. Ienākot lielajā istabā pa durvīm no priekšnama, pa labi bija krāsns ar mūrīšiem un sildrierēm, bet pie pretējās jeb gala sienas loga atradās galds ar soliem un krēsliem, kur parasti saime arī ēda godos un svētvakarā. Turpat arī bija sienas pulkstenis ar puķēm rotātu rādītāja plāksni. Dažreiz tas iebūvēts sevišķā pulksteņa skapī. Istabas kaktos atradās gultas. Aiz krāsns un dibens kaktu parasti aizņēma saimnieks. Pie sānu sienas loga atradās saimnieka galds, skapītis un plaukts grāmatu un citu ievērojamāku priekšmetu novietošanai. Saimnieka istabas daļu norobežoja skapji un dažreiz kārtī vai auklā uzkārtas gultas segas. Pie otras sānu sienas novietojās gājēji. Precēts kalps vai vecāki ļaudis dabūja dibens kaktu un gultai priekšā aizlika skapi. Durvju kaktā vai aizdurvē gulēja puisis, meita vai gans. Pie šīs sienas loga atradās galds kopējai lietošanai un tas bija arī ēdamgalds ikdienas vajadzībām.

Istabas iekārta mainījās, kad ziemā sanesa iekšā aužamās stelles, vērppamos ratīņus, ēvelbenķi un citus darba rīkus kārtējiem darbiem, bet tas netraucēja telpas kopskatu. Cērtot jeb būvējot dzīvojamo ēku, par to jau bija domāts.

Skicētais istabas iekārtojums Vidzemē bija raksturīgs 18. g. s. beigās un arī 19. g. s. Ir ziņas un dokumenti no agrākiem laikiem, kas rāda šo iekārtu daudz

trūcīgāku. Toreiz gultas bija tikai saimniekam un precētiem kalpiem, pārējie gulēja uz soliem un mūrīša. Zināms, viss atkarājās no saimnieka un sevišķi no saimnieces gaumes kā savu māju iekārtot arī grūtos un nabadzīgos laikos.

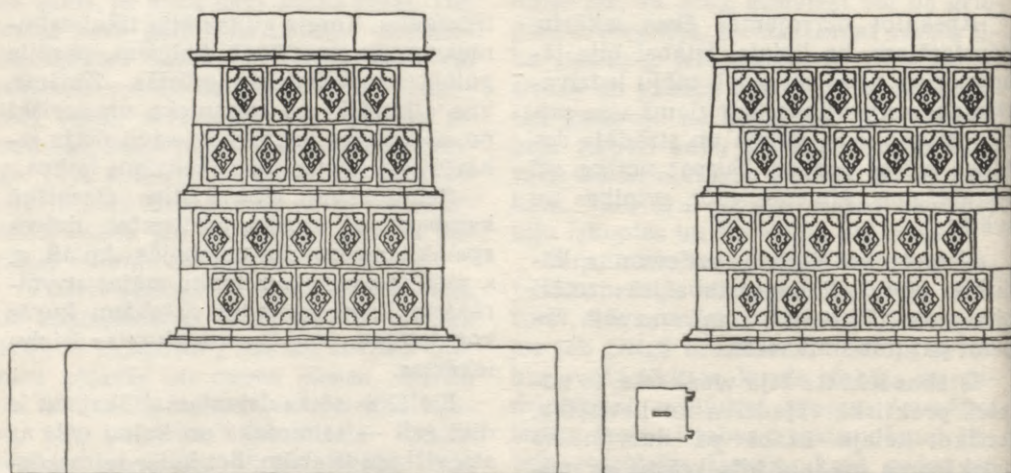
Saimniekam iebūvējoties atsevišķā kambarī vai uzceļot pretistabu, dzīves apstākļi ievērojami uzlabojās. Ap 19. g. s. vidū jau sastopam lauku mājas ar vairākiem kambariem un istabām, kuŗās konstatējam bagātas un izkoptas istabu iekārtas.

Lielākas sētas dzīvojamai ēkai nu ir divi gali — saimnieka un kalpu galš ar atsevišķām istabām, bet lielās saimes istabas raksturs paliek. Tajā guļ gan tikai viena ģimene, vai puīši, meitas, un tā ir kopējā ēdamistaba, jo saimnieks Vidzemē aizvien ēd kopā ar saimi pie viena galda.

Lielo istabu visvairāk izmantoja mājas darbiem, sevišķi novados, kur nodarbojās ar amatniecību. Tā Vecpiebalgā vēveri ziemā lielajā istabā sanes vairākas stelles, tītavas uc. aužamos pierumus un tur strādā.

Zīmīgi, ka lauku sētā nekad nav šiem darbiem atsevišķas darbnīcas, bet vienmēr to atvieto saimes istaba. Bieži pat profesionāliem amatniekiem nebija speciālas dabnīcas, bet tie strādāja turpat lielajā istabā. Tāds bija ieradums. Lielā istaba bija darba, sadzīves un visas sētas centrs.

Vidzemes lauku sētas celtnu iekšējā izbūve bija atturīga. Tajās bija iedzeltēni pelēkas apaļu vai tēstu baļķu sienas. Vēlākos laikos sienas redzam arī apmetas un balsinātas ar glūdu vai kaļķiem. Griestos bija apaļu vai tēstu baļķu sijas ar dēļu klājumu trīnītī. Krāsns masīvas ar vertikāliem ieres stabiem un horizontāliem mūrīšiem. Piebalgas rajonā bija sevišķi dekoratīvas un lepnas vapēto podiņu krāsns, kuŗas visapkārt apņēma sēdmūrītis (skat. 26. att.). Podiņus gatavoja ievērojams ceplis Jaun-

26. att. Krāsns (brūni vapēti podiņi) ar sēdmūrīti Vecpiebalgas pag. Vēveros

balgas Kutumos, bet mūrīšiem pārse- dzamos plienakmeņus veda no Gulbenes un Palsmanes. Grīdas — brūngani pe- lēks mālu kuls vai balta dēļu grīda. Šo grīdu izklāja salmiem, kalmēm vai strī- potiem celiņiem, kuŗus auda no krāso- tām lupatām. Svētkos un godos nokvē- pušās sienas rotāja palagiem vai skali- ņu pinumiem, griestos iekāra dažāda veida vizuļus un pakariņus un aiz sijām aizsprauda ozolu vai pilādžu zarus. Pak- šos, uz durvīm vai palodām bija ierak- stītas arī dažādas maģiskas zīmes.

Istabas iekārtas mēbeles bija vien- kāršas: gultas, galdi, soli, krēsli, tīnes. Pēdējās gan visparastāk novietoja klētī. Ap 19. g. s. vidu lauku mājā ienāk ska- pis un to novieto istabā. Sākumā tas ir tikai saimniekam, vēlāk arī precētiem kalpiem un meitām. Skapji noderēja arī istabas sadalīšanai. Tos noliekot priekšā gultai, radās it kā savrūptelpa. Kad skapju saradās vairāk, tos novietoja klētī.

Gadsimta beigās lepnākās mājās ie- rodas arī kumode ar virsdaļas „tualeti“ jeb spoguļi.

Visnepieciešamākā istabas lieta bija gulta, un, kā jau minēts sākumā, tā bija tikai saimniekam, bet vēlāk arī pre-

cētiem kalpiem, puisiem, meitām uc.

Klaušu laikos, kad dzīvoja rijās, bie- ži gultas nemaz nebija, bet gulēja uz so- liem (skat. 20. att.). Guļamie soli bija visas sienas gaŗumā un apm. 60—80 cm plati. Tie dažreiz bijuši tik plati, ka no- derējuši gulēšanai šķērsām, t. i. ar galvu pie sienas. Šāda lāva parasti atradusies pie piedarba sienas.

Gultas galvgalu taisīja augstāku un bieži to izrotāja. Gultās ielika raibus pakulu maisus, kuŗos sabāza salmus, bērniem zirnājus vai sienu. Sevišķs greznums skaitījās kalmes. Gultas pār- klāja ar linu vai pakulu palagiem un pārsedza strīpotām segām. Visparastāk strīpotā pamatā ieauda spilgtas krāsas strīpas, kas istabas pelēkumam piešķīra dzīvību.

Vidzemē bija sastopamas arī slēgtas gultas ar cietiem koka griestiem, kā arī pie gultas stabiņiem piesietām kārti- ņām, savienotām ar auklu, pārmeta se- gu, lai norobežotos atsevišķi.

Gultas tuvumā pie sienas koka va- dzos glabāja drēbes, bet zem gultas zā- bakus.

Nepieciešama istabas lieta bija arī šūpulis. Vienkāršākais atrisinājums bija aiz sijas aizbāzta kārts, likste, kuŗas ga-

lā piesēja četras auklas, kas turēja šūpuli... Līksti novietoja aiz sijas ar tādu aprēķinu, lai šūpulis atrastos vecāku gultas tuvumā. Šūpulis bija līdzīgs mazai gultiņai, bez kājām. Izmēri tam bija apm. 1 × 0,60 m. Gatavoja to no dēļiem, dažreiz ar izrotātiem galiem, krijiem. Šūpuļa kārti cērt kalnā:

Lai aug smuidra,
Lai aug gara (Ltdz. 1694) vai
āriskā vietīnā (Ltdz. 1670), ne
purvmalā (Ltdz. 1669).

Ja meitenei šūpuļa līksti cirta cita novada malā vai robežnieka tiesā, tad bija paredzams, ka vēlāk viņu uz turieni aizvedīs (Ltdz. 1673, 1675).

Baltu klāju paladziņu
Kriju šūtā šūpulī. (Ltdz. 17722)

Māte mani šūpojusi
Ievu ziedu šūpulī. (Ltdz. 409)

Kāda koka līksti cirst? —

Ja meitiņa, tad liepiņas,
Ja dēliņš, tad ozola. (Ltdz. 1678)

Šūpuļa novietne istabā tiek aprādīta dainās.

Kar, māmiņa, šūpulīti,
Kar pie loga saulītē,

Lai es augu daiļa meita,
Daiļa darba darītāja. (Ltdz. 1698)

Vai arī:

Lai izaugu rakstītāja,
Grāmatīņu lasītāja. (Ltdz. 1700)

Lai es augu sarkanbalta. (Ltdz. 1701)

Ievērojams notikums bija stikla logu pielietošana. Salīdzinot ar puskrēslu, kāda istabā bija, kad to nācās apgaismot caur maziem, aizšaujamiem lodziņiem vai pusatvērtām durvīm, gaisma bija liela.

Kādi lieli glāžu logi,
Nav neviena tumša kakta.
(Ltdz. 25785)

Šis jauninājums radikāli pārveidoja istabas telpisko iekārtu un lauku mājas dzīvei deva jaunu nozīmi. Mājoklis nebija vairs tikai tumšs kaktis, kur pārgulēt pēc dienas darbiem, bet vieta, kur strādāt, atpūsties un kopt mājas kultūru. Protams, šādas ērtības, kā stikla logi, dēļu grīdas un skurstenis sākumā varēja būt tikai pārtikušiem saimniekiem.

Dēļ ustaba, glāžu logi,
Sveces vien dedzināja. (Ltdz. 3684)

27. att. Dzīvojamā māja Liepkalnes pag.

Fig. 27. Maison

28. att. Dzīvojamā māja Liepkalnes pag. Vecniedrēnos

Fig. 28. Maison

29. att. Dzīvojamā māja Saikavas pag. Indrānos

Fig. 29. Maison

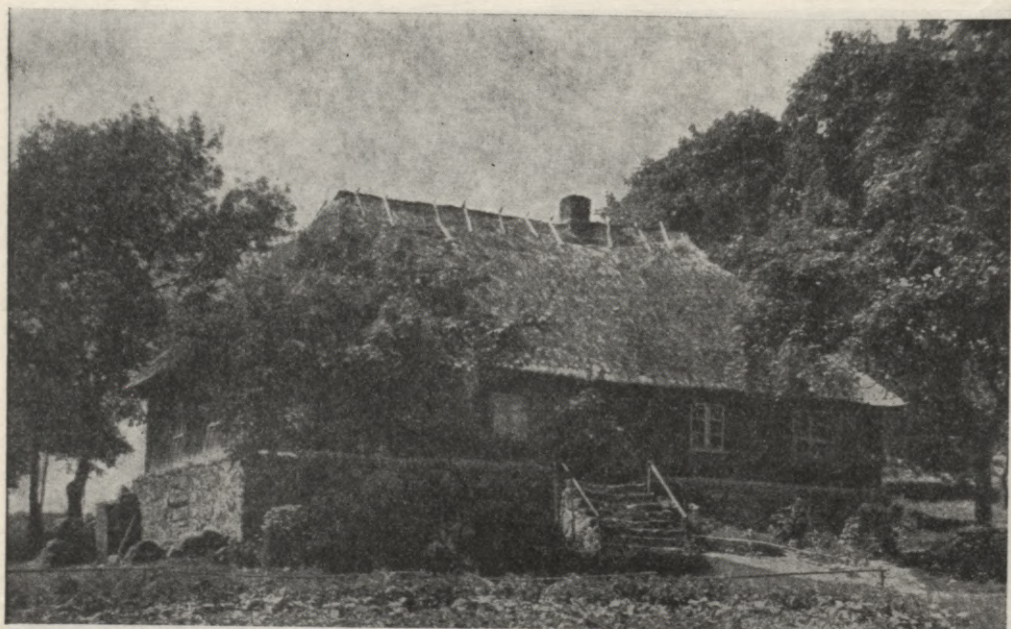
30. att. Dzvojamā māja Smiltenes pag.

Fig. 30. Maison

31. att. Dzīvojamā māja Vecpiebalgas pag.

Fig. 31. Maison

32. att. Dzīvojamā māja Vecpiebalgas pag.

Fig. 32. Maison

33. att. Rija ar kambari Jaunrozes pag. Skripjos

Fig. 33. Séchoir — maison

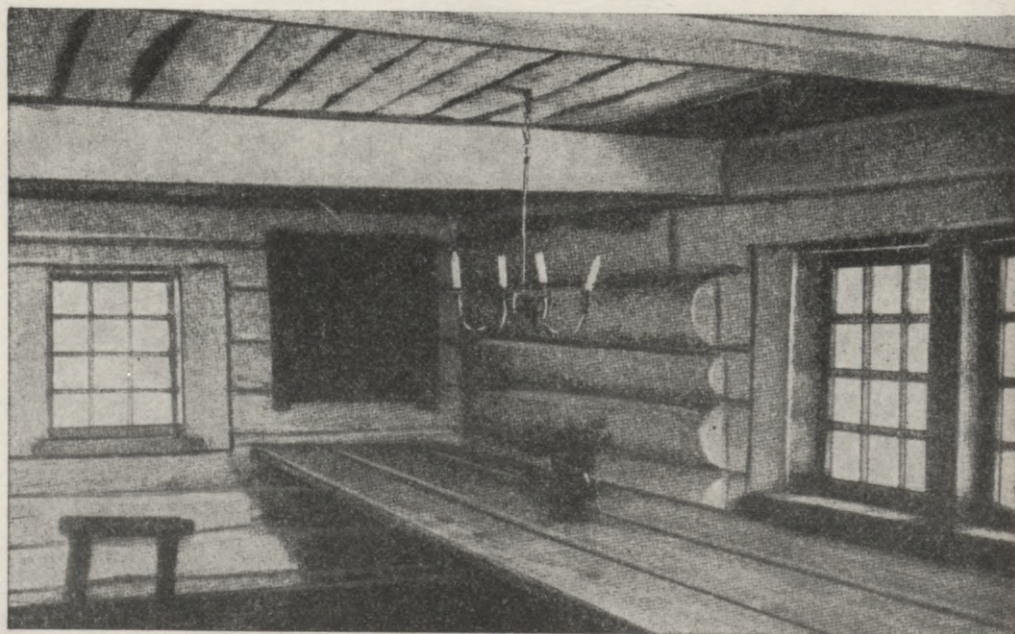

34. att. Dzīvojamā māja Sēļu pag. Žukuritī

Fig. 34. Maison

35. att. Rija ar skolas kambari Valmieras pag. Fig. 35. Sécherie des grains — école

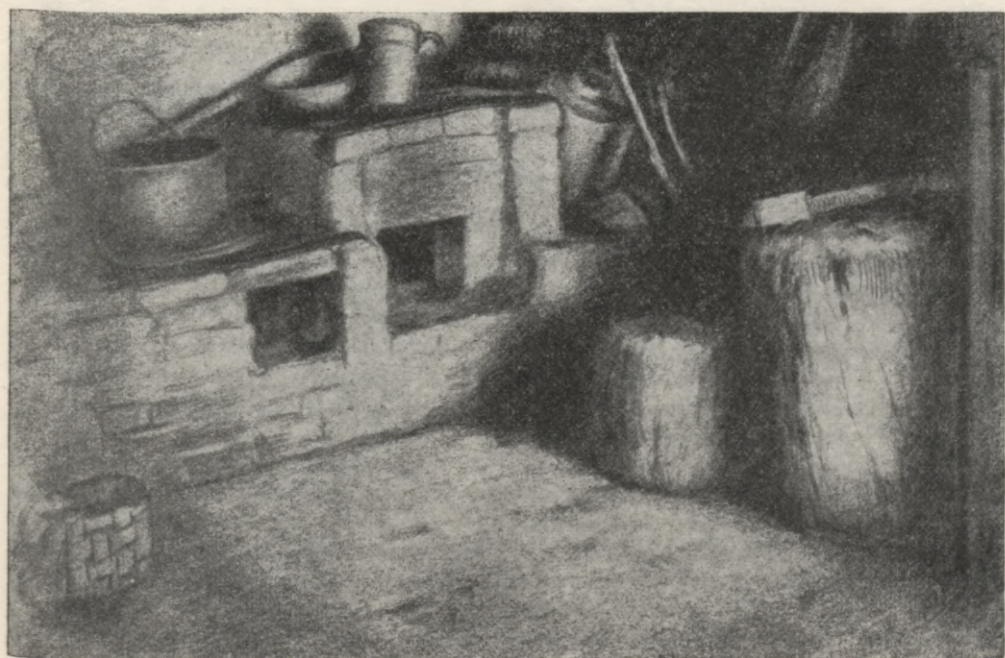

36. att. Skolas kambara iekšskats Valmieras pag. Fig. 36. Sécherie des grains — école

37. att. Ārdi lietas koku novietošanai Jaunpiebalgas pag.

Fig. 37

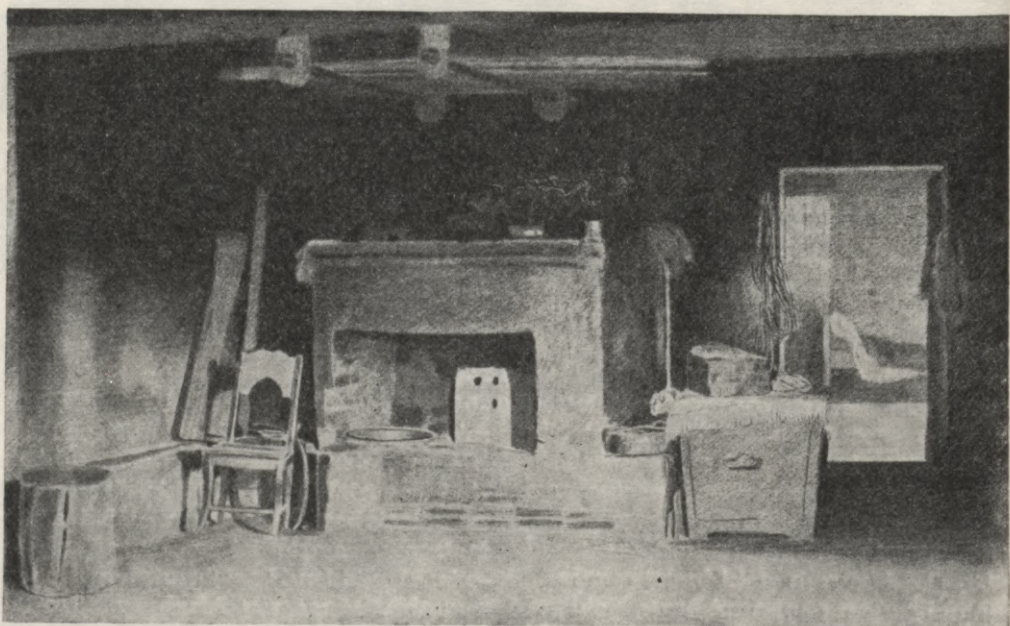
38. att. Rovis ar kurtuvi Jaunpiebalgas pag.

Fig. 38. Cuisine

39. att. Istaba Jaunpiebalgas pag., krāsns ar mūrīti

Fig. 39. Poēle

40. att. Istaba Ļaudonas pag., krāsns un ārdi

Fig. 40. Poēle

KLĒTS

Dieva dēli klēti cirta
Zelta spāres spārēdami;
Saules meita cauri gāja
Kā lapiņa drebēdama.
(B. 33754)

Vidzemes sētas visizkoptākā celtnie ir klēts. Tā ir bagātīgi rotāta, celta ar lielu mīlestību, sevišķu rūpību un pat dievbijību, it kā kādai sakrālai vajadzībai.

Latviešu klēts glabā kādas ļoti senas Ziemeļeiropas koka arhitektūras tradīcijas. Ar klēti saistās gaišas domas un tai latvietis uztic savu intīmo dzīvi:

Es pakāru vainadziņu
Tautu dēla klētiņā,
Lai stāv mans vainadziņš,
Kamēr puķes noziedēja.

Neviena ēka latvju sētā netiek tā apdziedāta kā klēts. Senatnē klētij bija arī jāpilda divējādas funkcijas. Tā ir materiālas labklājības, bagātību krātuve un ļaužu intīmās dzīves, visu noslēpumu glabātāja un līdzzinātāja. Konstrukktīvi stabili klēti prasīja labību apcirknī un pūra lādes, bet to aistētiski daiļu — intīmā dzīve.

Brālīts cirta oša klēti,
Vara lika pamatiņas,
Slēdz, māmiņa, klētes durvis
Ar tērauda atslēdziņu. (B. 6643)

Tais, bāliņ, mēn klētiņu
Baltābola kalniņā;
Citas meitas dubļus brida,
Es brien baltu āboliņu. (LTD 286)

Ziedo, mārša, ko ziedoji,
Ziedo labi klētes durvis. (B. 25583)

Apskatot klētis no sadzīves viedokļa, redzam, ka tās kalpojušas daudz un dažādām vajadzībām un to skaits bijis prāvs:

Tēvam klēte, mātei klēte,
Tautiešam vien nebij. (B. 16812)

Es savām māsinām
Zāgu dēju klēti taisu...

Ir kalpiņš klēti cirta,
Dzirās ņemt ligaviņu. (B. 1850)

Šāds šķirojums gan nav tulkojams burtiski, tautas dzeja mīl pārspilējumus. Atsevišķām ļaužu kārtām savas klētis tomēr pastāvējušas. Agrāk šīs celtnes, būdamas apmēros mazas, tika celtas katrai vajadzībai sava. Klēts dalījums ģimenes locekļu starpā (B. 16812), kur minēta tēva un mātes klēts, domājams, notikās vienas celtnes telpu dalot, lai gan ir novērojumi, ka, piemēram, meitām celtas arī īpašas klētis.

Sākot ar 19. g. s. beigām Vidzemē ir pazīstamas arī tā saucamās „rakstnieku klētis“. Tur vasarā dzīvojuši rakstnieki, mākslinieki un citi kultūras darbinieki.

Vecākās ziņas par klēti ir no 10. g. s. Egila Skallagrīma epā, kurā Kursas klēts minēta vairākos stāvos. Augšējā stāvā bijusi saimnieka guļamtelpa, zem tās klēts un apakšā pagrabs. Arhαιoloģiskie materiāli liecina, ka klētīm ir bijis svarīgs uzdevums pilskalnā, sevišķi aplenkuma laikā, kad jānodrošina lielāki pārtikas krājumi. Klētīs arī glabāja dažādus iedzīves piederumus un tur mala labību.

Vēsturisko laiku vecākās literatūras ziņas par baltu tautu klētīm liecina, ka

tās kalpojušas gulēšanai pat ziemas laikā. Grūtos, posta laikos, kad Vidzemē dzīvoja rijās, esot pat klēts augšā dzertās kāzas.

Bronzas laikmeta pētījumi rāda, ka Ziemeļeiropā indoeiropiešu tautām bijušas kopējas celtniecības tradīcijas, kuras izteicās vientelpu atrisinājumos, ar lieveni un stabiem kā papildinājumu.

Šīs tradīcijas vislabāk varam konstatēt, salīdzinot latviešu klēts izvīzīto augšdaļu jeb balkonu ar skandinavu klētīm (Loftbud), kā arī salīdzinot durvju un apmaļu (stenderu) rotāšanu.

Skandinaviem izkopts vikingu laika jeb romāņu stila vijīgais zvēru ornaments. Latviešiem lauztās līnijās ornamentāli iegriezti senu dievību grafiskie apzīmējumi, maģiskas zīmes utt. Rotāšanas princips tas pats, tikai ornamenta forma un saturs katrai tautai citāds.

„Agrajos vidus laikos ap Baltijas jūru valdījis arhitektoniski un dekoratīvi izkopts koka celtniecības stils, pie kuŗa radīšanas un veidošanas būs piedalījušās visas apkārtējās tautas, katra savā īpatnē interpretācijā.“ (Prof. P. Kundziņš)

Salīdzinot latviešu klēts arhitektūru ar citu tautu celtniecību, nonākam ļoti senā pagātnē (kā domā prof. P. Kundziņš) — pie grieķiem. Latviešu klēts lievenī sastopam līdzīgu attīstību, kā tas ir grieķu klasiskā arhitektūrā „in antis“, prostils un peripters. Grieķu monumentālā arhitektūrā atrodam šīs sistēmas klasiskos atrisinājumus, bet sākami meklējami profānās celtniecības koka būvēs. Sakarus ar seno koka arhitektūru Eiropas dienvidos un ziemeļos nodibinājuši ap 2. gadu tūkstoši pr. Kr. ienācēji Grieķijā no Ziemeļeiropas. Latviešu klēts arhitektūras radniecību ar grieķu megaronu kā pirmais konstatē vācu senvēsturnieks Kikebušs (Kiekbusch) savā darbā par senās Vidzemes koka celtniecības nozīmi Eiropas mājas un grieķu tempļa attīstības vēsturē.

Dr. A. Bilenšteins savos pētījumos par latviešu celtniecību un materiālo kultūru vispār izceļ tā saucamo „koka laikmetu“, kuŗš pēc viņa domām ir viens no vecākajiem kultūras laikmeitiem. Tas pastāvējis paralēli visiem citiem senākās vēstures laika posmiem, paturot savas senās pazīmes. Uz jaunāko pētījumu pamata šodien varam konstatēt šī koka laikmeta izteiktāko daļu — Ziemeļeiropas koka arhitektūras varēnību. Šī stila tradīcijas bijušas tik spēcīgas, ka saglabājušās vēl līdz mūsu laikam. Ievērojamākie pieminekļi sastopami Norvēģijā. Tās ir stāvkoku baznīcas (stavkyrka) no 10. g. s., kuŗās vēl šodien var Dievu lūgt un studēt senas celtniecības tradīcijas, resp. norvēģu nacionālo arhitektūru.

Izrakstītās durvis un durvju stenderes sevišķi iecienīts dekorēšanas veids Skandināvijā. Izkoptus paraugus atrodam stāvkoka baznīcu portālos, kur iecirsti gan sāgu motīvi, gan romāņu stila zvēru ornamentu. Šādi dekoratīvie rotājumi ir arī 11. g. s. dzīvojamo ēku durvju stenderēm un klētīm, sevišķi Norvēģijā. Par senlatviešu pilīm un dzīvojamām ēkām mums nav datu, bet latviešu klēts glabā šīs senākās tradīcijas līdz mūsu laikiem.

Tas ir sevišķi ievērojams apstāklis, kas liecina, ka klēts kalpojusi kādiem augstākiem garīgās dzīves uzdevumiem. To apstiprina rūpīga un izkopta arhitektūra, dekoratīvie rotājumi, kādi nav citām Vidzemes ēkām, un „izrakstītās“ jeb rotātās klēts durvis. Pārdrošs kompozīcijas paņēmieni, izrotāt tikai durvis, dažreiz pat spilgtās krāsās, turpretī visa pārējā ēka ir pelēka. Rotāšana liecina par teicami izkoptu gaumi un tajā sastopam arī vairākas maģiskas izdarības, piemēram, apkūlībās nokauta gaiļa usinīm aptriepj klēts durvis. Klēts pakšos bieži atrod iecirstus krustus, kur ielikti pīlādžu zariņi, sēra gabaliņi, nauda utt.

Nozīmīgs piemērs ir „Burtnieku pils“ klētiņa Ziemeļblāzmas parkā Vecmilgrāvī, Rīgā. Skatot šo celtni (sk. 53. foto uzņēmumu), var pacelties jautājums, kāpēc šai klētiņai, kuŗa tik glīti nostrādāta, nav visos ēkas stūros pakšu gali apcirsti jeb apzāģēti vienādi, it kā daži piemirsti un atstāti gaŗāki. Arī te ir kāds ticējums, maģija, dažreiz arī tīri praktiska vajadzība, pagarināto izlaidumu izmantojot darbam.

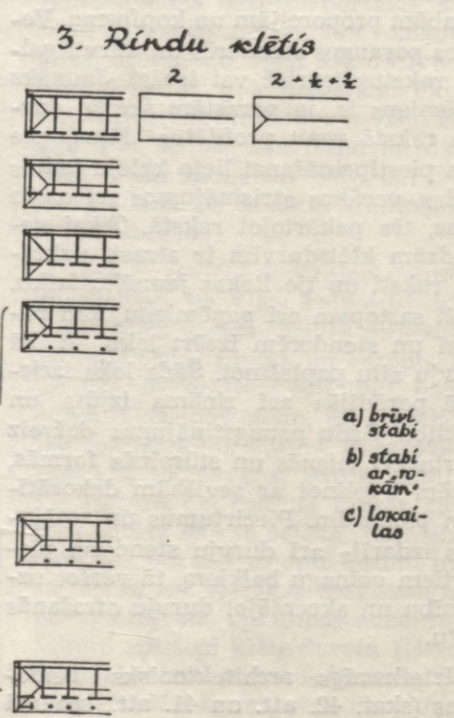
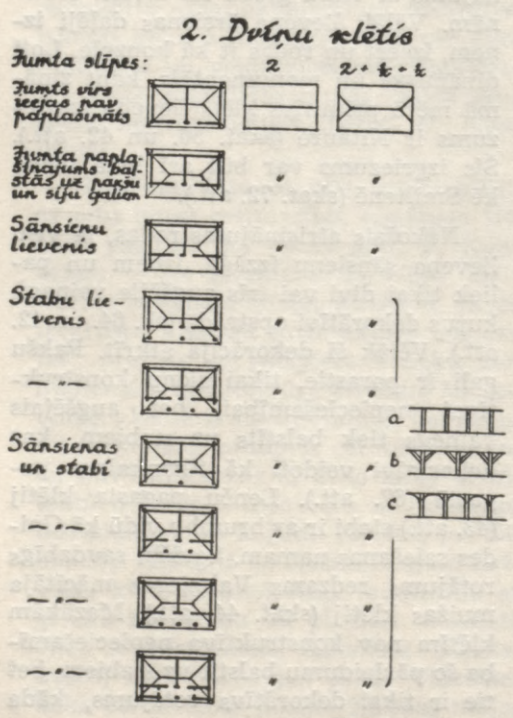
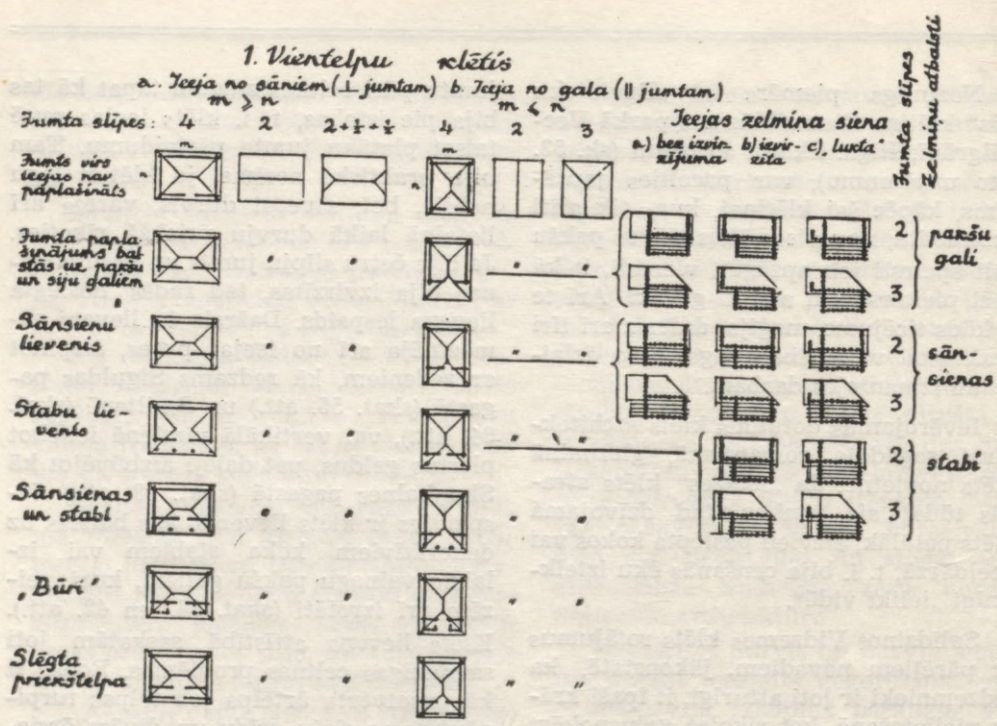
Ievērojamus dotumus klēts arhitektūrai sagādāja romantiskā, gleznainā klēts novietne. Ja „maizes“ klēts atradās tūdaļ aiz istabas, tad dzīvojamā klēts patālāk, aizvien paslēpta kokos vai ābeļdārzā, t. i. bija cenšanās ēku izteiksmīgi „ielikt vidē“.

Salīdzinot Vidzemes klēts rotājumus ar pārējiem novadiem, jākonstatē, ka vidzemnieki ir ļoti atturīgi, it īpaši krāsu pielietošanā, bet rīkojas galvenokārt ar labām proporcijām un kopformu. Vecākos paraugos stenderēs un durvju galdos rakstus iegriež vai iecērt. Jaunāks paņēmiens ir, ja parastām šķēršu durvīm rakstā uzsit profilētus dēļus, pie kam piestiprināšanai lieto kalēju kaltas naglas, vecākos atrisinājumos arī ozolu tapas, tās pakārtojot rakstā. Tikai nedaudzām klētsdurvīm ir atrasti uzkrāsoti raksti un tie liekas jaunāku laiku. Bieži sastopam arī paņēmienu, kad palodai un stenderēm izcērt loku, it kā durvju ailu paplašinot. Šāda loka izciršanā parādījās arī zināma izjūta un veiklība. Šādu paaugstinājumu dažreiz izcirta arī taisnās un stūrainās formās, reizēm kuplinot ar sevišķām dekoratīvām piedevām. Piecirtumus un rotājumus izdarīja arī durvju stenderi pie durtiem vainagu balķiem, tā vēŗot uzmanību un akcentējot durvju atrašanās vietu.

Izteiksmīgs arhitektonisks veidojums (skat. 42. att. un 41. att., schēmā klēts šķērsgriezumus) rodas, pārbīdot

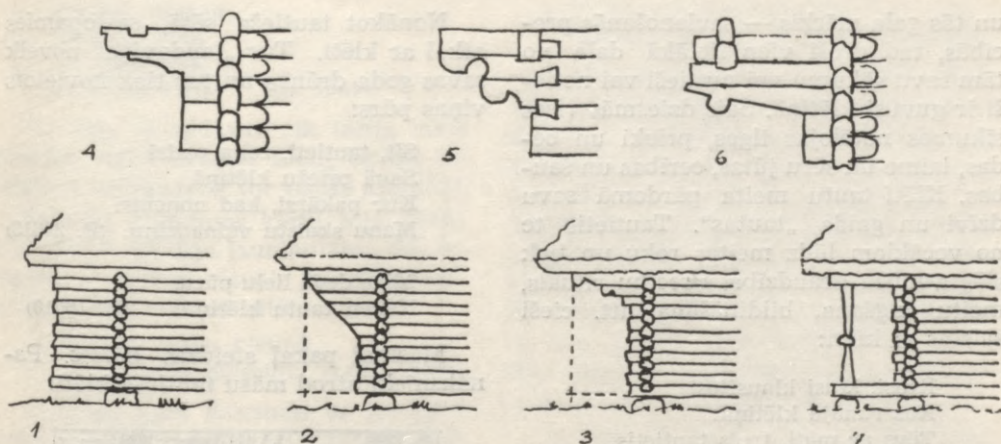
jumtu pāri celtnes stāvam tāpat kā tas bija pie istabas, t. i. klēts ieejas pusē taisot platāku jumta pārlaidumu. Tam bija praktiska nozīme, jo klētīm logu nebija, bet, atverot durvis, varēja arī lietainā laikā durvju priekšā rīkoties. Ja bija četru slīpju jumts un ja divi sienas bija izvirzītas, tad radās noslēgta lieveņa iespajds. Dažreiz šo lieveni samazināja arī no ieejas puses, aizpinot ar zedeņiem, kā redzams Siguldas pagastā (skat. 55. att.) un Smiltēnē (skat. 64. att.), vai vertikālā virzienā ieliekot plēstus galdus, pat daļēji aizbūvējot kā Skaņkalnes pagastā (skat. 68. att.). Iespaidīgs ir klēts lievenis, kas balstās uz dekoratīviem koka stabiem vai izlaisto vainagu pakšu galiem, kuŗi reizēm arī izrotāti (skat. 64. un 42. att.). Klēts lieveņa attīstībā saskatām ļoti savdabīgas celtnes problēmas. Rodas it kā pusatvērta ārtelpa jeb telpas turpinājums ar ciešu grīdu un divām ārsienām. Vēlāk lieveņa ārsienas daļēji izņem, izcērt un rodas it kā konzole. Ļoti dinamisks un monumentāls, kaut zināmā mērā primitīvs klēts lieveņa izgriezums ir Nītaurē (skat. 56. un 42. att.). Šis izgriezums var būt arī loka veidā kā Smiltēnē (skat. 72. att.).

Nākošais atrisinājums rodas, ja visu lieveņa sāpšienu izzāģē, izņem un paliek tikai divi vai trīs augšējie vainagi, kuŗus dekoratīvi apstrādā (sk. 64. un 42. att.). Vēlāk šī dekorācija atkrīt. Pakšu gali ir parastie, tikai sienu konstruktīvai nepieciešamībai, bet augšējais vainags tiek balstīts uz stabiem, kas dekoratīvi veidoti kā Skaņkalnes pagastā (67. att.). Lenču pagasta klētij (43. att.) stabi ir ar brumbu vidū kā Gaiŗes saiešanas namam. Sevišķi savdabīgs rotājums redzams Valmieras mācītāja muižas klētij (skat. 44. att.). Mazākām klētīm nav konstruktīva nepieciešamība šo pārlaidumu balstīt uz stabiem, bet tie ir tikai dekoratīvs rotājums, kāda sena tradīcija.

a) brīvstabi
b) stabi ar, no-
kārn.
c) loka-
lao

41. att. Klētis veidu schēma (prof. P. Kundziņš)

42. att. Klēts lieveņa attīstības schēma (4. — Smiltenes pag., 5. — Cēsu apkārtnē, 6. — Madonas apkārtnē)

Pārskatāmu ainu sniedz prof. P. Kundziņa sastādītās latviešu klēts veidu schēmas (skat. 41. att.), pēc kuŗām vientelpu klētis un diviņu klētis pilnīgi atbilst Vidzemei, arī klēts priekšu izvirzumi (salīdzini šķērsgrizumus 41. att.). Rindu klētis ir sastopamas tikai Vidzemes muižās, arī Zemgales un Kurzemes sētās.

Te mums arī jākonstatē, ka latviešu klēts celšanas principus un nosaukumu pilnīgi pārņēmusi muiža. Vidzemē daudzās muižās sastopam guļbūvē celtas klētis (Ungurmuižā, Duntē un Tūjas muižā uc.) ar lieveņiem, stabiem un iekārtu, kāda pilnīgi līdzīga zemnieku klētīm, tikai lielākās dimensijās, kā to prasīja muižas apstākļi un vajadzība. Vēlāk šīs koka formas pāriet mūra celtniecībā un pakļaujas pastāvošā stila arhitektūrai, bet nezaudē zemnieku klēts pamatprincipus. Teikto apstiprina fakts, ka ienācēju (muižnieku) dzimtenē labības un citu mantību glabāšanai pastāvēja citādas ierīces un paražas un latviešu klētij līdzīgas celtnes tur nemaz neeksistēja.

Ja šķirojam klētis pēc to saimnieciski praktiskajiem uzdevumiem, tad nepārprotami ir jāsaprot vairākas atsevišķas

celtnes. Bez tam jāpiezīmē, ka (drēbju) klētis vasarā arī dzīvoja.

Visvairāk dainās apdzied to klēti, kuŗā glabājās tautu meitas pūrs, vainadzīņš, bāliņa zobentiņš, caunu cepurīte; vietu, kur tautu meita darina savu pūru, un „meitu klēti“:

Dēļiem grieza tā klētiņa,
Kur māsiņa pūru ņēma. (B. 16802)

Kas tur spīd, kas tur viz
Mūsu klētes dibenā?
Tur spīdēja, tur vizēja
Manis ziļu vainadzīņš. (B. 4577)

Es iegāju klētiņā,
Apjotos zobentiņū,
Apjotos zobentiņū,
Jāju sievas lūkoties. (LTD 13301)

Meitas guļ klētiņā
Smalkos linu palagos. (LTD 12235)

Meitas guļ klētiņā,
Saule spīd vainagā. (LTD 12236)

Tautas dzeja piemin klēti kā vietu, kur ieskanējušās cilvēka sirds vismaigākās, visintīmākās stīgas. Ja ieklausāties jaunības dziesmās, kuŗu neizsmejamais avots ir abu dzimumu mīlestība

un tās gala mērķis — savienošanās precībās, tad droši vien lielākā daļa no tām savu sākumu vai nu tieši vai netieši ir guvusi klētiņā. Šais dziesmās visos sīkumos notēlojas ilgas, prieki un bēdas, laime un sēru jūtas, cerības un šaubas. Klēti tautu meita pārdomā savu dzīvi un gaida „tautas“. Tautietis te no vecākiem lūdz meitas roku un tiek slēgta mūža draudzība. Precību rituāls, meitu zagšana, bildināšana utt. cieši saistās ar klēti:

Klusi, klusi klausījos,
Kas runāja klētiņā:
Tēvs ar māti, trešs tautietis,
Tie runāja klētiņā:
Tēvs nedeva, māte deva,
Tautietis lūdza raudādams.

Sarunu iznākumu gaidīdama, tautu meita ieslēdzas klēti (B. 12508). Šī pabēgšana bieži notika tikai formas pēc, lai vieglāk viņu varētu atrast. Nebēga vis eglienē, bet klētiņā:

Tautas jāja aurēdami,
Vai šķiet mani eglienā?
Es pie tēva, māmuliņas
Jaunā priežu klētiņā. (B. 14313)

Ieslēdz mani, māmuliņe,
Jaunai priežu klētiņā. (B. 12508)

Tec, brālīti, aizcel vārtus,
Es tecēšu klētītēi. (B. 14578)

Kad meita ir atrasta, viņa „tautas“ aicina istabā, bet pati steidzas klēti „rotāties“ (13643), uzvilkt „slēžu kreklu“ un posties goda drānās (B. 14600). „Tautas“ aizejot, liek uz klēts sliekšņa naudu: „Neslēdz, māsiņa, vēl savu klēti, līdz lika tautiņas sliekšniša naudu“, ikviens vedējs pa dālderim — (16846). Arī meita skubina savu vedēju ziedot viņas klētij:

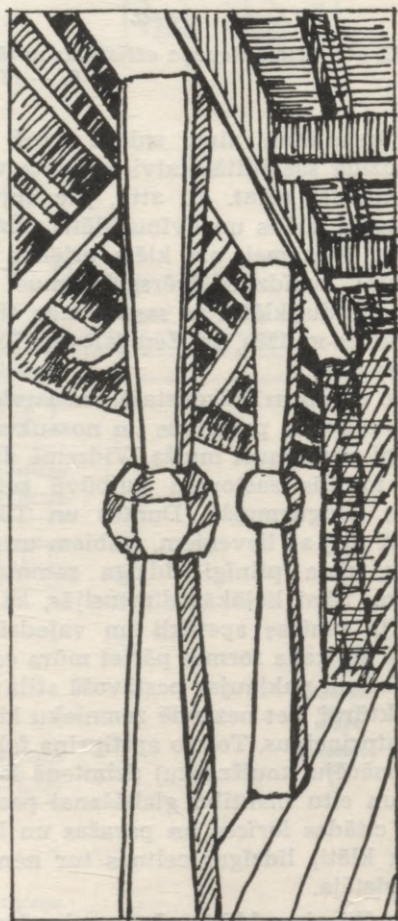
Liec, svainīti, zelta naudu
Uz māmiņas klēts sliekšniņi,
Lai palika māmiņai
Par miedziņa kavējumu. (LTD 16841)

Nonākot tautieša sētā, sastopamies atkal ar klēti. Tur „ļaudaviņa“ novelk savas goda drānas un tur tiek novietots viņas pūrs:

Sit, tautietī, zelta vadzi
Savā priežu klētiņā,
Kur pakārsi, kad noņemsi
Manu skaistu vainadziņu. (B. 24618)

Māte deva lielu pūru,
Nelien tautu klētiņā. (B. 18010)

Māsiņai pakaļ steidzas bāliņš. Pannāksnieki atrod māsu tautieša klēti:

43. att. Klēts lieveņa stabi
Lenču pag.

Panācu māsiņu
Tautieša sētā,
Tautieša sētā,
Tautieša klētī. (B. 13644)

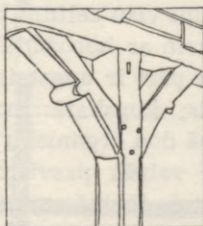
No visa tā redzam, cik izcila vieta ģimenes dzīvē ierādīta klētij un cik sarežģītus uzdevumus tur nācās atrisināt.

Sevišķs uzdevums klētij bija kāzās. Tur parasti guldīja jaunlaulātos. Šai izdarībai ir zināms rituāls kā guldīšanā, tā piecelšanā nākošā rītā.

Smalkā priežu klētiņā,
Tur laulības gulēsim. (Ldz. 24895)

Daudzās kāzu dziesmās un ievēšanā precēto kārtā apdzied arī klēti. Svinīga ir vaiņaga noņemšana klētī un pakāršana vadzi blakus zobenam un citām goda lietām (B. 24618, B. 24556). Ir arī brīdinājums un piesardzība vainagam:

Nekrīt salmu gubenī,
Kriti tautu klētiņā. (Ldz. 6531)

44. att. Klēts lieveņa stabs Valmieras mācītāja muižā

Tautu meitas pūra lāde nav tikai austu izstrādājumu glabātuve, bet tā ir arī tautas daiļdarbu krātuve. Tur „dzīparu klēts“ satiekas ar „Dieva klēti“ un savā košumā ieceļ mūs kādā augstākā, garīgā pasaulē.

Klēti agrāk un arī vēl tagad vasarās lieto gulēšanai, jo tur vēsāks kā istabā un no kopējās saimes istabas var pabēgt vienatnē, savrup. Te bieži guļ visa ģimene, it sevišķi meitas. Šāda ieraža arī puīšos radīja sevišķu pievilksanas spēku — „meitās iešanu“:

Māte savas skaistas meitas
Klētiņā guldināja:

Es ar saviem lūša nagiem
Apkārt sienu skrāpējos. (B. 12393)

Ģimenes klēts ir arī tā vieta, kur dažs labs tautietis vai tautu meita pirmo reizi ieraudzīja saules gaismu, un klēts ir arī tā vieta, kur bieži acis aizdarījušās uz mūžu. Tur mirušais tiek iezārkots un atrodas līdz bērū dienas priekšvakaram, kad zārku, rotātu puķēm un zaļumiem, mēdz ienest istabā, lai aizgājējs pēdējo reizi virszemes dzīvē būtu savējo vidū. Dažreiz zārku nemaz istabā nenesa. Izvadišanas lūgšanu teica turpat klētiņā vai tās priekšā.

Grūtos un baiļu laikos arī klēti varēja paslēpties aiz „deviņi atslēdzinām“, un te māsa noliek savu kroni drošībā:

Ai, Dieviņ, grūti laiki,
Kur nu savu kroni likšu?
Nes klēti, kaļ pie vadža,
Pie brālīša zobentiņa. (B. 24556)

Dažu labu reizi klēti arī ēd.

Es paēdu, es padzēru
Sav' arāja klētiņā. (B. 8417)

Vakar ēžu launadziņu
Sav' arāja klētiņā. (B. V. 8618)

Runājot par darbiem, kuņģi tika strādāti klētī, jākonstatē, ka vasaru tajā tika pārnesti gandrīz visi mājas darbi.

Klēts kā apģērbu glabātuve bija senatnē un vēl tagad ir ļoti iecīnīta. Tur uz vadža karājas puīša goda cepure, meitas vainadziņš, tur tautietis sestdienas vakarā iet apvilkt tīras drānas un kaļa tērpu, „kaļā jānot“. Tur tautu meita glabājusi savas kurpes, māte dalījusi villaines (16407).

Klēti latvietis uzglabā visus savus ražojumus: labību, zirņus, miltus, putraimus, linus, kaņepes, pienu, sviestu, sieru, maizi, žāvētu gaļu (pēdējo labprāt ierok rudzos) un citas uztura vielas. Tāpat tur glabāja dziju, audeklus, drēbes un segas, neapstrādātas ādas, vērtīgākās dzelzslīetas, koka traukus, saimnie-

cības rīkus utt. Uz klēts augšas glabā kažokādas, tīklus, pirts slotas, zārkus (agrāk bija parasts, ka vecāki cilvēki jau iepriekš sev lika pataisīt zārku), lūkus un citas lietas.

Tādus uzdevumus latvietis uzticējis klētij. Atkarībā no tiem ir izveidojusies klēts architektūra, ņemot vērā vēsturiskos laikmetus, tradīcijas, būvējamo materiālu un cilvēka izpratni formās un konstrukcijās.

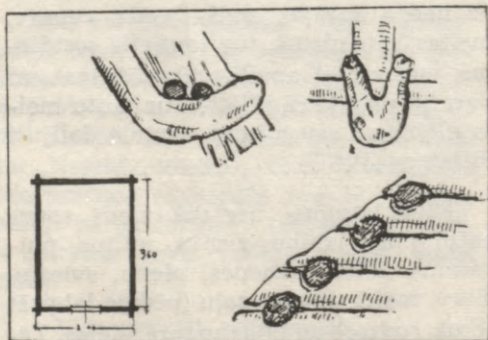
Klēts necēla tieši uz zemes kā citas ēkas sētā, bet stūros palika lielākus akmeņus, ozola bluķus vai stabus. Pacēlums dažreiz bija krietni prāvs. Radās paklēte. Šim pacēlumam bija liela praktiska nozīme. Ar to klēts grīdu pasargāja no saskāršanās ar zemi, jo šais telpas glabājamo mantu vajadzēja pasargāt no mitruma un pelējuma.

Baltābolu kalniņā
Lai vējiņis cauri pūš,
Lai pūriņis nepelēja. (Ldz. 3489)

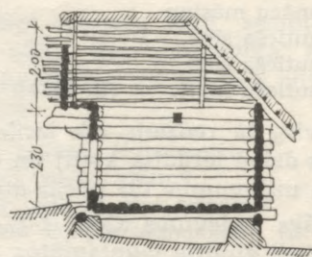
Klēts cēla guļbūvē no apaļiem vai tēstiem balķiem stingrā krusta pakšu tehnikā, ļoti pamatīgi „kaķējot“. Jau nākos laikos pakši ir „cinķoti“ un balķi aptēsti un iekšpusē pat ēvelēti.

Koks kā visvairāk lietotais būvmateriāls mūsu senču celtniecībā ir iezīmējis veselu laikmetu.

Galvenais klēts jumta segums ir sal-

45. att. Klēts Trikātas pag. (īpata jumta konstrukcija)

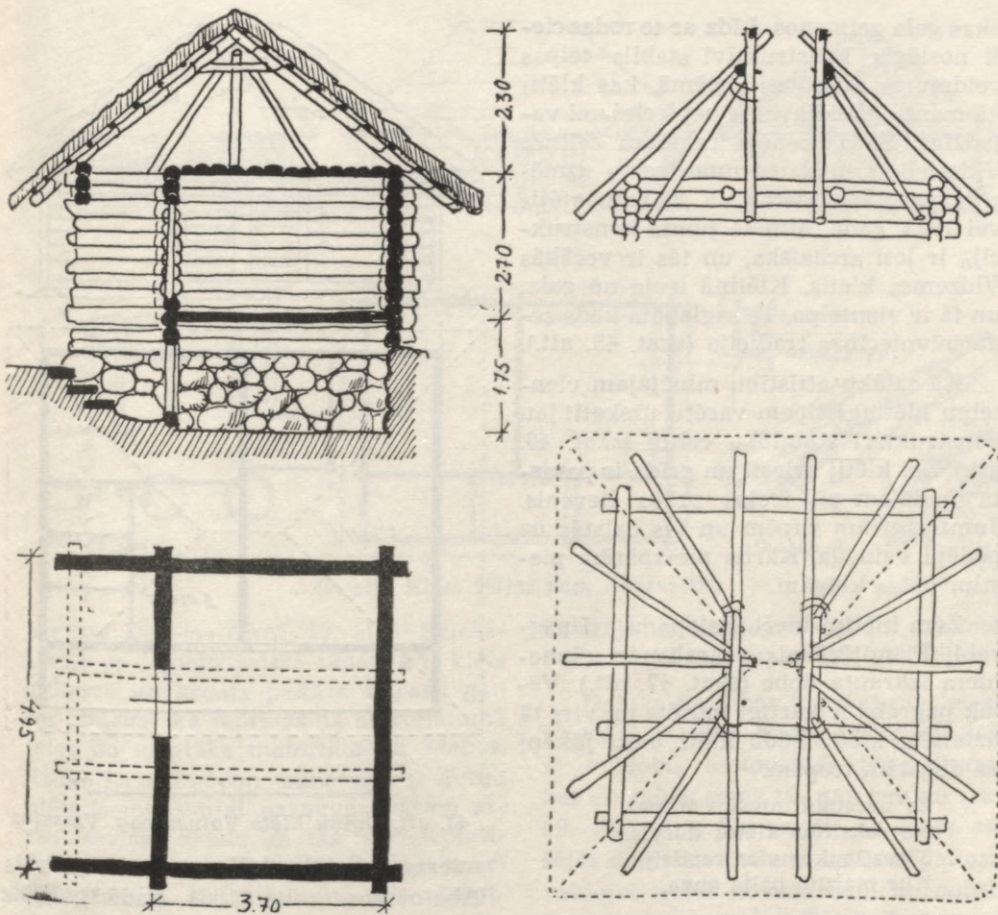

46. att. Klēts Kocēnu pag. Caunišos

mi, dažkārt arī lubas un ezeru apvidos niedras. Pamatiem likti laukakmeņi, kas, ieglaudūšies dziļi zaļās velēnās, it kā uzņemdami visu celtnes balstu, patīkami kontrastē ar horizontāliem vainagiem. Visam pāri ir augstais un platais salmu jumts, kopskatā monumentāls, kas viss kopā dod organisku vienību. Šo vienību vēl vairāk pasvītrot tehnika, kādā šīs celtnes darinātas, t. i., „ēku ciršana“, jo cirstās formas spēcīgāk izsaka materiālu dabīgās īpašības.

Dekoratīvajiem elementiem, kas sastopami klēts architektūrā, ir bieži konstruktīva nozīme. Tā jumta „āži“ un „dzērvītes“ ir konstruktīvs salmu jumta kores nostiprinājums pret vējiem. Šis motīvs jumta līniju padarā daudz dzīvāku un līdz ar to tās siluetaim ir panākts jauns formas elements. Neskatoties uz to, ka šie elementi jau paši par sevi ir dekoratīvi, tie bieži tiek vēl rotāti. Tā jumta „āžos“ sastopam gan abstraktus, gan naturālus motīvus.

Klēts novietota pēc iespējas uzkalniņā, un ne visai tālu no istabas, visbiežāk ābeļu dārzā.

47. att. Klēts Rozēnu pag. Preiļos

Dievī manu labu dzīgu,
Kas palika bāliņos!
No klētiņas uz klētiņu
Lec ābeļu dārziņā.

(17679)

Tā kā šo celtni bija daudz, tad atstatums starp tām bija dažreiz niecīgs. Zemkopībai attīstoties, radās arī vairāk labības sugu un pieauga pārējā bagātība, kādēļ vajadzēja celt jaunas klētis. Tā radās vesela rinda šādu ēciņu, kuņu apmēri bija niecīgi, bet skaits dažreiz liels. Reizēm sētā vēl šodien ir 5—7 klētis. Klēts celtniecībā latvietis neskopo-

jās, tās cēla no izmeklētiem kokiem, darināja daiļas. Klētij vajadzēja būt dižēnai:

Ozoliņa klēti cirta,
Vaŗa lika pamatiņas.
Šķitās mans bālēliņš
Saules mūžu nodzīvot.

Ziemeļvidzemē, Trikātē, esmu konstratējis klētis ar īpatnēju konstrukciju. Šāda klētij griestu parastā nozīmē nemaz nav, bet tie it kā saplūst kopā ar jumta konstrukciju. Sienas turpina līdztekus jumta slīpēm, guļkokus iesienot

ēkas gala zelmeņos. Līdz ar to rodas cieši noslēgts, konstruktīvi stabils telpas veidojums guļbūves sistēmā, kas klētij kā mantu glabātavai ir nepieciešami vajadzīgs. Šādas senēja rakstura celtnes Vidzemes ziemeļaustrumos esmu uzmērijis vairākās vietās un dokumentējis vēl 1923. gadā. Minētā jumta konstrukcija ir ļoti archaiska, un tās ir vecākās Vidzemes klētis. Klētiņā ieeja no gala, un tā ir vientelpa. Te saglabāta kāda sena būvniecības tradīcija (skat. 45. att.).

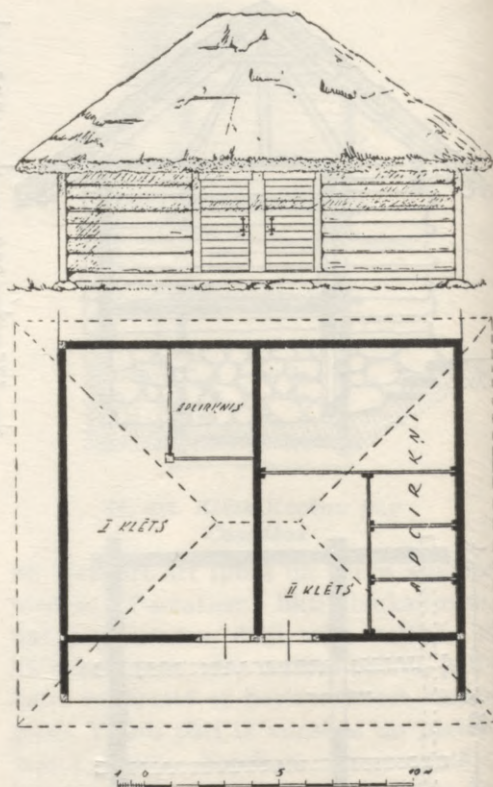
Kā tālāku attīstību minētajam vientelpu klētiņas tipam varētu uzskatīt jau konstruktīvi stabilāku celtni (skat. 46. att.). Šai klētij griesti un grīda ir parastā veidā un pie ieejas prāvs lievenis. Jumts četrām slīpēm un tas balstās uz pēdējā vainaga. Kārtis pie spārēm piestiprinātas klūgām.

Zem klētim bieži sastopami arī pagrabi. Primitīvākais pagrabs ir akmēņiem izkrauta dobe (skat. 47. att.). Vēlāk pagrabs ir kārtīgi mūrēts un virs tā uztaisīta klēts. Šādā klēti bieži jākāpj pa augstām trepēm.

Es neraugu augstas trepes,
Ne rakstītas klētes durvis:
Tīrus laukus vien raudzīju,
Kur maizīte balta auga.

Zāģētu dēļu klēti (B. 16802) latviešu sētā uzskatīja par sevišķu notikumu. Ja tāda bija uzcelta, to daudzināja tālā apkārtnē.

Kad šādas mazas vientelpu klētiņas bija saradušās daudz, tās mēģināja apvienot vienā celtnē. Radās tā saucamās „dvīņu klēts“ (skat. 48. att.). Cēsu apriņķa Vaives pagasta Vaisuļos ir redzams labs „dvīņu“ klēts paraugs, pie tam ar savdabīgu un neparastu sienu konstrukciju. Vainagi nav likti krusta pakšu salaidumā, bet stūpos ir stabi ar gropi, kurā ielaisti sienu vainagi. Iznāk it kā statņu būve ar guļbūves pildījumu. Celtnē ļoti labas proporcijas. Tāpat raksturīga dvīņu klēts ar logu ir Val-

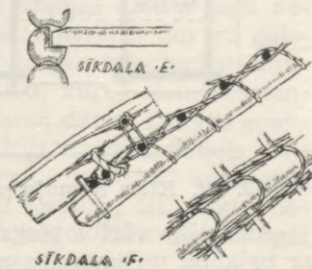
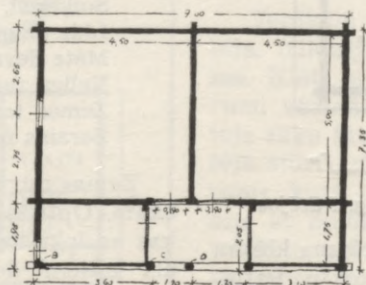

48. att. Dvīņu klēts Vaives pag. Vaisuļos

mieras apriņķa Vecmuižas pagasta Abolniekos, celta 1861. gadā.*) Klēts celta guļbūvē, krusta pakšos. Jumts četrām slīpēm. Lieveni iebūvētas priekšklētis jeb „būri“. Vienā „būrī“ arī lodziņš. Šādā priekšklēti bieži atradās rokas dzirnas un to izmantoja kā maltuvi. Dzīvojamā jeb guļamā klēti prāvs logs. Klēts durvis „izrakstītas“ ar uzkrāsotiem rakstiem. Klēts izmēri: 9,60 × 7,35 m (skat. 49. att.).

Tāda paša tipa dvīņu klēts ar daudz izteiktākām priekšklētiņām jeb „būriem“ redzam Cēsu apriņķa Rāmuļu

*) L. Univ. Architekt. fak. uzmērītos materiālos, kas publicēti: *Materiāli par Latvijas būvniecību III.*

49. att. Klēts Tūjas pag. Ābolniekos

pagasta Pūtējos (skat. 50. att.). Priekšklētis ar logiem celtas tāpat kā klēts gulbūvē un krusta pakšos. Parasti gan šos „būrus“ kā iepriekšējā atrisinājumā taisa no vieglāka materiāla un stabos. Šādai iecienītai un simetriskai dvīņu klēts kompozīcijai paraugus varam atrast sevišķi daudz un tas ir visizplatītākais klēts tips Vidzemē. Sastopam arī kompromisa atrisinājumus jeb „pusotra“ klēts tipus, kad durvis neatrodas vairs centrā, bet vairāk novirzītas vienā malā. Tādā kārtā viena klēts ir lielāka, otra uz pusi mazāka. Lievenī „būris“ ir tikai vienā pusē, bet otrā daži dēļi ierobežo pusatvērtu „būri“ (sk. 51., 68. att.). Šāda klēts Cēsu apriņķa Lenču pagasta Katlajos celta ap 1728. gadu.

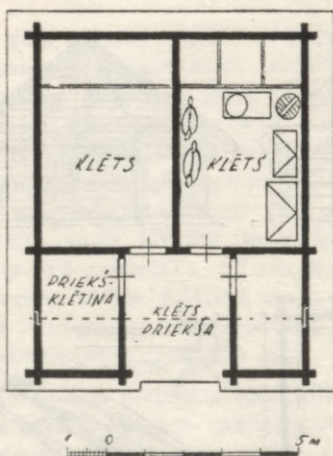
Bija arī klēts ar vairākiem nodalījumiem jeb telpām: drēbju klēts, labības klēts un aukstā klēts, kas savienota ar pagrabu. Aukstā klētī un pagrabā uzglabāja pienu, gaļu un visu, kas siltumā bojājas (skat. 52. att.).

Lai mitrums klētī nebojātu graudus un audumus, tad uz pagraba griestiem,

kas bija no apaļiem balķiem, uzblīvēja māla kārtu, uz kuņas lika vēl dēļus.

Dainās runā par klēts augšu jeb pažobeli (LTD 293). Šādas klēts ļoti dažādi veidotas sastopamas Skandināvijā, bet arī mūsu zemē tās nav retums (skat. 59.—62. att.). To panāk ar klēts augšējās daļas izvirzīšanu uz āru, patiesībā veidojot ieejas lieveņa daļu un norobežojot to ar margām. Šis balkons noderējis sētas sargam, kas tur sēdējis. Šādu balkonu vai „luktiņu“ ir parasts taisīt celtnes galā, zelmenī, iebūvējot to jumta stāvā. Ir sastopami arī piemēri, kur šāda pažobeļe jeb balkons atrodas ēkas garuma sienā, veidojot klētij otru stāvu. Balkoni, luktas jeb apejas ir vērojami viduslaiku nocietinājumu sistēmā, tādas ir bijušas arī latviešu pilīs un Skandināvijas koka baznīcās, kā tas jau iepriekš minēts.

Brālīts taisa augstu klēti,
Vēl augstāku pažobeli:
Tur staigāja mūs māsiņa
Žuburainu vainadziņu. (LTD 293)

50. att. Klēts Ramuļi pag. Pūtējos

Atsevišķa vērība piegriežama klētīm ar balkonu un izvirzītu priekšu. Patiesībā tāda ir divi stāvos. Ja vēl zem klēts ir pagrabs, tad celtni ir trīs stāvi. Izcils divstāvu klēts paraugs ir Madonas apriņķa Odzianas pagasta Vērniekos. Klēts celta ap 1828. gadu (sk. 60. att.). Otrā stāvā var nokļūt pa „bluķa“ trepēm (sk. 61. att.). Līdzīga klēts ir Madonas apriņķa Kalsnavas pagasta Kušos, celta 1820. gadā (sk. 59. att.), tāpat arī klēts Ļaudonā (sk. 62. att.).

Šādas klētis pilnīgi atbilst 10. g. s. klētīm, kādas skandināvu vikingi konstatējuši Kursā. Tikai tur jau sen šādas klētis nomainītas ar rindu klētīm un nav vairs sastopamas. Tādām klētīm parasti ir trīsslīpju jumti.

Daudz izkoptākas līdzīga rakstura klētis ir Norvēģijā. Tās ceļ uz augstiem stabiem, kuņus izcērt ar sevišķu aprēķinu, lai dažādi grauzēji nevarētu iekļūt telpā un, zināms, arī lai klētij būtu iespējami laba vēdināšana.

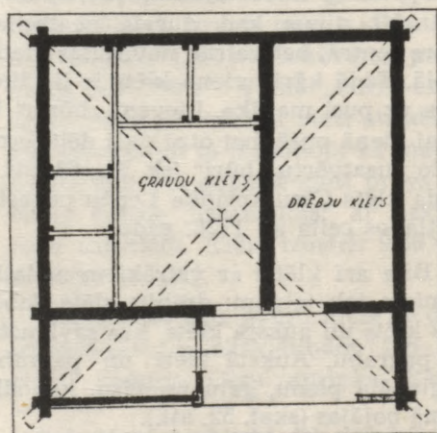
Latviešu klēts pacēlums, salīdzinot ar skandināviem, nav tik izteikts, bet sastopami paraugi, kur ēkas stūros palikti ozola bluķi vai lielāki akmeņi.

Klēts inventārs bija: tīnes, pūru lādes, meldru krēsli, liepu galdi (B. 28810), gultas un skapji. Labības klētī iebūvēti apcirkņi, kuņus tautā sauc par „arodiem“.

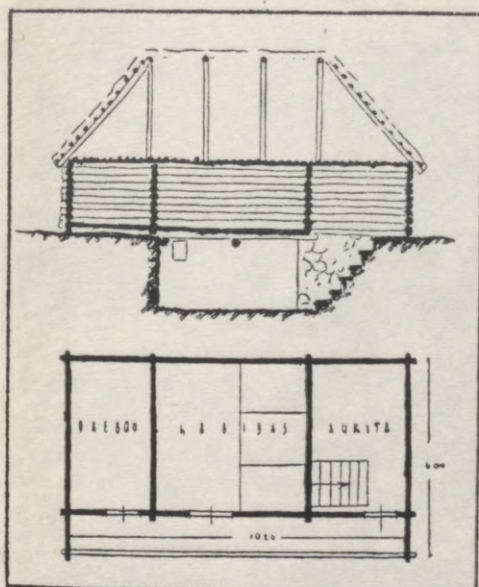
Durvis klētij bija mazas. Tautu meitai, ejot tautās, bija jāņem līdz „zāģerītis“:

Sniķerīši, zāģerīši
Līdz ar mani tautiņās!
Māte deva lielu pūru,
Nelien tautu klētiņā.
Zemas tautas klētes durvis,
Zarains manis vainadziņis. (B. 18011)

Zemas durvis tolaik bija visām sētas ēkām. Optiski tās centās padarīt lielākas ar loku izciršanu augšējā daļā kā arī citiem dekoratīviem elementiem.

51. att. Klēts Lenču pag. Katlapos, celta 1728. g.

52. att. Aukstā klēts ar pagrabu

Tas tomēr netraucēja ieešanu, jo bija sevišķi augsti sliekšņi. Patiesībā pa durvīm vajadzēja kāpt, nevis iet. Zemi griesti bija klētīm un istabām.

Skandināvijas celtnēm tolaik bija vēl zemākas durvis kā pie mums, bet to jau diktēja citi praktiski apstākļi, kā aizsargāšanās pret iebrucējiem, aukstumu utt.

Neskatoties uz klēts labo un izkopto ārējo architektūru, iekšējās bija gausām vienkāršas. Nekādu rotājumu. Sienas, griesti un grīda bija labi nostrādāti, sevišķi izmeklēts būvmateriāls. Ir tikai pāris gadījumu Vidzemē konstatēti, kad apcirķņu stabiem pielietota neliela dekorācija. Varētu teikt, ka klēti novietotie priekšmeti paši par sevi bija iekārtas rotājums. Pūra lādes, tīnes, skapji un dažādi citi koka trauki un lietas bija bagātīgi rotāti un ļoti dekoratīvi. Kad saposā klēti vasaras dzīvei un tur ienesa gultas, pārklātas ar koši strīpotām, krā-

sainām segām, tad klēts atdzīvojās. Visam tam kronis bija košie tautas tērpi un vizuļu vainagi, kuņus vasarā mēdza izņemt no pūra lādēm, bieži kopā ar visu tās saturu, izkaņot klēti, daļēji gan vēdināšanai, bet viss tas sevišķi koši iedarbojās uz klēts iekšarchitektūras atdzīvināšanu. Reizēm tā bija vienkārša dižošanās.

Vecākām Vidzemes klētīm logu nebija. Izlīdzējās ar atvērto durvju gaismu. Klēts sienās gan bija iecirsti caurumi vēdināšanai, kuņus ziemā izmantoja zaķu šaušanai dārzā. Durvju apakšējā stūrī arī bija izzāģēts neliels caurums, kuņš bez vēdināšanas uzdevuma bija ar nolūku ierīkots, lai kaķis netraucēti varētu iekļūt klēti un pasargāt tās saturu no grauzējiem.

Logus klētīs sāka ierīkot 19. g. s. beigās. Tie sākumā bija mazi, baļķa resnumā un aizšaujami. Vēlāk dzīvojamās klētīs ielika kārtīgus glāžu logus un līdz ar to klēts raksturs manāmi pārveidojās, jo tās kļūst par vasaras dzīvokļiem ne tikai pašu saimes locekļiem, bet visvairāk no pilsētas atbraukušiem vasarniekiem.

Izsekojuši klēts celtniecības dažādām attīstības stadijām, uzdevumiem un nozīmei, varam droši teikt, ka šī ēka latvietim tuvāka un mīļāka par tā oficiālo mītni — istabu. Kā pierādījums tam ir ne tikai ilustratīvais dainu materiāls, bet arī dekoratīvi košie celtniecības pieminekļi.

Klēts materiālā un garīgā ziņā ir vieta, kur uzkrājas tautas mūža radošais darbs. Ja ikviena cilvēka personīgā klēti aprūkst „maļamā“, tad ir vēl plašā „Dieva klēts“, kuņas krājumi nekad neizsīkst, tie ir mūžīgi. To simboliski arī izsakā daina:

To māliti samaluši,
Kur nu citu dabūsīm.
Nemsim laimes atslēdzīņu,
Iesim Dieva klētiņā. (B. 8243)

53. att. Klētiņa „Ziemeļblāzmā“ (Vecmīlgrāvī, Rīgā)

Fig. 53. Grenier

54. att. Klētiņa Siguldas pag. Klaukās

Fig. 54. Grenier

55. att. Klētiņa Siguldas pag. Klaukās

Fig. 55. Grenier

56. att. Klēts Nītaures pag.

Fig. 56. Grenier

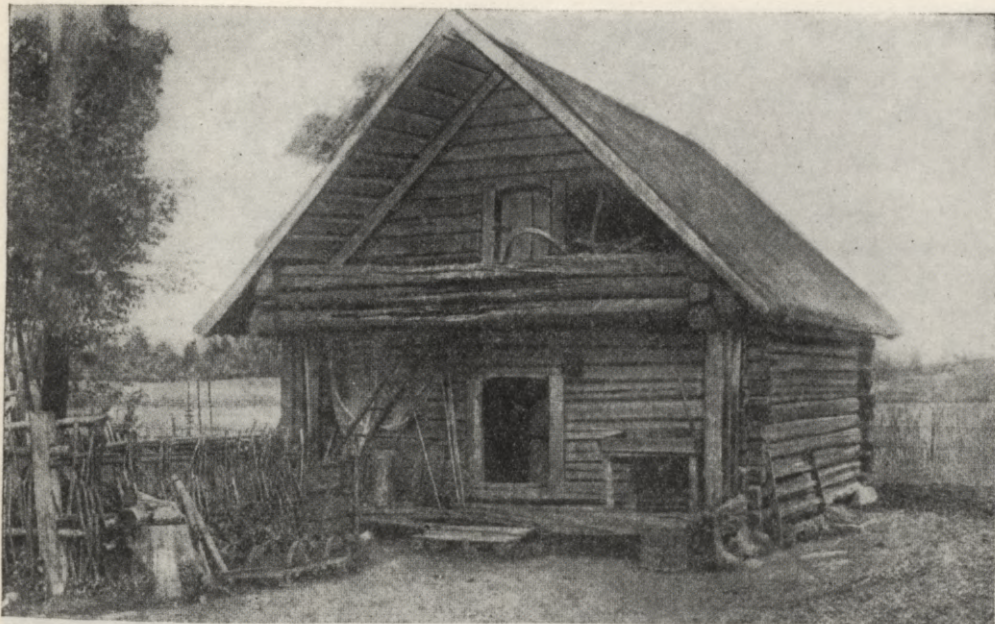
57. att. Klēts Smiltenes pag. Kažaučos

Fig. 57. Grenier

58. att. Klēts Smiltenes pag. Kažaučos

Fig. 58. Grenier

59. att. Klēts Kalsnavas pag. Kušos

Fig. 59. Grenier

60. att. Klēts Odzianas pag. Vērniekos

Fig. 60. Grenier

61. att. Klēts Odzienes pag.

Fig. 61. Grenier

62. att. Klēts Ļaudonas pag.

Fig. 62. Grenier

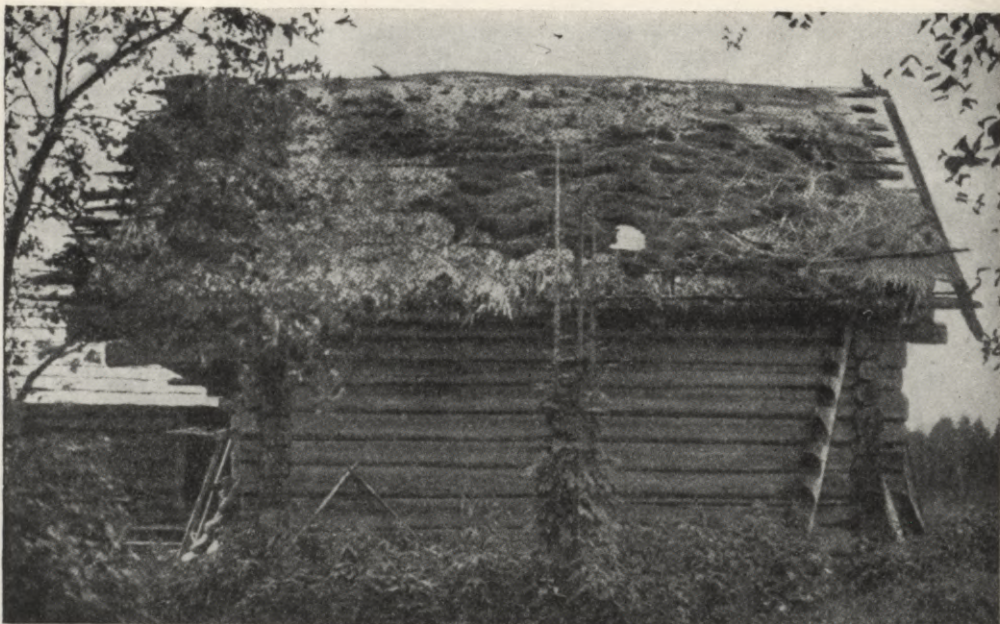
63. att. Klēts Ļaudonas pag.

Fig. 63. Grenier

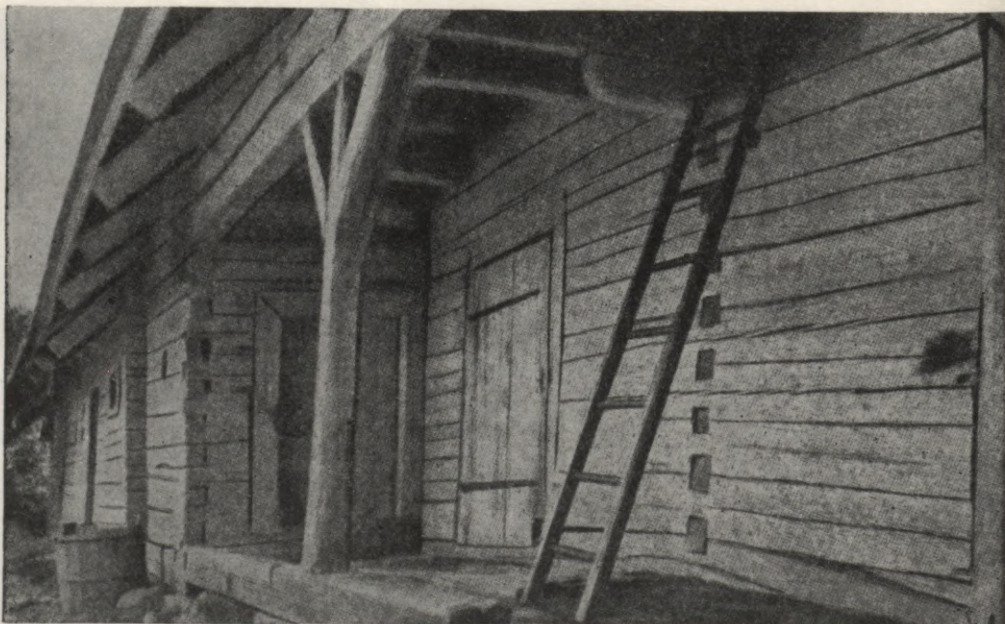
64. att. Klēts Smiltenes pag. Pukšos

Fig. 64. Grenier

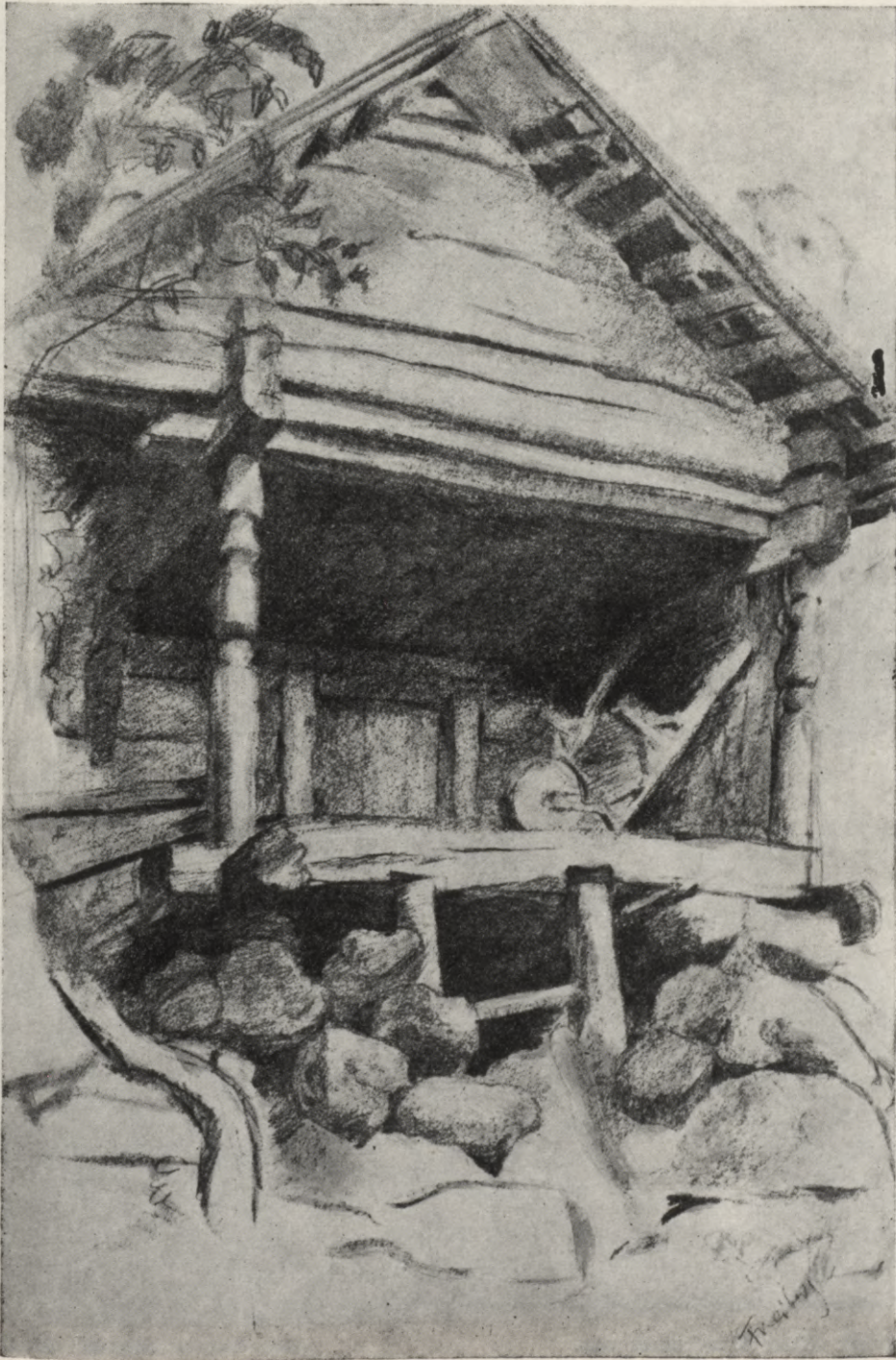
65. att. Klētis Ļaudonas pag.

Fig. 65. Grenier

66. att. Klētis Smiltenes pag.

Fig. 66. Grenier

67. att. Klētis Skarņkalnes pag.

Fig. 67. Grenier

68. att. Klēts Skaņkalnes pag.

Fig. 68. Grenier

69. att. Klēts Nītaures pag.

Fig. 69. Grenier

70. att. Vāguzis Kauguru pag.

Fig. 70. Remise

71. att. Vāguzis Kauguru pag.

Fig. 71. Remise

72. att. Vāguzis Valmieras pag.

Fig. 72. Remise

STALLIS UN KŪTS

Latviešu — zemkopju tautas lepnums ir: „vara klētis“, „zelta stalli“ un „sudrabotie tūrumiņi“. Sevišķa varenuma izteicēji ir stalli ar bērēm kumeliņiem. Ne tik daudz ar stalliem dižojās, kā ar to saturu — „bēriem kumeliņiem“, jo tautas dzeja, apdziedot patiešām varenos kumeliņus, nevarēja tiem ikdienas nokrāsā piedziedāt stalli. Te etnografija ar tautas dzeju nonāk pretrunās. Bet tā kā dzeja ideālizē tiešamību, tad varam konstatēt, ka jau senus laikus latvieši audzējuši „staltus kumeliņus“, ar kuriem tautās un kaŗā jāt. Zirgi tolaik bija vienīgais satiksmes līdzeklis, un tie vēl šodien ir arāja lepnums.

Stalli ceļot, latvietis nekā nežēloja:

Es savam kumeļam
Trīs gadījumus stalli taisu:
Stikla durves, vara grīda,
Sudrabiņa redelītes. (LTD 301)

Kā redzam, tad stallis bija dižens, jo arī tautās jājamie kumeļi bija vareni:

Dzeltens mans kumeliņš
Kā dzeltena vālodzīte,
Ne tas ēda pura sienu,
Nedzer rāva ūdentīpa.
Tam vajaga tīru auzu
Sudrabiņa silitē,
Tam vajdzēja āboliņa,
Zeltītās redelēs. (B. 29678)

73. att. Stallis Lēdurgas pag.

Stallis agrāk bijis atsevišķa celtne, kuŗa dalījās vairākās telpās. Zirgus senāk turēja vairāk nekā to prasīja aramā zeme.

Ieved manu kumeliņu
Treju stallu dibenā;
Aizslēdz manu kumeliņu
Deviņām atslēgām. (B. 13301)

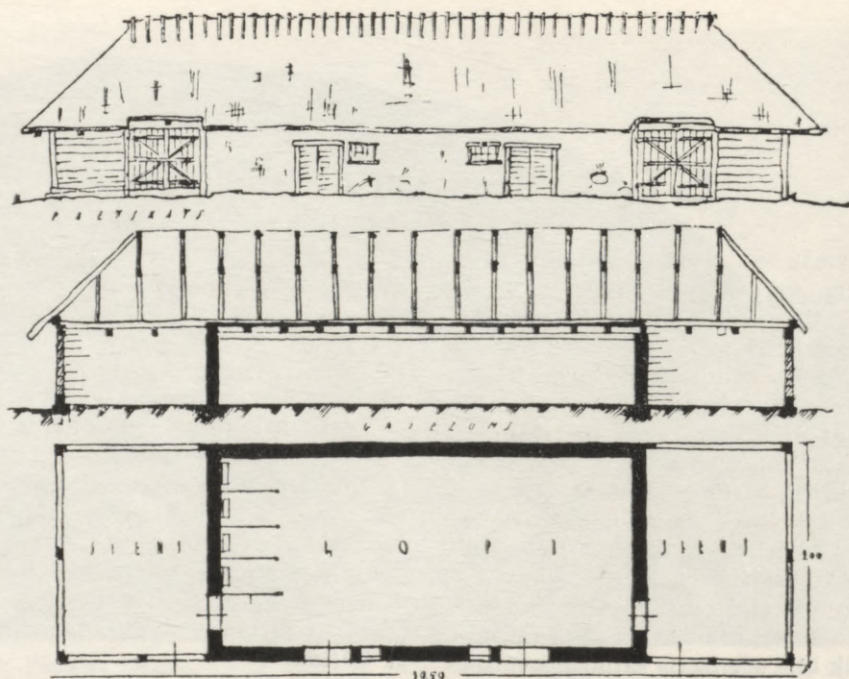
Sevišķi daudz zirgu vajadzēja klaušu laikos, jo kungam vajadzēja kalpot ar visiem zirgiem. Senos laikos stalli nesaplūda kopā ar govju kūti zem viena nosaukuma — kūts. Tikai vēlākos laikos mazākās saimniecībās stallus cēla kopā ar kūtīm.

Stalla un kūts sākumi meklējami laukuma ierobežošanā ar sētu. Vēlāk apkārt laukumam jeb laidaram cēla slēgtas telpas, kuŗas sākumā bija atsevišķas, bet vēlāk apvienotas zem viena jumta. Ieejas pusē jumts arvien tika izvirzīts uz āru, tā radās prāva paspārne (skat. 73. att.). Stalli un kūtis bija jātaisa ciešā būvē, lai ziemā nesaltu lopi:

Es savam kumeļam
Ozoliņa stalli daru,
Lai tas ziemu nenosala,
Lai vasaru nepelēja. (B. 29734)

Šīs ēkas prasīja arī ciešus pamatus, jo mēsli un virca pūdēja koksni un koka kūtis ilgi nevarēja kalpot. Kad mūrēšanas tehniku vēl nepazīna, tad izlīdzējās ar ozola bluķiem, kas panēs mitrumu, vai arī kūtis taisīja ar zināmu kritumu uz kādu noteiktu vietu, kur virca uzkrājās un varēja to izsmelt. Vēlākos laikos kūtis būvēja ar augstiem mūra pamatiem. Bieži visu ēku cēla no akmeņiem vai mālu kleķa (skat. 74. att.).

Kūts griesti arī bija jātaisa cieši, jo

74. att. Kūts celtne no māla kleķa

uz kūtsaugšas glabājās siens, āboliņš un pārējā lopbarība.

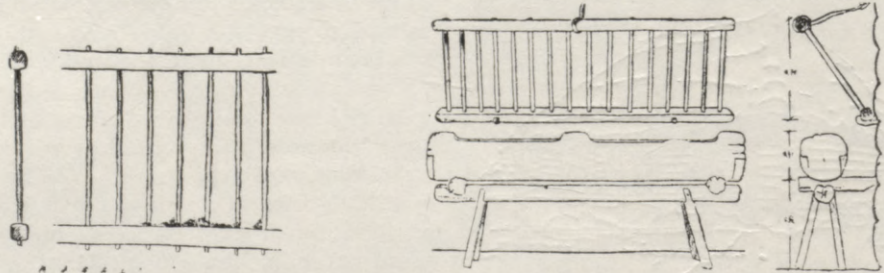
Logu kūtīm nebija daudz un dažreiz to pavisam trūka. Šai gadījumā lopu kopšanas laikā gaisma ieplūda pa durvīm.

Lielākās kūtīs vārtu bija divi vai treji. Vieni veda pagalmā, otri laidarā un trešie siena pūnī vai gubenī, kurš bija piebūvēts kūts galā. Mazākās kūtīs laidars, t. i. ar ciešu žogu ierobežots laukums, atradās tieši kūts priekšā, kur slapjā laikā radās neizbrienamās dūk-

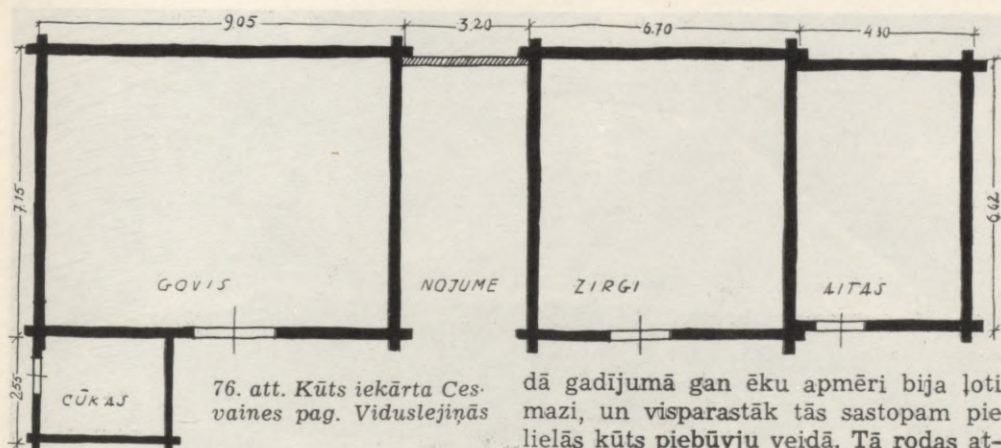
stis. Tās stipri apgrūtināja lopu kopšanu.

Stajļa un kūts iekārta bija primitīva. Govju kūtī parasti sienā sadzina vādžus, kur piesēja govīs. Katrai govij vai pa vairākām kopā, ja to atļāva siena, bija priekšā uz zemes noliktas siles, kur lēja dzērienu. Pie sienas atgāztas karājās „kārkles“, redeles barības nolikšanai (skat. 75. att.).

Līdzīgi iekārtots arī zirgu stallis. Te tikai katram zirgam taisīja atsevišķu nodalījumu un silei pietaisīja kājas

75. att. Kūts redeles govīm un zirgiem

76. att. Kūts iekārta Cesvaines pag. Viduslejiņās

(skat. 75. att.). Lopus lūkoja siet pēc iespējas kūts dibenā, kur ir labāka un drošāka vieta:

- Sit, tautiet, zelta vadzi
- Pašā kūts dibenā,
- Lai es sienu māsas govī
- Sudrabiņa radziņiem. (LTD 328)

Kūts darināta tāpat kā pārējās sētas celtnes. Jumta segumam galvenām kārtām derēja salmi.

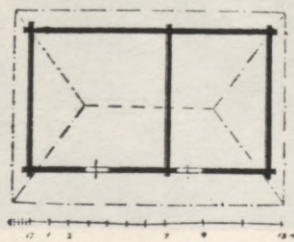
Sievietēm vairāk piederēja kūts, kur viņas savu mūžu vadīja no dienas dienā, bet stallis bija vīriešu ziņā. Tikai retumis māsa, tautu meita vai līgava palīdz pabarot mīlamo un lutināmo kumeļu, bet tam, no maltuves vai klēts tecēdama, miltus un auzas. Reizēm māsa dod kumeļam lasītu un vietētu āboliņu. Retumis brālis vai līgavainis palīdz meitišķiem kūti. Bagātais bajārs, kam dārgi zirgi, neļauj svešam, īpaši kalpam, ne kopt, ne jāt, ne seglot savu kumeliņu (B. V. 15950).

- Bērīts man kumeliņš
- Kā ūdens burbulītis.
- Ne tā devu kalpam jāt,
- Ne kalpam noseglot. (B. 29847)

Ja gribētu izsekot stalla un kūts attīstībai Vidzemē, tad būtu jāsāk ar vientelpu. Sastopam sētas, kur līdzīgi klētīm savrup katrai lopu sugai ir sava kūts, tātad atsevišķā celtnē ir zirgu stallis, vāgūzis, govju kūts, aitu kūtiņa, cūku kūts un pat putniem īpaša vieta. Šā-

dā gadījumā gan ēku apmēri bija ļoti mazi, un visparastāk tās sastopam pie lielās kūts piebūvju veidā. Tā rodas atrisinājums, ka zirgu stallis kopā ar vāgūzi ir zem viena jumta un govju kūts ar sūklopiem atkal citā atsevišķā celtnē.

Mazākas saimniecības kūts paraugs ir no Rīgas apriņķa Adažu pagasta Grotkaltiņiem (skat. 77. att.). Kūts ir viena telpa un domāta visiem mājlopiem. Blakus kūtij ir vāgūzis, kurū izmanto ne tikai ratu novietošanai, bet te noliek arī visu saimniecības darba rīkus un dažreiz pagaidu vajadzībām sienu un salmus. Vāgūzim nav griestu, un no turienes sienu un salmus var uzdot uz kūtsaugšas. Šī kūts celta 1850. gadā, bet 1934. gadā tā nojaukta un pārcelta uz Brīvdabas muzeju, kur atkal uzcelta Vidzemes sētā. Kūts ir bez logiem un gaismu ielaida pa durvīm. Mēsļus krāja visu ziemu un to izvešanai rīkoja mēsļutalkas. Kūts priekšā ir lievenis. Tur sienā iedzīti koka vadži zirgu lietu un citu priekšmetu novietošanai. Turpat arī atrodas sīles, kur govīm kapāja zāles un saknes. Dažreiz kūtis sabūvē kopā (76. att.).

77. att. Grotkaltiņu kūts

78. att. Kūts Adažu pag. Grotkaltiņos

Fig. 78. Etable

79. att. Kūts Vecpiebalgā

Fig. 79. Etable

MALTUVE

Maltuve jau konstatēta latviešu pilskalnos. Kā nelielu savrūpceltni maltuvi Tērvetes pilī min Livonijas chronika. Tāpat rokas dzirnas ir atrastas Kauguru Pekas kalnā un Daugmales pilskalnā.

Ievērojamas ziņas par maltuvi sastopam Mežotnes pilskalna izrakumos.

„Pili cēla no jauna pēc katras nopostīšanas, pie kam ikreizes paaugstināja vaļņus, bet citādi ievēroja agrāko pils apbūves plānu un veidu. Tā kāda maltuve ar tur pamestiem dzirnakmeņiem sastopama tai pašā vietā vairākos pils apbūves slāņos“. (Dr. V. Ģinters).

Mežotnes pils celta 8. vai 9. g. s. Starp 9.—13. g. s. pils nodedzināta un atjaunota 10 reizes.

Ar maltuvi saistīti daudzi tautas ticējumi. Tā atrodas Dieva un Laimes aizbildniecībā. Kad Dievs nāk maltuvē, viņš jāsāņem ar dievpalīgu.

Es iegāju maltuvē,
Laba rīta nedevuse;
Dieviņš sēd, Laima stāv,
Laba rīta gaididama. (LTD 863)

Es atrādu zelta nazi
Dzirnu galda galiņai:
Mīļā Māra aizmirsusi.
Malējiņas mielodama.

Maļšana nebija viegls darbs. Parasti mala divatā.

Divi mala malējiņi,
Grūši tek dzirnaviņas.
Kā tās grūši netecēs,
Abas mala bārenītes. (LTD 517)

Malt gāja agri. Dažreiz mala visu nakti.

Tumsā gāju māļu malt,
Tumsā Dievs palīdzēja;

Tumsā sēd mīļa Māra
Dzirnav' galda galiņā. (LTD 551)

Sajā tautu pilla sēta,
Es vēl malu kamarēi,
Es vēl malu kamarēi,
Noputēju vainadziņu. (LTD 541)

Vairākās vietās Latvijā atrasti plakani akmeņi ar virspusē gludi izberztiem iedobumiem, muldām. Tie ir rokas dzirnu apakšakmeņi, nekustināmi un apmēros prāvi. Iedobuma jeb muldas viens gals bija vaļā miltu izgrābšanai. Virsējā jeb ritošā dzirnakmeņa vietā lietoja apaļu bumbveidīgu akmeni, ko beržot turēja rokā. Šādi dzirnakmeņi jeb rokas dzirnas Latvijā konstatētas jau vēlā akmens laikmetā. Šis ir visvecākais labības maļšanas veids. Nav skaidri zināms, kad šos akmeņus nomainīja apaļie, ritošie akmeņi. Pieņem, ka tas bijis ap 10.—11. g. s. Vecākās ziņas par maltuvi ir Rīmju chronikā, Livonijas atskaņu chronikā un citos avotos.

Maltuve kā atsevišķa celtne ir minēta dainās un jo sevišķi apdziedāta. Tā ap 13. g. s. bijusi arī pilsētās, kā tas redzams no kādas prāvas starp archibīskapu un ordēni, pēdējo apsūdzot, ka pēc Rīgas priekšpilsētu nopostīšanas tas draudējis namnieku sievas kalpināt rokas dzirnavās.

80. att. Muldveidīgie senlaiku maļamie (apakšējie) akmeņi, atrasti pilskalnos

Bieži sastopam maltuvi pievienotu citām ēkām, visparastāk dzīvojamai ēkai.

Padodiet man guntiņu
Pa lodziņu maltuvē:
Piln' istaba svešu ļaužu,
Nedriksť durvu virināt. (LTD 533)

Sākumā dzirnas atradās namā. Vēlāk no nama atdalīja nelielu telpu, ko neredi sauca par „dzirnu kambari“. Ieeja bija no nama, bet uz istabu bieži durvis nemaz nebija, tikai neliels lodziņš. Rijas kambaŗos maltuvi visparastāk novietoja lievenī, paspārnē iebūvējot sevišķu telpu. Šāds atrisinājums bieži sastopams Piebalgā. Turpretī Vidzemes jūrmalā mēs sastopam maltuvi ar tiešu ieeju no istabas (skat. 99. att.). Vecākos piemēros, kad dzīvoja vēl tieši rijā, maltuve atradās turpat kaktā (skat. 20. un 21. att.).

Sastopam arī maltuves naminā pie pirts (skat. 73. un 74. att.), klēts priekšīnā jeb „būrī“ (skat. 49. un 50. att.), arī vāgūzī un piedarbā. Ir arī ziņas, ka maltuve bijusi uz bēniņiem sevišķā nodalījumā.

Maltuvē atradās vienas vai vairākas dzirnas, atkarībā no saimniecības lieluma. Parasti dzirnas novietoja pie maltuves dibens sienas un stūŗos. Bija arī brīvi stāvošas un iebūvētas dzirnas. Visparastāk iebūvētās dzirnas atradās maltuves kaktā. Tad varēja iztikt ar vienu galda kāju, pārējās atvietoja maltuves sienas.

Bija dzirnu galdi uz divām kājām, kur abas kājas balstīja divu šķēŗu vaļējos galus, otri iekalti sienā (skat. 81. att.). Šāda tipa dzirnas bija viegli novietot telpas kaktā un pie sienas.

Trīskāju dzirnām tikai viens šķēŗskoka gals iekalts sienā. Dzirnu galdam bieži taisīja arī gala dēli, t. i. tas, ieskaitot divas sienas, no visām pusēm ierobeŗoja galdu.

Pārvietojamās dzirnas pie sienas saistīja „pamina“ jeb „plāce“. Brīvi stāvošās dzirnas bija tās, kuŗām „paminas“

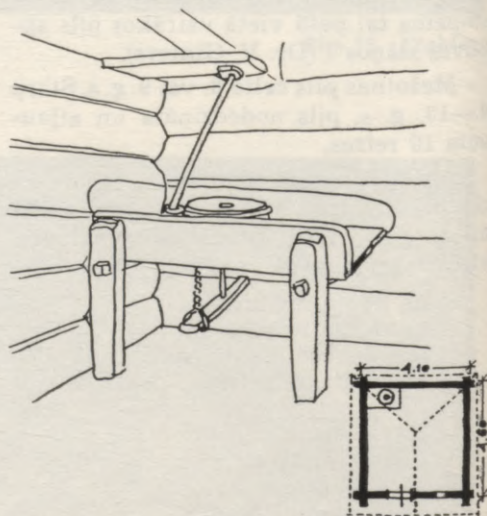
pacelšanu ierīkoja ar ķīlīti un milnas augšdaļu iekonstruēja šķēŗskokā, kas savienoja divas pagarinātas galda kājas.

Dzirnu galdu un pārējās koka daļas parasti pagatavoja mājas kārtībā. Vecākos paraugos galds gatavots no plēstiem dēļiem.

Dzirnu galvenā sastāvdaļa ir dzirnakmens. Tos kala no smalkgraudaina granīta jeb laukakmeņa. Sevišķi iecienīts bija pelēkas krāsas, bet lietoja arī rūdo.

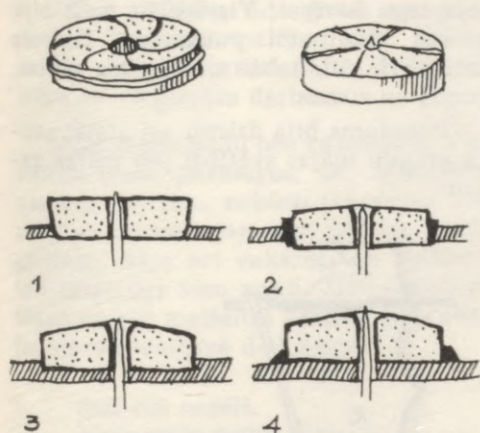
Vai, pelēku akmentiņu,
Bij man tevi ritināt.
Ūdeni tev gulēt,
Viļņam tevi ritināt. (LTD 555)

Pelēkais akmentiņš,
Bij tev pūt purmalā,
Ne manām rociņām
Ikrītiņu vēdināt. (LTD 556)

81. att. Maltuve Vietalvas pag. Dzeņos, celta ap 1860. g., 1929. g. pārcelta Brīvdabas muzejā Rīgā

Dzirnakmeni kala pašu spēkiem, bet visbiežāk gan speciāli amatnieki — dzirkaļi. Akmens izmēri bija ap 40—50 cm diametrā, biezums ap 15—20 cm. Akmens saskares jeb berzes virsmās iekala četras līdz seŗas taisnas vai līkas rievas, virzītas no centrā uz ārmalām.

82. att. Dzirnakmeņu novietošanas veidi

Starp rievām iekapāja arī pārējo akmens virsmu.

„Kluso“ jeb apakšējo akmeni (a) uz dzirnu galdā nostiprināja dažādi. Varam saskatīt četrus paņēmienus: 1) akmeni, kuŗa malas ieslīpas, iegulda galdā caurumā, kuŗā tas ar savu svaru iespiežas, 2) akmeni iekļē dzirnu galdā caurumā, 3) akmeni iegulda galdā iekaltā iedobumā, 4) akmeni liek tieši uz galdā (skat. 82. att.).

„Ritošo“ jeb virsējo akmeni (b) gulēja uz vārpstas. Akmens vidū bija izkalts apm. 10—12 cm plats caurums — „dzirnu acs“, kuŗā maļot ar sauju bēra graudus. Acs vidū atradās dzelzs plāksnīte jeb „šķienīte“ ar mazu apaļu iedobumu vidū — „kausiņu“. Šo dzelzīti iekalā virsējā akmens acī no apakšas apm. $\frac{1}{4}$ — $\frac{1}{2}$ no akmens augstuma, ar kausiņu uz leju (skat. dzirnas šķērsgrīzumu 83. att.). Kausiņā ieguldīja vārpstas augšgalu (c).

Vārpstu (d) gatavoja no apaļa ozola koka 3—5 cm resnumā. Vārpstas abus galus izveidoja ieapaļus, augšējā galā iegremdēja dzelzs tapiņu.

Vārpsta gāja cauri galdā dēļiem, apakšējam akmenim, turēja ritošo akmeni un balstījās uz paminas jeb laipi-

ņas (e). Paminai lietoja sīkstu koku. Tās vienu galu iekalā sienā, bet ap otru sēja stipru kuņepāja auklu — „kuņaukli“ (f). Galdam izurba caurumu, pa to izvilka auklu virs galdā un atsēja ap mazu koka sprūdenīti — „klimbertiņu“ (g). Piegriežot sprūdzeni, aukla savijās, palika īsāka un cēla laipiņas brīvo galu uz augšu. Līdz ar to vārpsta savukārt pacēla virsakmeni, paplašinot spraugu starp akmeņiem. Dzirnas tūdaļ vieglāk ritēja, bet mālis iznāca rupjāks. Atlaižot auklu, vārpsta virsakmeni uzguldīja blīvāk un mālis bija smalkāks, bet maļšana grūtāka.

Kad tās dzirnas smagi gāja,
Es palaidu vieglumā;
Grūta mūža nevarēju
Vieglumai derināt. (LTD 623)

Sprūdzenes piegriešanai bija arī citi paņēmieni. Galdā priekšdēli izurba caurumu un tur iesēja kuņaukli. Sprūdzeni ielikā ārpus priekšdēļa.

Sastopams arī cita veida dzirnakmeņa pacelšanas paņēmieni bez kuņauklas ar sevišķa galdā rāmja konstrukciju, kur uzguldīta vārpsta. Šinī gadījumā pamina tiek pacelta ar ķīļa palīdzību.

Pavisam primitīvas ir dzirnas, ja pamina tiek atmesta un vārpstas kāja balstās uz grīdas nolikta koka kluča jeb pēdas, kuŗu paceļ un nolaiž ar ķīļa palīdzību.

Virsējam dzirnakmenim cieši uzdzina lazdas koka stīpu un to noķīlēja (h). Pie šīs stīpas ar kārkla klūgu vai auklu piesēja koka klucīti ar caurumiņu vidū — „klucīti“ (i), vai izmeklētu dabīgi līku kociņu. Tanī ievietoja milnas galu.

Viena pati malējiņa,
Trīs balstiņi atskanēja:
Čīkst klucītis, klauzd milnīts,
Dziedāj' pate malējiņa. (LTD 571)

Dzirnakmens griešanai jeb ritināšanai bija nepieciešams 1—2 m garš koks 3—5 cm resnumā, un to saucā par „milnu“ (k). Parasti milnu gatavoja no liepas koka, un to nodarināja ļoti gludu, lai negraustu rokas.

Es savai māšiņai
 Liepu koka milnu taisu,
 Lai negrauza baltas rokas,
 Lai nedila gredzentiņš. (LTD 574)

Milnas augšgalu novietoja starp divi
 balķiem iedzīta dēļa gala caurumā —
 „plācē“, vai arī pie sijas piesietā klucītī.
 Milnas apakšgalu novietoja kucītē. Mil-
 na varēja brīvi kustēties plācē un ku-
 cītē.

Mal maldams, kalpa vīrs,
 Ko tik ilgi kavējies?
 — Paga, paga, saiminiece,
 Milnu lieku kucītē. (LTD 580)

Lai milnas gals neizslidētu no plāces,
 tad vīrs tās milnai izbāza tapiņu, vai arī
 kucītes caurumu taisīja mazāku nekā
 milnas resnums. Maļot tādēļ kucīte čik-
 stēja un milna klauzēja.

Atrastas arī rokas dzirnas bez mil-
 nas. Tās uzskata par vecākām. Stīpai
 piestiprināts īss rokturis, bet maļot tas
 grauzu roku.

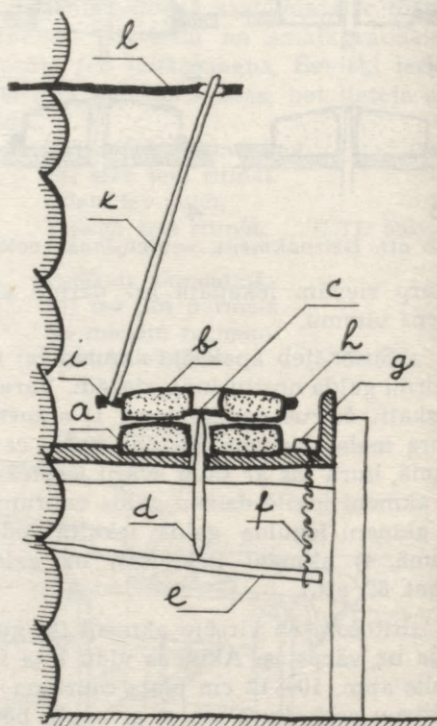
Malšana noritēja šādā kārtā: malēja
 ņēma milnu labā rokā netālu no kucītes
 un vienmērīgi grieza akmeni saules vir-
 zienā. Ar kreiso roku graudus pamazām
 bēra dzirnu acī, no kurienes tie spiedās
 iekšā akmens starpā un tika saberzti.
 Milti uzkrājās dzirnu galdā un tos izgrā-
 ba pa īpašu robu priekšdēlī. Maļot dzir-
 nas nedrīkstēja griezt pret sauli.

Apskaitās mīlā Māra,
 Maltuvē iegājuse:
 Atraduse dzirnaviņas
 Pret saulīti ritinot. (LTD 661)

Pēc malšanas miltus sijāja ar astru
 sietiem un pēc tam uzglabāja tīnēs. Ma-
 ļamo šķiroja. Rudzus un kviešus bija
 grūti malt... Tos sauca par „smalko
 māli“, jo maizei bija jāmaļ ļoti smalki.
 Tas bija grūts darbs. Vieglāk bija malt
 „rupjo māli“, t. i. miežus, auzas, ko lie-

toja lopu barībai. Visvieglāk malt bija
 griķus, iesalu un putraimus. Dažreiz
 mala arī sāli, tabaku, magoņu sēklas,
 pupas un zirņus.

Paradums bija dzirnu acī atstāt sau-
 ju graudu mājas svētībai jeb mājas ga-
 ram.

83. att.

DZIRNU ŠĶERSGRIEZUMS:

- a — „klusais“ — apakšējais dzirnakmens
- b — „ritošais“ — augšējais dzirnakmens
- c — „šķienīte“ — ar „kausīņu“, vārpstas uzguldīšanai
- d — vārpsta — koka ar metalla galviņu
- e — pamina jeb „laipiņa“
- f — „kuņaukla“ — kaņepāju aukla, vārpstas pacelšanai
- g — „klimbertiņa“ — koka sprūdzene
- h — stīpa — lazdu koka
- i — „kucīte“ — milnas ievietošanai pie akmens
- k — milna
- l — „plācē“ — milnas augšgala ievietošanai

Tā tad malšana bija gauss un grūts darbs. Galvenās malējas bija jaunas meitas, kas maļot dziedāja, lai īsinātu laiku un vieglinātu darbu.

Mala cauru gadu pēc vajadzības. Visvairāk mala pavasaros, lai, iestājoties vasaras darbiem, nebūtu jākavējas. Parasti uz maltuvi gāja agri rītā jau pirms gaiļiem. Gāja arī vakaros, un malšanu tad turpināja visu nakti. Zīmīgus norādījumus par malšanas kārtību jeb nedēļas darbu maltuvē dod daina:

Seši rīti nedēļā,
Visus sešus maltu gāju.
Pirmo rītu maizīt' malu,
Otru rītu iesaiņū,
Trešajā rītiņā
Brāļam malu ceļa maizi,
Ceturta rītiņā
Putraimiņus triksķināju,
Piektajā rītiņā
Plācenīti glūzdināju,
Sestajā rītiņā
Zirgiem malu uzmatiņū.

Pie smalkā mājā graudus acī met sīkām saujām, un ar to zināmā mērā rūgulē malšanu, reizēm nemaz neiedarbinot tehniskās ierīces, kā paceļot vārpstu utt.

Mal maldams, kalpa vīrs,
Ko tik ilgi taujājies?
Ja gribēji smalki malt,
Ber mazām saujām.

Visu rītu smalki malu,
Uz gaisumu puspušām,
Uz gaisumu puspušām,
Atmiedziņa grībēdama. (LTD 611)

Sevišķs pagodinājums bija malt ceļa maizi, un to mala smalki:

Smalki malu, bīdelēju
Brāļam ceļa maizi,
Lai tas mani pieminēja
Svešu zemi staigādams. (LTD 598)

Vēl ievērojamāk: darbs bija malt kara maizi:

Siki metu, smalki malu
Bāliņam kara maizi,
Lai tā bija garda ēst,
Viegla nest mugurā. (LTD 601)

No dainām gūstam diezgan skaidru ainu par malšanas kārtību un dzirnu novietni maltuvē. Bieži mala divās malējas reizē pie vienām dzirnām, bet visbiežāk gan viena, kuŗu pēc zināma laika nomainīja otra.

Piecas meitas māmiņai,
Visas piecas maltu gāja.
Divi mala, div' sijāja,
Piektā guni dedzināja. (LTD 501)

Labā dzirnu konstrukcija bija ļoti svarīga darba atvieglošanai.

Tev, bāliņi, trejas dzirnas,
Kuŗas manas maļamās?
Ņem, māsiņa, vidējās,
Tās tek viegli, tās ņem smalki.
(LTD 493)

Kādā citā dainā skaidri precizēta darba kārtība — katrai dzirnai divi malējas. Tāpat arī noteikts dzirnu novietojums maltuvē.

Bij man triju dzirnaviņu
Maltuvītes dibenā.
Pie to treju dzirnaviņu
Vajag sešu malējiņu. (LTD 491)

Dziedāšana atvieglināja darbu, un kā to no dainas redzam, lielās meitas maltuvē līdzī nēma mazo, lai palīdzētu dziedāt.

Lielas meitas maltu gāja,
Mani mazu līdzī ved.
Vai tās mani maltu veda,
Vai dziesmiņu līdzīnāt? (LTD 837)

Citā dziesmā atkal redzam, kā ironizē par skaisto dziedātāju, kad tai darbs nav veicies.

Skaisti dzied tautu meita,
Lēni vilka dzirnaviņas;
No tā skaista dziedājuma
Trīs rītiņi sieku mala. (LTD 607)

Tekat viegli, maļat smalki,
Manas mazas dzirnaviņas,
Ar tautieti lielījos
Pūru malti ritiņā. (LTD 640)

Darbs bija grūts un ilgstošs. Visu, ko
plāvēji bija nopļāvuši, kūlēji izkūlušī,
nācās arī samalt.

Plāvējiņi nopļāvuši,
Kūlējiņi apkūlušī,
Nedod Dievs to redzēt,
Kad apmals malējiņa. (Ltdz 8168)

Čikstēt čikst grūtas dzirnas,
Raudāt raud malējiņ.
Dzirnās čikst zaļi rudzi,
Raud malēja nicināma. (LTD 677)

Stājas laiva Daugavā,
Piekusuši stūrmaniši:
Stājas dzirnas maltuvē,
Piekusušas malējiņas. (LTD 750)

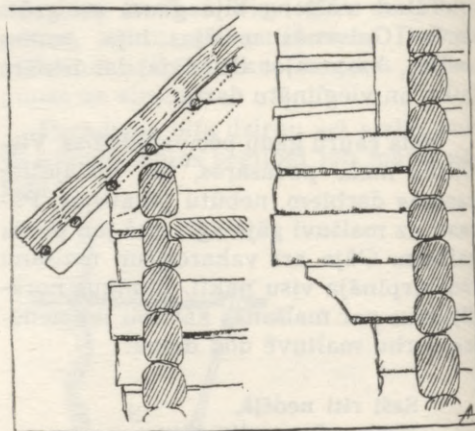
Pēc malējas darba spējām sprieda arī
par viņas tikumu. Pa maltuves logu tau-
tietis noskatā savu isto. Ar maltuvi, kur
meitas pavadija lielāko daļu sava laika,
saistīta līgavu meklēšana un zagšana.

Stāvi stilli, kumeliņ,
Maltuvītes pakaļā,
Sīki dzied malējiņa,
Nevar balsa sadzirdēt. (LTD 848)

Pa lodziņu raudzījos,
Kuņa mana līgaviņa,
Kuņa droši dzirnu rāva,
Tā būs mana līgaviņa. (LTD 841)

Slēdz, māmiņa, maltuvīti
Ar sudraba atslēdziņu.
Vakar tautas lielījās
Zagtu vienu malējiņu. (Ltdz 8207)

Maltuve atrodas Dieva un Māras uz-
raudzībā. Kad Dievs nāk maltuvē, viņu
jāsaņem ar dievpalīgu. Ticēja arī ka
maļamais ir Dieva dāvana. Kad pēdējais
mālis izmalts, ar Laimas atslēgu jāiet uz
Dieva klēti.

84. att. Dzeņu maltuves griestu plēsto koku
galu novietojums balķu cirtumā

Lai milti labi uzglabātos, tie jāmaļ
vecā mēnesī. Pirmo reizi maļot jaunus
rudzus, appušķo dzirnas, lai tās priecīgi
rit, un vāra biežputru, lai rudzi labi
augtu.

Jauni rudzi man maļami,
Appušķotas dzirnaviņas;
Pušķo, Dievs, rudzus, miežus
Lielajā tīrumā. (LTD 655)

Kad samalts iesals, izrauj milnu un
smejot krit gar zemi, lai tāpat klātos
dzērājam.

Nekādā gadījumā nedrīkst malt klu-
sā nedēļā, Jurgos, piektvakarā un miro-
nim esot mājās.

Dažādi mīlestības burvības paņēmie-
ni saistās ar dzirnu griešanu. Nedrīkst
malt pret sauli, lai tautas neatgrieztu
pie vārtiem kumeliņu.

Maļšanu beidzot, malējas atgrieza
dzirnavas, t. i. atlaida paminu, lai „mā-
lītis“ atpūstos, lai „spēciņš“ uzglabātos
līdz nākamai maļšanas reizei.

Latviešu folklorā sastopam arī ziņas
par dvēseļu maļšanu aizsaulē. Sevišķi
izteikts motīvs ir čūska kā malēja.

Melna čūska miltus mala,
 Vidū jūras uz akmeņa;
 Tos būs ēsti tiem kungiem,
 Kas pēc saules strādināja.

Maltuves vieta sētā nav tik skaidri precizēta kā pārējo ēku novietnes, un Vidzemē pagaidām konstatēta tikai viena brīvtāvoša maltuve. Tā atrasta Madonas apr., Vietalvas pag., Dzeņu mājās un 1929. g. pārvesta Brīvdabas muzejā. Maltuve celta ap 1860. g. (skat. 85. att.). Tā ir neliela guļbūve krusta pakšos. Ēka celta tikai ar cirvi, bez zāga palīdzības. Izmēri: 4,5 × 4,10 m. Salmu jumts trejām slīpēm. Griesti no apaļiem kokiem. Virs ieejas durvīm zelmenī ļoti īpatnēji izveidota lūka. Apmēram vienu metru garā statnī ar gropi ielaisti zelmeņa guļkoku gali. Starp šo statni un jumta slīpi rodas trīsstūrveidīga aila. Maltuves augšā vasarā gulējuši puīši. Ziemā tur glabāts siens. Šī maltuve lietota labības malšanai līdz pat 19. g. s. beigām.

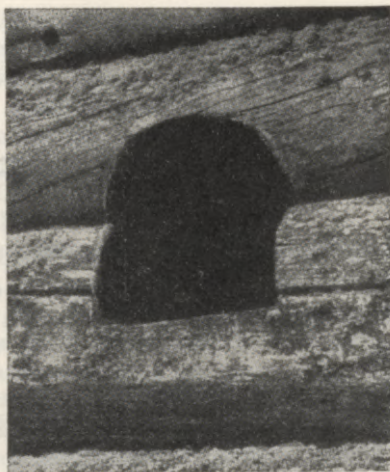
Tais, bāliņ, maltuvīti
 Liela ceļa maliņā,
 Lai dzird manas daiļas dziesmas
 Ceļa vīri staigājot. (Ltdz 36312)

Spriežot pēc dainām, redzam, ka bija vēlēšanās maltuvi celt „dzīvākā“ vietā, lai garā un garlaicīgā darbā malējas nebūtu atšķirtas no apkārtnes.

Dainās sastopam apzīmējumus dažā-

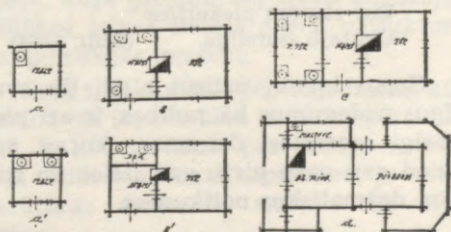
85. att. Maltuve Vietalvas pag. Dzeņos

86. att. Robi Dzeņu maltuves sienā

diem būves veidiem. Ja namu „dārija“ vai „slēja“, istabu „cirta“ vai „taisīja“, tad par dzirnavām saka — „kala“. Patiesībā jau kala tikai dzirnakmeņus, bet pārnestā nozīmē tas arī attiecās uz visu maltuvi.

Tais, bāliņ, maltuvīti
 Viņa kalna galiņā,
 Tur dziedāja div' meitiņas
 Kā zilītes zariņā. (Ltdz 36313)

87. att. Maltuves novietošana:
 a — atsevišķā celtnē, b—c dzīvojamā ēkā,
 d — rijā

Kaliet, brāļi, jaunas dzirnas,
 Vediet jaunas malējiņas:
 Jau vecās piekusušas,
 Sadilušas dzirnaviņas. (LTD 585)

Rokas dzirnu lietošana Vidzemē izbeidzās 19. g. s. beigās, kad vairs necel jaunas maltuves un neiekārto dzirnu kambarus. Maltuves lauku sētā nomaina vēja un ūdens dzirnavas.

PIRTS

Latvieši pirti turēja lielā godā.

Vēci cilvēki mēdz teikt, ka pirts esot tikpat svēta kā baznīca. Tā esot viņu veselība.

Pirtij, kuņas uzdevums ir tautas veselības kopšana, mūsu senči ir **uzticējušies** daudz vairāk. Tā bija iecienīta latvietes dzemdēšanas vieta:

Kur tie dzima (auga) staltie vīri,
Kur bērie kumeliņi?
Pirti dzima (auga) stalti vīri,
Stallī bēri kumeliņi. (B. 1147)

Šai celtnei, atkarībā no viņas uzdevumiem, tad arī ir ierādīta attiecīga vieta sētā. Viņa celta savrup, pēc iespējas ūdens malā.

Liepa auga pirts priekšā,
Zari lika pirtiņā;
Tur sievietēm pieķerties
Grūtajā stundiņā. (Ltdz. 1084)

Senos laikos, uzticot pirtij tik svarīgus uzdevumus kā radības, ir arī pieņācīgi sacerētas dziesmas, kuņas apdzied gan pašu pirti, gan lielos un reizēm drāmatiskos notikumus.

Jaunas sievas, ko gaidāt?
Pušķojieti pirtas jumtu;
Tā Dieviņš jūs pušķos
Ar dēliem, ar meitām. (Ltdz. 1080)

Pirts rakstos ir dokumentēta jau agrajos viduslaikos, kad 1215. g. igauņi pirti, Trikātā sagūsta Tāļivaldi (Indriķa chronikas ziņas par Tālavu 13. g. s.). Baltu tautām pirts ir bijušas jau aizvēsturē. Tas secināms arī no tā, ka no viņām pirts vārdu aizguvuši somi, kuņi savukārt ar savu pirti tapuši slaveni un

to pazīst visā Eiropā un pēc Otrā pasaules kara pat Amerikā. Senos dokumentos minētās pirts, iespējams, bijušas vientelpu dzīvojamās ēkas — dūmistabas jeb „dūmenīcas“. „Pirtnieka“ apzīmējums sastopams avotos kopš 1559. g. līdz pat 19. g. s. Ja pirtniekam bija bandaš zeme, viņi no tās deva sieciņus mācītājam, klaušas un kunga tiesu muižniekam.

No 1800. g. ir uzglabājies pirts zīmējums ārsta Huna manuskriptā. Tur latviešu pirts tēlota kā guļbūve ar mazu lodziņu, grīdu, ciešiem griestiem, iebūvētu lāvu un ceru krāsni, kur uz akmeņiem „meta garu“.

Pirts bagātīgi apdziedāta dainās. No tām diezgan izsmeļošas ziņas varam iegūt par izdarībām, kas norisinājās šai celtņē, bet mazāk par pašu konstrukciju un formu.

Daudzās dziesmas, kuņas veltītas pirtij, ir visciešākā sakarā ar ticējumiem, paražām un kultu, bet visvairāk saistītas ar radībām, kas bija svarīgs notikums lauku sētā.

Izpinosi garus matus,
Gāju Laimes pirtiņā;
Dievs, to zina, mīļā Laime,
Vai vairs nākšu saulītē. (Ltdz. 1091)

Iešanu uz pirti radībās krietni varbūt iespaidoja apstākļi, ka istabas bija pārāk šauras un ļaudis dzīvoja saspīesti, bet īstais iemesls gan laikam bija ticējums, ka kādi augstāki spēki palīdzēs. Arī pašā rituālā, kā pirti sagatavo šim gadījumam, slēpjas kāda sena latviešu dzīves ziņa, kas varbūt vedama sakarā ar celtnes savrupējo novietni sētā.

Es savai ligavai
Līdz pirtei tiltu taisu,
Lai kājiņas neapmirka,
Ar Laimiņas staigājot. (Ltdz. 1082)

Zināms iemesls šīs celtnes attālumam no istabas un citām ēkām ir arī tas, ka te rikojās ar uguni, ar ko senatnē cilvēki bija ļoti uzmanīgi.

Pirts apmēri ir ļoti niecīgi. Tā ir vientelpa ar slēgtu vai atklātu lieveni, kas pārveidojies par priekšnamu. Pirtī pērās un mazgājās, bet priekšnamā bija ģērbtuve. Priekšnama dibens kaktā dažkārt atradās katls ūdens sildīšanai un pie ārsienas lielā ozola sile vai baļļa ar aukstu ūdeni. Sienās bija sadzīti vadži drēbju kāršanai un zem tiem sols, kur atsēsties. Priekšnamā parasti bija auksts. Siltumu tur varēja ielaist pa pirts durvīm.

Pašā pirtī, t. i. telpā, kur mazgājās, pie vidus sienas bija krāsns ar muti un bedri uz durvju pusi. Krāsns vecākos piemēros nav iemūrēta, bet izkrauta no laukakmeņiem (sk. 88. att.).

Dobē kūra uguni un garu meta „ceros“, t. i. uz krāsns virspusē sakrautiem akmeņiem lēja ūdeni.

Pie pretējās sienas atradās lāva, kuru taisīja no platiem, bieziem dēļiem un krietni augsti virs grīdas tā, lai pie sēdēšanas galva nedurtos griestos. Lāvai priekšā atradās soli, viens par otru augstāks, kas savukārt izpildīja kāpienu vietu.

88. att. Pirts krāsns un lāva

Abās atlikušās sienās bija pa lodziņam. Viens no tiem stiklots — apgaismošanai, otrs aizšaujams ar koka šautru vai aizbāžams ar pirts slotu. Caur pēdējo parasti laida dūmus, jo skursteņa ēkai nebija.

Grīda un griesti pirtī bija no tieviem apaļiem vai plēstiem kokiem.

Pirts parasti tika kurināta sestdienas pievakarē, dažreiz tikai pārnedēļas. Pati kurināšana bija diezgan atbildīgs darbs. Kurinātājam vajadzēja labi savu darbu prast un pieraudzīt, lai vakarā pirts būtu tīra no dūmiem, pareizi izkurināta, svabada no tvaikiem un lai „gars būtu salds“. Vasarā un rudens pusē pirts grīdu mēdza kaisīt kalmēm (skalbēm). Jaunām meitām bija jāgādā, lai pirts taka būtu tīra.

„Pirts laiku“ uzņēma ap krēslu. Vecāki cilvēki gan mēdza jau ar gaismu tikt galā. Pirmie gāja pērties vai nu sievieti vai vīri, kā kuņģa reizi iekrita ar darbiem. Ir novadi, kur gāja abi dzimumi kopā.

Pirts apgaismošana bija ļoti trūcīga. Krāsns akmeņu starpā iesprauda degošu skalu, kuŗš garaiņu dēļ tikko mirdzēja. Vēlākos laikos lietoja sveci, vējlukturi vai petrolejas lampiņu.

Gars tika samests pēc vajadzības, atkarībā no tā, cik lāvā esošais spēja turēt. Ja kādam nācās par grūtu, tas varēja sēdēt zemāk uz kāpieniem, jo temperatūras diference starp tiem bija prāva.

Pati pēršanās notika lāvā. To izdarīja ar lapaīnu bērza slotu, kuŗas agrā vasarā, kad lapas labāk turas klāt, tika sagrieztas. Slotu iemērca aukstā ūdenī un pirts „speltē“ izveldzināja. Peroties vecāki cilvēki teica zināmus sacījumus kā pateicību pirts kurinātājam, bērziņam par mīkstu slotiņu, ūdens nesējam utt. Kad aprūka gara, lika to atkal jaunākajiem samest. Tāpat arī jaunajiem bija jānopeŗ vecajiem muguras.

Kad lāvā palika par smagu, gāja ārā

89. att. Vientelpas pirtīna

priekšnamā vai turpat pirtī uz grīdas atvēsināties, atgūt elpu. Pēc tam kāpa atkal lāvā pa otram un trešam lāgam. Vīrieši pirtī nereti uz lāvas skuva bārdu bez jebkādas apgaismošanas. Kad bija nopērušies, tad uz zemajiem soliēm mērenākā gaisā mazgājās.

Netālu no krāsns atradās griestos iekārti ārdi drēbju kaltēšanai. Tur laukā izdzina valgumu, ja tāds veļā bija radies.

Mazgāšanās notika spaiņos, ķipišos vai dziļi izdabtās silēs, pēdējās nebija gaŗas, bet dziļas.

Slaucījās lielos linu palagos vai dvieļos. Bieži visa ģimene lietoja vienu slaukāmo, tikai pēc lietošanas katrs to iekāra ārdā, lai izkalst.

Ģērbšanās notika priekšnamā; ja tāda nebija, tad turpat pirts priekšā.

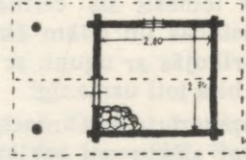
Vecāki cilvēki uz pirti bieži gāja apakšveļā; ziemā uzvelkot tikai kažoku virsū.

Pēršanās latviešos ļoti iecienīta. Pavādījis nedēļu grūtā, melnā darbā, tas pēc pirts jutās kā no jauna piedzimis.

Sestdienas vakars pēc pirts labi notēlots Rud. Blaumaņa un citu rākstnieku darbos, un tas latviešiem tiešām bija īsts svētvakars.

Pirti nereti izlietoja arī kā ārstēšanās vietu slimajiem. Tur gudras vecenītes vājinieku uz lāvas maigi pēra, braucīja un „laitīja“, stipri ticot, ka lielā daļa no slimībām tādā kārtā dziedējamās.

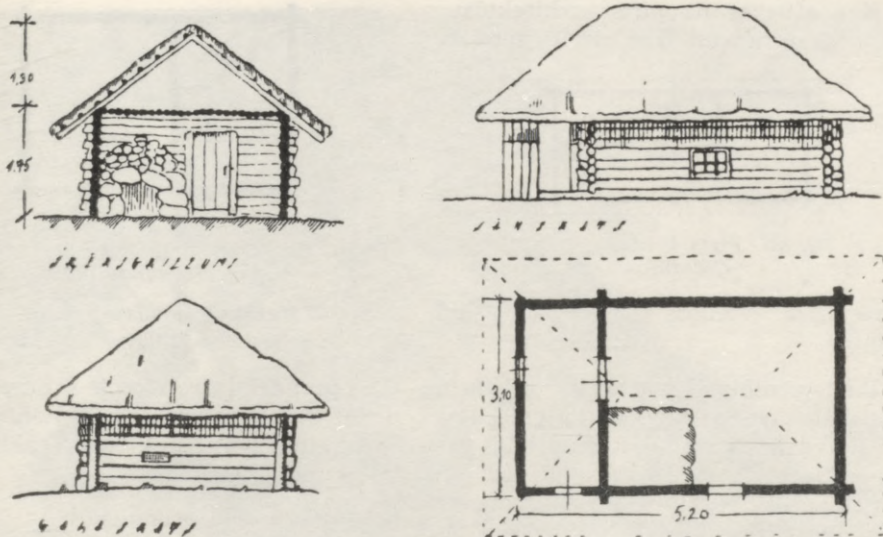
Sevišķs iestādījums jeb „pirtīžas“ ir laiks pēc dzemdībām, kad jaunā māte kopā ar bērnu gāja pirtī mazgāties. Tas

90. att. Pirtīņa ar lieveni

parasti notika nedēļu vai dažas dienas pēc radībām, dažreiz tikai kristību priekšvakarā. Aprakstu ņemsim no folkloras materiāliem:

„Pirti kurināja pēc īpaša ceremoniāla. Vecā māte aizbāž pirts lodziņu un šķirbas, izskaita malkas pagales pa pāriem un pirmai pagalei klāt pieliek: ja bērns ir puisēns, ozola; ja meitene – liepas šķilu; bez tam pilādža zaru pret ļaunumu. Mazgājamo ūdeni smel tekošā upītē, slotu sien no Jāņu vakarā grieztiem bērza zariem, kam pieliek ozola vai liepas un pilādža zariņu. Pirtī iejot, uzsviež uz krāsns trīs papirkšņus sāls pret vainām un naudas gabalu ziedam. Kājas noaudama, māte atsperas trīs balķu augstumā no zemes, lai pēc trīs gadiem atkal būtu bērns. Kurinātāja nomazgā nedēļnieci, izbrauka viņu un apvelk tīru kreklu. Bērnu uzceļ lāvā un trīs reizes vēdina ar slotu pa muti, lai viņš būtu paklausīgs un nepļāpātu niekus. Bērnu peŗot, skaita īpašus pirts vārdus. Lāvu atstāj skaidri nomazgātu. Kad bērns nopērts, slotu izraisa un zarus izkaisa aitu kūtī (ja meitene) vai zirgu stallī (ja puisēns). Dažus zarus pamet palāvē, ko pērties „svētām meitām“. Ziedam kauj vistu (meitenei) vai gaili (puisēnam), bet šo gaļu ēd tikai māte, kamēr mājiniem dod teļa vai aitas gaļu ar degvīnu. Sievām, kas palīdzējušas dzemdībās, nedēļniece pirtīžās izdala rakstītus cimodus un zeķes, bet

91. att. Pirts ar priekšnamu

mājiniekiem pa prievītei". (Prof. K. Straubergs).

Tā kā pirts bieži atradās ūdens malā, to sievietes lietoja arī veļas mazgāšanai. Pirts priekšā vai pašā pirtī uz trijiem akmeņiem uzstādīja podu, kurā tad vārīja veļu. Skalošana notika upē vai diķī. Mazgāšanai lietoja pašvārītas ziepes, un lai rupjāki drēbju gabali nebūtu jāberž rokām, lietoja speciālu ierīci — „velēkni“. Tas ir sols (augstāks par sēzamo solu) apmēram cilvēkam līdz viduklim, kur varēja uzlikt cieši grīstē sagrieztu veļas gabalu un tad pārvirsu ar „vālēm“ daudzīt. Šo darbu parasti darīja divatā. Abos galos solam stāvēja mazgātājas, ar kreiso roku grieza (katra uz pretējo pusi) veļu grīstē un ar labo daudzīja. Ieturot pareizu takti, skaņas tālu kaimiņu sētās bija dzirdamas.

Pirti lietoja arī labības kaltšanai:

Izkurēju vara pirti.

Izkaltēju ziemas kviešus.

(Ldz. 350)

Uz pirtsaugšām taisa arī „iesalnīcas“, t. i. speciālas kastes, kur ieber ielasu un, kurinot pirti, tas izkalst. Šim nolūkam pirts griestos ir jāpamet caurumi, siltuma vadi, kuņus parastās reizēs aizšauj ar aizbīdņiem vai aizbāž salmiem.

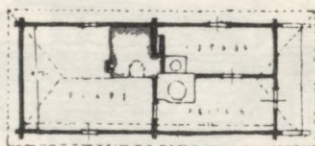
Senā reliģiskā kultā latvieši pirtij piešķirusi lielu cieņu. Kā jau vientuļa vieta, pirts (tāpat kā rija) tika apmeklēta no gariem, gan labiem, gan ļauniem. Viens uz pirti nekad negāja, bet vienmēr ar citiem kopā.

Pirti kūra arī „baltām sievietēm“. Tas bija ārkārtējās reizēs — pirms jaunām radībām. Šo svarīgo notikumu cilvēku dzīvē mūsu senči uzticējuši pirtī — vismazākai sētas ēkai. Senāk pirtī dzīvojuši. Pirts kambaris un pirtnieks radušies vēlāk un vēl tagad sastopami.

Agrāk aukstās ziemās gājuši uz pirti dzīvot, jo citās vietās lielā aukstuma dēļ nav bijis iespējams gulēt (Lentlijs Rozīna, 1677—80).

Tā kā uguns bijusi jākuņ turpat pirtī, tad viens visu nakti palicis nomodā.

Kas attiecas uz pirts architektūru, tad, neskatoties uz ēkasniecīgajiem iz-

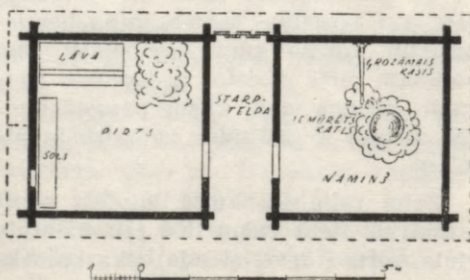

92. att. Pirts Vildogas pag. Cūkaļņos

mērēm, tai ziedota liela vēriba un sirsnība.

Pirti-vientelpu vislabāk raksturo klasiskais pirts paraugs no Latgales (tagad Brīvdabas muzejā), kuŗu pilnīgi varam attiecināt arī uz Vidzemi (89. un 90. att.). Tās vecākais atrisinājums ir vientelpa, kuŗa darināta pēc visiem tolaik sastopamiem ēku celšanas principiem.

Šai vientelpai rodas stabos balstīts

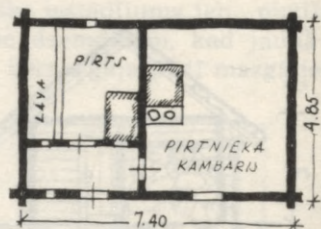
93. att. Pirts un vārāmais namiņš Vecgulbenes pag. Dziesniekos

lievenis, kas vēlāk pārveidojas slēgtā priekšnamā — ģērbtuvē (91.—95. att.).

Pirtij vēlāk piebūvē dzīvojamo kambari (92. un 94. att.).

Dzīvošana pirtīs ir stipri izplatīta, un ir vesela laužu šķira — „pirtnieki“, kalpi un vaļinieki, kas tur dzīvo:

Kur jāsiet, bandu puīši,
Zīda pušķi zemi slauka;

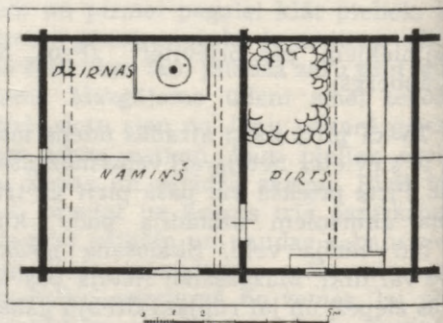

94. att. Pirts un pirtnieka kambars Jeru pag. Sedaskauliņos

— Pirtniecī skaista meita,
Tās jāsīm bildināt. (LTD 333)

Tāpat arī dažreiz vecie saimnieki, atdodot bērniem mājas, paši nonāk pirtī. Nekrietnie bērni liek tur vecākiem pavadīt mūža vakaru:

Piecu dēļu māmuliņa
Pirtī ēda launadziņu. (Ltdz. 3339)

95. att. Pirts un vārāmais namiņš Kalsnavas pag. Jaunzemos

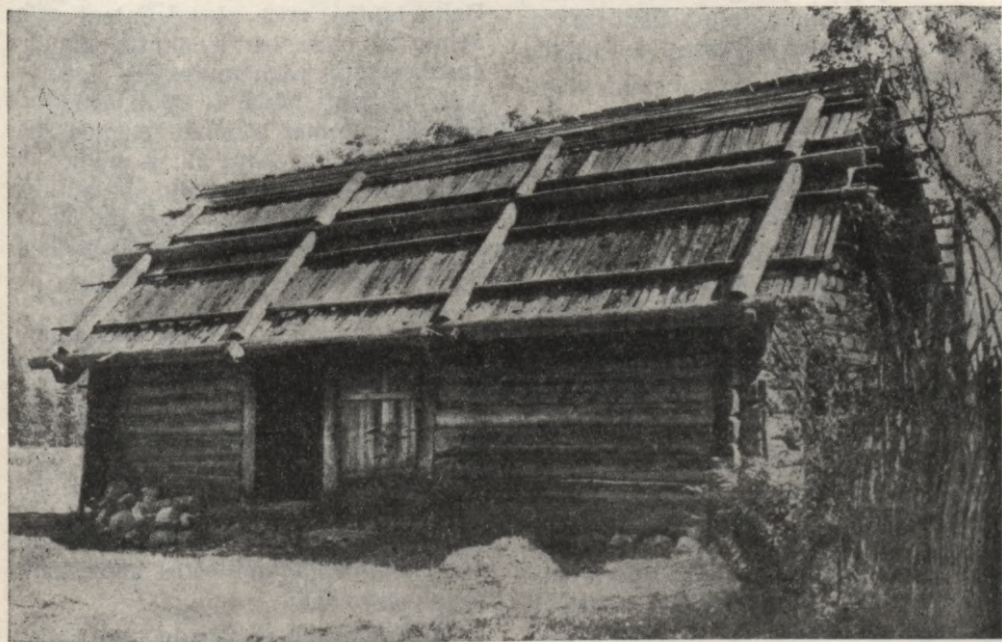
Pirti, tāpat kā riju, nelietoja katru dienu, tikai atsevišķos gadījumos vai laikos. Nenonākot ikdienas saskarē ar sētu un darbiem, šīm ēkām piedēvēja zināmu mistiskumu, dažādas maģiskas izdarības, mītoloģiskas un pat reliģiskas lietas:

Dieva dēlis pirti dara
Apakš kupla ozoliņa.
Tur atjāja mīļš Dieviņis
Ar Māriņas kumeliņu. (Ltdz. 4978)

96. att. Pirts Limbažu pag.

Fig. 96. Bain

97. att. Pirts-namiņš Tirzas pag. Ķoderos

Fig. 97. Bain

RIJA

Rija ir dižākais celtniecības piemineklis latviešu sētā. Tā savu zieda laikus jau pārdzīvojusi. Rijas uzdevumus tagad izpilda jaunlaiku kuļammašina un graudu kalte.

Aplūkojot riju no sociālā viedokļa, redzam, ka tur latvietis visvairāk pārcietis netaisnības. Smagā darbā viņš gadu no gada tērējis spēkus, lai spētu pārtikt un nomaksāt dzimtkungam renti. Dzīve bija smaga, darbs grūts.

Itkā ilgojoties pēc gaišākiem laikiem, sacerēta dziesma, kas simboliski raksturo klaušu laikus, dzīvošanu un strādāšanu rijā:

Austi, gaismiņa,
Lēci, saulīte,
Man gara naksniņa
Rijiņā. (B. 28745)

Rijai ir monumentālākā arhitektūra. Tās izmēri, sevišķi lielākās saimniecībās, salīdzinot ar pārējām ēkām sētā, ļoti prāvi. Sevišķi pārsteidz vertikālā dimensija, jo pats uzdevums prasīja rijas telpu divos stāvos. Pārsedzot šo augsto būvķermeni ar četrslīpju salmu vai niedru jumtu, kuŗu tradīcija diktēja celt arī ļoti stāvu (slīpums korē: viena pēda virs taisna leņķa, jeb „pēda pa viņķeli“), un novedot to gandrīz līdz zemei, radās sevišķi izteiktas jumta formas, kupiem raksturīgākās vietas ir Piebalgā un Vidzemes augstienē. Turpretī ir apgabali Ziemeļvidzemē un Ma-

Pašu skaisto dziesmu dziedu
Pie vārtiem pieiedama;
Atveriet rijas durvis,
Lai dzird mani māmuliņa.

lienā, kur jumti sastopami ar mazu pārlaidumu un viss celtnes augstais stāvs paliek atklāts. Tāds jumts ir divām slīpēm un senākos paraugos segts ar lubām.

„Rijas sastopamas tikai Ziemeļeiropā, austrumos no Baltijas jūras un nelielā skaitā Skandināvijā, kur tās ieviesušās austrumu kaimiņu ietekmē. Šķiet, ka rija aizvēsturē radusies somugru kultūrā, klimatiskā joslā, kur grūti nācās izkult labību bez iepriekšējas sera žāvēšanas. Baltu tautas savā pirmdzimtenē rijas nebūs lietojušas, bet, ienākušas somugru apgabalos, tās pārņēmušas un, piedzīvojuši zemkopji būdami, tālāk attīstījuši līdz ievērojamai pilnībai. Avotos rijas Latvijā minētas kopš 13. g. s., bet tās celtas tur jau daudz agrāk. Uz baltu rījām attiecina arī Piteja ziņu (ap 300. g. pr. Kr.) par ostionu plašām ēkām labības kuļšanai“ (prof. P. Kundziņš).

Dažos Latvijas novados rijās dzīvoja. Šie novadi atrodas ziemeļos no Daugavas un Aiviekstes (sk. 8. att.). Pieņem, ka dzīvojamās rijas Vidzemē radušās somugru tautu ietekmē. To veicināja arī Livonijas un Ziemeļu kaŗi. Šādai rijai jeb „rijas kambarim“ pavisam cits raksturs un arī savdabīgas formas, kas manāmi ietekmē sētas kopiespaidu (3., 25. att.).

Apskatot riju un darbus, kas tur norisinājušies, jāizšķir rija latviešu sētā

un kunga, resp. kļaušu rija. Pēc zemnieku riju parauga celtas monumentālās muižu rijas, kuŗu apbūves laukums bieži sniedzas vairāk simtu kv. metros un kuŗu tilpums bija tik liels, ka bieži visus pagasta gājējus spēja uzņemt sevi. Tās raksturo masīvie mūri, apkvēpušās palodas un dziļi zemē iemītās takas, kas ved uz zemnieku sētām.

Kļaušu rijā latvietis nesa dzīvi kā lāstu un tā apdziedāta daudzās dziesmās. Tomēr reālu valodu runā būvniecības pieminekļi. Tātad kļaušu rija bija latviešu tautas vissmagākā darba vieta. Tas vairs nebija darbs, ko muiža prasīja, bet mocība:

Elle, elle kungu rija,
Elles katla vien nevaids.

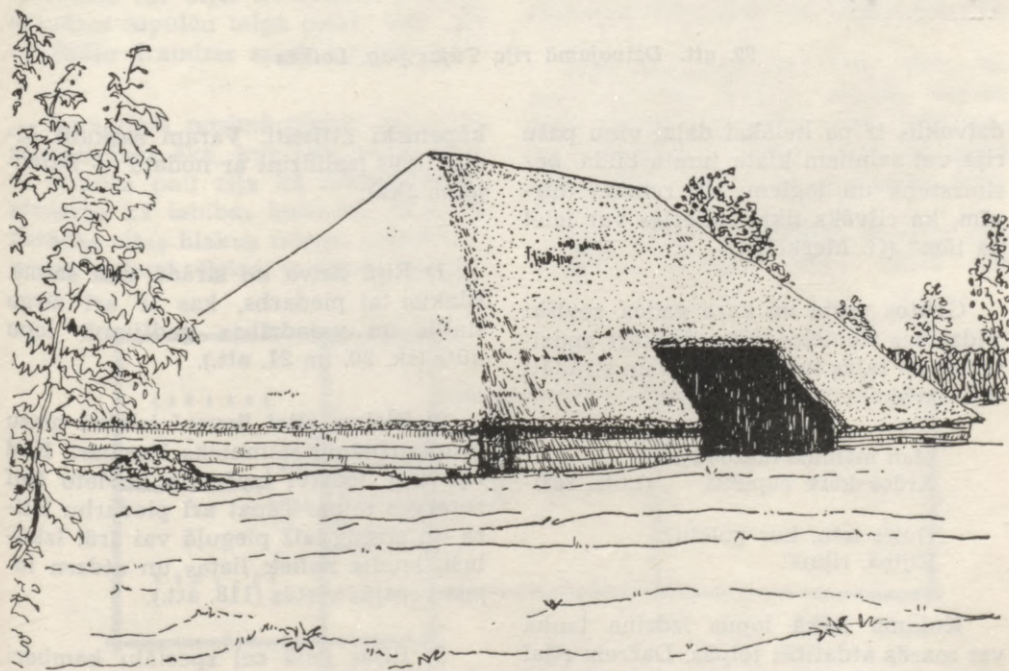
Vajadzēja pūlēties pāri spēkiem, lai apkoptu muižas un paša laukus:

Nakti kūlu kungu rijas,
Tumsā gāju sētiņā,
Tumsā vēŗpu, tumsā audu,
Tumsā gauŗi noraudāju. (B. 31589)

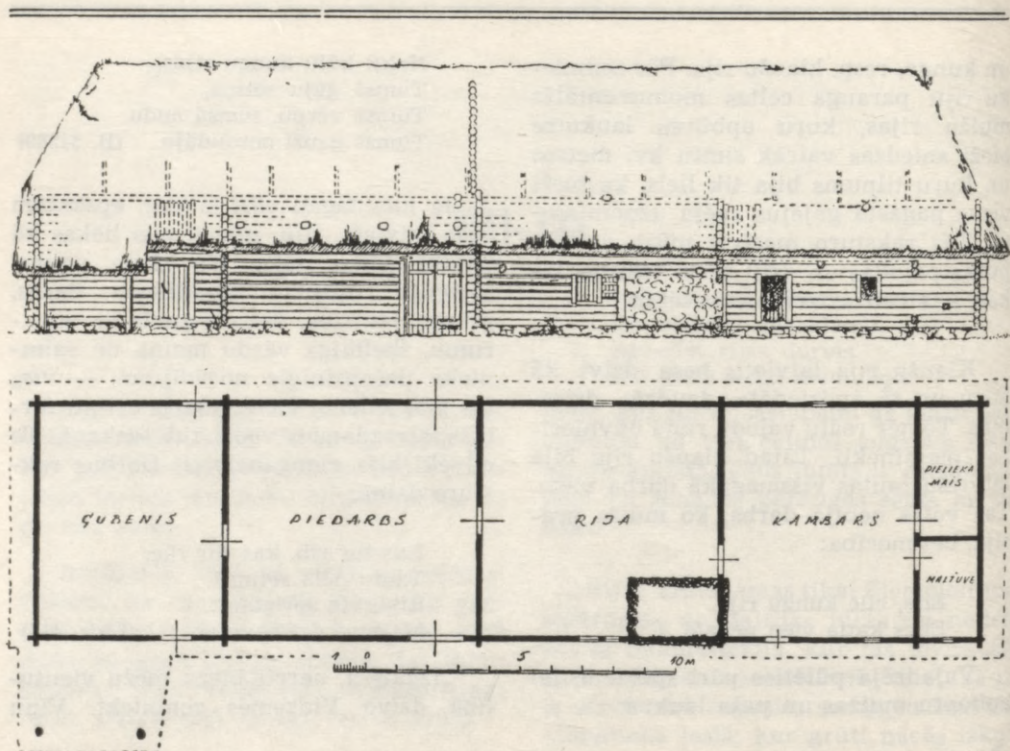
Ja mēs tagad pāri laikam apskatām veco latviešu riju, mums viss liekas kā pasakā. Mīļas sejas pie skala uguns, spriguļu ritms un dziedāšana, darbs, prieks, jautrība, kuŗa mainās ar nogurumu, šķelmīga vārdu maiņa un saimnieka pašapzinīgie norādījumi — viss tas labi iederas vienkāršajās celtnēs, atrazdamies vislabākā saskaņā. Te cilvēki bija viengabalaini. Darbus raksturo daina:

Kas tur rib, kas tur rūc,
Tautu dēla sētiņā?
Rijās rib spriguliņi,
Maltuvē dzirnaviņas. (Ltdz. 417)

„Izkaisīti, nereti biezu mežu vientulībā, dzīvo Vidzemes zemnieki. Viņi

98. att. Rija Vecpiebalgas pag.

99. att. Dzīvojamā rija Tūjas pag. Lotkās

dzīvoklis ir pa lielākai daļai viņu pašu rija vai salmiem klāta jumta būda, bez skursteņa un logiem, tik zemām durvīm, ka cilvēks tikai saliecies var ieiet pa tām“ (G. Merķelis).

Grūtos posta un kaŗa gados, sevišķi Vidzemes ziemeļos, rijas dažkārt apdzīvotas, un tajās turēti arī lopu un strādāti visi darbi:

Man māmiņa mazbūdamai,
Ārdos kāra šūpulīti. (Ltdz. 363)

Gulēt iešu, kur gulēšu?
Rijā, rijā!

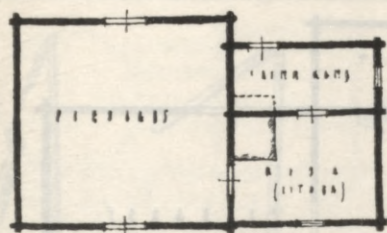
Kuŗamā laikā lopus izdzina laukā vai mazās atdalītās telpās. Daŗreiz rijai piebūvēti klāt lieli kambari, virtuve un pieliekamie. Šie kambari īpatnēji, pa-

kāpeniski attīstīti. Varam saskatīt šādus tipus (salīdzini ar nodaļu — Dzīvojamā ēka):

1) Rijā dzīvo un strādā visa saime. Blakus tai piedarbs, kas ir arī zirgu stallis un vajadzības gadījumā lopu kūts (sk. 20. un 21. att.).

2) Blakus rijai lievenī iebūvē mazu neapkurināmu saimnieka kambari. Kad rijā kuŗ, iedzīvi izvāc un novieto šinī rezerves telpā. Tāpat arī piedarbu iztīra un zirgus laiŗ pieguļā vai ārā. Izkūluŗi, ļaudis noliek lietas un atdzen lopus vecajās vietās (118. att.).

3) Rijas galā ceļ speciālu kambari (istabu) ar lievenī iebūvētiem pieliekamjiem. Dzīvojamā istaba vēl ir bez

100. att. Rija un saimnieka kambaris

skursteņa, apsildīšanas ietaise piekombinēta rijas krāsnij, kur vāra ēdienu (skat. 22., 23. un 99. att.).

4) Kambaris paplašinās: iebūvē virtuvi ar pavardu „manteļskurstenī“ (sk. 101. att., kā arī piemēru no Vidrižiem 25. att.).

Retos gadījumos pat rija un skola atradusies zem viena jumta un arī dievnams tur bijis ierīkots, t. i. Brāļu draudzes sapulču telpa (skat. 102. att. un Brāļu draudzes saiešanas namus).

Savā tiešā nozīmē vispār rija bija saimniecības ēka, kur zem viena jumta atradās pati rija kā labības kalte, piedarbs kā labības kulšanas vieta un dažādas citas blakus telpas: pelavnieki, pūnes, gubepi, šķūņi, nojumes, paspār-

nes, dažreiz maltuve utt. Piedarbs un rija ir nešķirami, jo tie viens otru papildina. Pie viena piedarba var būt vairākas rijas un otrādi (114. att.).

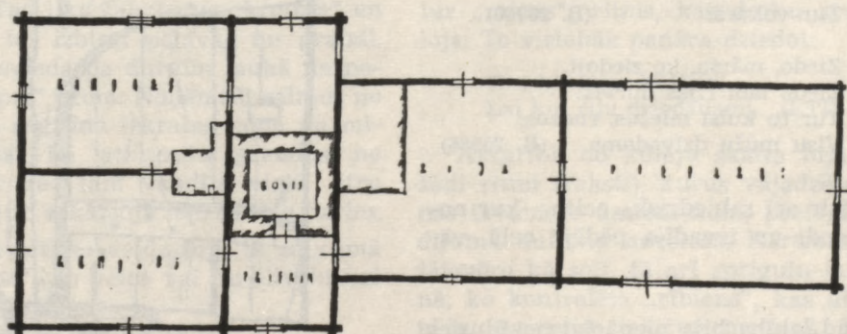
Mūsu klimatiskie apstākļi neļauj labību apstrādāt kā no lauka ievāktu un tālab sekmīgai kulšanai bija vajadzīgas kaltētavas — rijas, t. i. telpas, kur varēja atkraut serus un zem tiem drošā vietā kurt uguni. Ņemot to vērā, rijas cēla augstas, ar sijām un ārdiem pārdaļot stāvu. Lai siltums negaistu, rijas tika segtas ar cietu pārklāju un logu ailas ir mazas.

Blakus rijai cēla piedarbu, kas noderēja labības kulšanai un vētīšanai. Šī ir plaša telpa, ar lielām durvīm jeb vārtiem pretējās pusēs, lai būtu caurvējš.

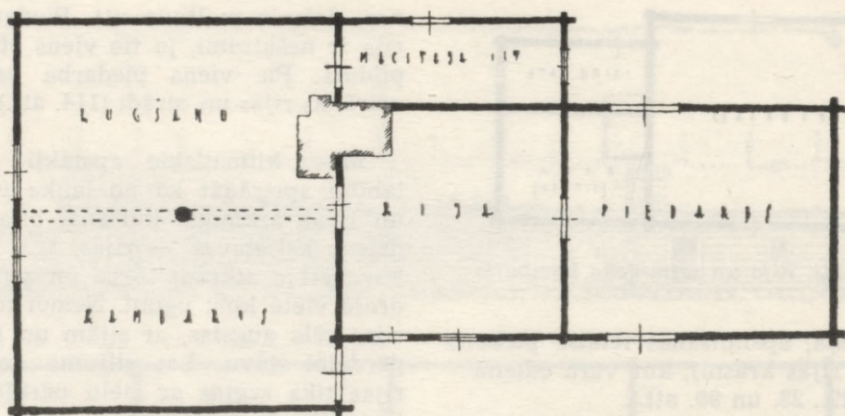
Seru uzglabāšanai līdz kulšanai, kā arī pelavu un salmu nolikšanai bija atsevišķa telpa, gubenis, pelavnieks utt.

Rijai bija vajadzīgi divi stāvi, lai zem un virs ārdiem cilvēks varētu brīvi staigāt. Piedarba jumts bija vienā augstumā ar rijas jumtu, tā radot brīvu telpu, kur nolikt salmus un seru.

Rija, būdama apmēros šaurāka par piedarbu, savukārt deva vienā vai

101. att. Rija un kambaris Valmieras apr. (Noriņās)

102. att. Rija un Brāļu draudzes saiešanas telpas

abās pusēs paspārnes (skat. 117., 119. att.).

Šīs nojumes bieži vēl palielināja, atbalstot tās uz stabiem vai iebūvējot sienas. Tā radās lieveņi, pūnes un piebūves, pelavu, salmu, kā arī dažādu saimniecības piederumu glabātuves (118. att.).

Kas attiecas uz darbiem, kuŗi notika rijā, tad jāsapaka, ka šai celtnē latvietis ir pavadījis pusi no sava mūža, un tai sacerētas skaistas dziesmas:

Rijiņa, tā mana
Vecā māte,
Tur teku rītā,
Tur vakarā. (B. 28780)

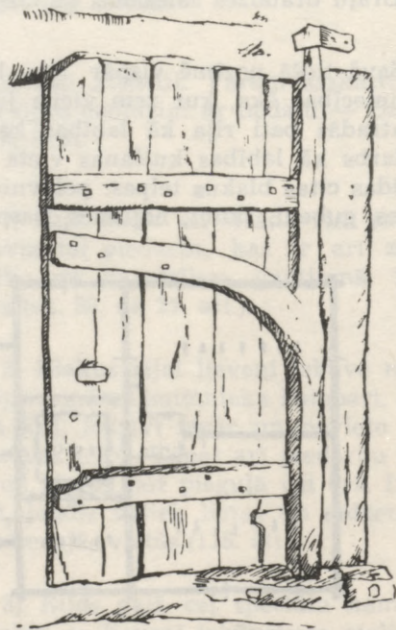
Ziedo, mārša, ko ziedoji,
Ziedo labi rijas durvis:
Tur tu kulsi miežus, rudzus,
Visu mūžu dzīvodama. (B. 25586)

Tā ir arī sabiedriskā celtnē, kur notika godi un izvadīja pēdējā ceļā, vāķēja.

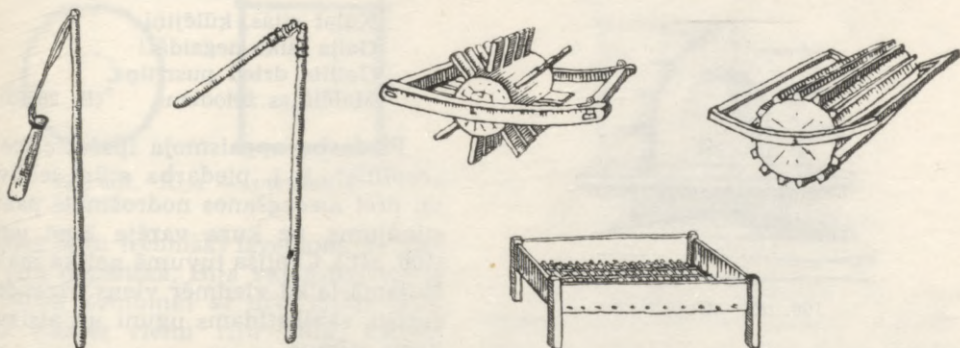
Kad labība bija pienācīgi nogūlusies tīrumā, to saveda nojumē un sakrāva pantos (dziedru starpās) nereti līdz pa-

šam čukuram, kur tā bija pasargāta no lietus.

Lai graudus izkaltētu, labību vājadzēja sērt rijā. Šo darbu izpildīja četri cilvēki: viens labību gāza zemē, otrs to aizvilka līdz rijas durvīm, trešais piegādāja klāt un padeva uz ārdiem, kur

103. att. Piedarba durvis

104. att. Bauze (pa labi) un sprigulis

105. att. Ruļļi un kretulis

tos saņēma „nēmājs“. Darbs šādā dalījumā labi veicās. Kad rija bija piesērta, tad iekurināja krāsni. Izkaltušo labību dzina zemē un noklāja piederībā. Šo darbu atkal veica četri cilvēki: viens gāza no ārdiem, otrs nesa piederībā un tur divi vandīja metienu. Metienā lika „4 ārdus“, t. i. „2 lāvas“.

Rudzu salmi bija ļoti gaļi. Velkot seru metienā, kūļus grieza pušu. Šim nolūkam kūlis bija jāliek uz „kazas“ un jāpārgriež ar izkapti taisni vidū.

Tika kulti arī nepārgriezti rudzu kūļi, kad vajadzēja gaļsalmu. Labību dažreiz izmina zirgiem. Šim nolūkam sasēja 6—7 zirgus vienu otram astē un dzina pa metienu. Kad bija izmīdīts, nokratīja virsējo salmu kārtu, pēc tam mīdīja un kratīja „padubeni“ (apakškārtu). Tad lika salmus uz „kretula“ un kratīja, lai izbirst pelavas un graudi. Salmus svieda pa durvīm laukā un nesa ar „nozi“ prom. Noņēmuši salmus no metiena, sagrūda izkratas kopā un mīdīja atkal, lai atbrīvotu graudus no akotiem. Pēc tam vandīja virsū otru metienu un atkārtoja iepriekšējo darbu.

Šis kulšanas veids bija tā saucamā „mīdīšana“, ko veica vai nu cilvēki vai zirgi kājām:

Minu miežu metieniņu,
Basajāmi kājiņām,
Māmiņai spītēdama,
Kam vīzišu man nepina. (LTD 395)

Mīdeklam piederēja
Pieci bērni kumeliņi. (LTD 396)

Daudz iecienītāks un ražīgāks bija kulšanas veids ar spriguļiem un bauzēm:

Patais man, bāleliņi,
Oša koka sprigulīti,
Man jāiet rijas kult
Ozoliņa piederībā. (B. 28775)

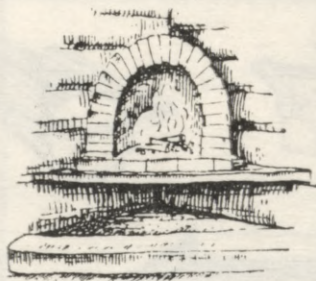
Apkūlām miežus, rudzus
Ar ozola bauzītēm. (LTD 461)

Sprigulis ir pagaŗā kātā iesieta vāle, kas brīvi kustināma visādos virzienos tāpēc, ka aukla ir krietni gaŗa. Bauze — šī rīka primitīvāks atrisinājums (104. att).

Kuļot ar spriguļiem, bija cieti jāietur „raksts“, ritms, kas darbu atviegloja. To vislabāk panāca dziedot:

Kas bij rijas kūlējiņi,
Lai kuļ riju dziedādami. (LTD 410)

Atkarībā no kūlēju skaita bija dažādi ritmi (raksti), kurus vajadzēja zināt ikvienam dalībniekam, pretējā gadījumā kulšana neveicās. Kārtība bija jāievēro kā solī, tā arī spriguļu laidienā, ko kontrolēja „rībiens“, kas atskatīja, sprigulim iekrītot metienā. Vandot metienu, rudzu un kviešu kūļi bija jānovieto tā, lai vārpaš atrastos riņķa (aploces) centrā. Kūlēji, ievērojot takti

106. att. „Ceplītis“

solī, staigāja šai aplocei apkārt un rakstā laida spriguļus metienā:

Rakstā situ spriguļiti
Sava tēva piedarbā,
Tā rakstīja mieži, rudzi,
No vārpām izbīrdami. (B. 28773)

Šai darbā bija jāpierāda zināma veiklība, jācēnšas sevišķi tāpēc, ka darbā nolūkoja jauniešu, sevišķi meitu tikumus, piemēram:

Kult es gāju rijiņā,
Ne spriguļa vēcināt,
Tur es savu tikumiņu
Tautietim izrādīju.

107. att. Rijas krāsns

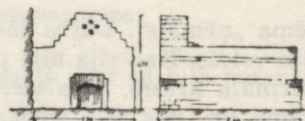
Jaunākos laikos kūla ar rulli. Tas ir cilindrs, apmēram asi gaŗa koka sieksta, kuŗā radiālā virzienā iestiprināti zobi (105. att.). Šī ir ierīces kustīgā daļa, kas savukārt ietverta rāmī, kur piejūgts zirgs. Ar rulli braukā pa metienu un izberzē graudus no vārpām.

Kūlēji cēlās agri rītos un naktī, tūliņ pēc pusnakts.

Līdz Labrenčiem mēdza kult bez uguns, ceļoties mazā gaismiņā; pēc tam cēlās ar gaiļiem un strādāja ar uguni:

Kuļat rijas, kūlējiņi,
Gaiļa laika negaidāt!
Gailīts dzied pusrītiņa,
Malējiņas žēlodams. (B. 28762)

Piedarbu apgaismoja īpaša ierīce — „ceplītis“, t. i. piedarba stūrī iebūvēts un pret aizdegšanos nodrošināts paaugstinājums, uz kuŗa varēja kurt uguni (106. att.). Ceplīša tuvumā nolika malku. Kuļamā laikā vienmēr viens uzraudzīja ceplīti, sabīkstīdams uguni un atslaucīdams salmus.

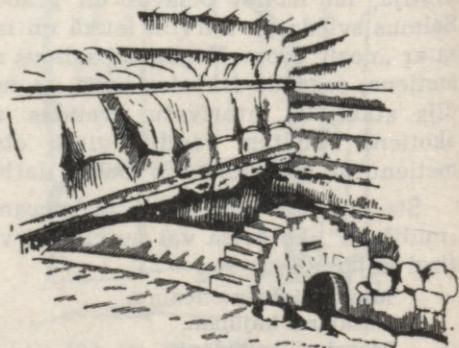
108. att. Rijas krāsns

Līdz brokastīm vajadzēja riju izkult. Darbs bija grūts un gauss:

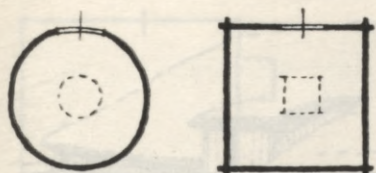
Kūlējiņi Dievu lūdza,
Lai salūza spriguļitis;
I rociņa atsapūta,
Spriguļiti salāpot.

Augstu cēlu spriguļiti,
Lēni laidu klājienā,
Lai rociņas nepiekusa
Visu nakti cilājot. (B. 28743)

Bieži kult beidza nevis rudenī, bet tikai ziemā. Lielākās saimniecībās, lai sekmētu darbu, nācās kult katru nakti.

109. att. Rijas krāsns (ceplis)

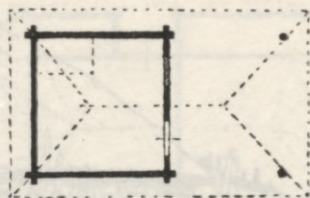
110. att. Rija — vientelpa

Lai tas būtu tehniski izvedams, ar vienu riju nepietika. Bija vajadzība vienu piederību kombinēt ar divi rijām (114. att.). Kamēr vienu riju kūla, tikmēr otrā labība kaltējās. Tādās vietās kuļamā laikā turēja īpašu rijkuri.

Krāsni kurināja vecāki vīri, saimnieks vai veči, kas spēja panest lielāku siltumu. Tie arī piederībā uzmanīja „ceplīti“.

Rijas krāsns ietaise dažos novados bija stipri oriģināla. Atrodam krāsns, kas pavisam iegremdētas vai pusē ieraktas zemē, citas atkal celtas uz zemes; arī novietotas tās dažādi. Mūrējot krāsni no ķieģeļiem, to izveidoja ļoti dzīvās dekoratīvās formās (107.—109. att.).

Ar riju saistīti daudzi ticējumi un māņi. Tautas pasakās tā tēlota kā brīnumu un noslēpumu glabātāja. Sēklas rudzus kuļot, liedza ēst maizi, lai rudzu sēju neizcirstu. Kad kūla pirmo riju, kāva gaili, asinis ietecinot rijas krāsns bedrē un ar tām uzvelkot krustu uz rijas durvīm. Citreiz, taisoties kult riju, gailim nosvilināja asti, pašu nokaujot

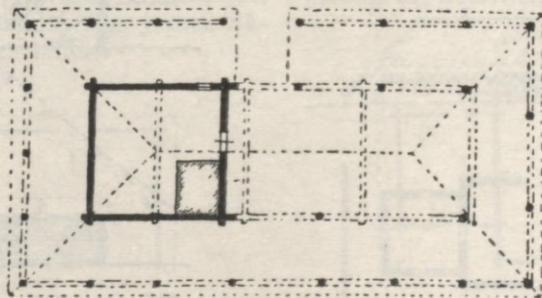
112. att. Rija ar stabu lieveni

apkūlām un galvu uzsviežot uz rijas krāsns akmeņiem. Beidzot kult, rijas dibenā abos kaktos uz ārdiem no katras labības sugas atstāja pa neizkultam kūlitim. Citā vietā, beidzot kult, rijas krāsns bedrē kāva gaili, bļodu ar gaļu, brandavīnu un maizi noliekot uz rijas krāsns. Tā kā viens kūlis no katras labības bija atstāts nekults, to izkūla apkūlās, dzerdami un dziedādami.

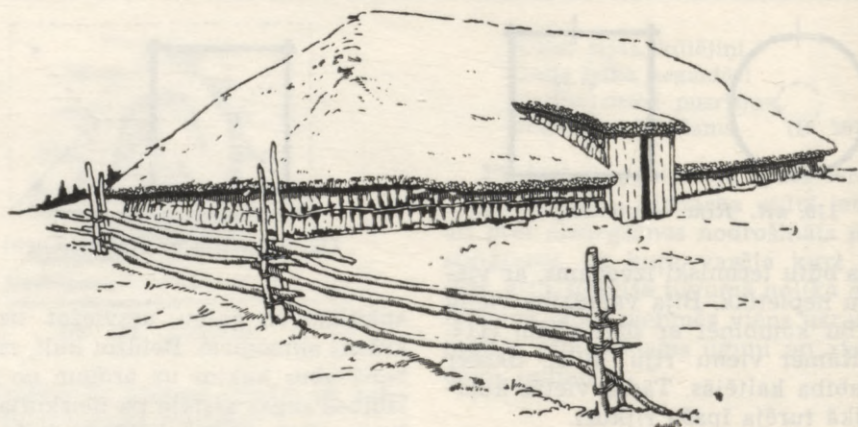
Apkūlas vispār bija ievērojams notikums, kā prieka svētki pēc smagā padarītā darba. Tās parasti iesāka sestdienas vakarā, saaicinot radus un draugus. Jau vakarā rijā nolika alu, baltmaizi un bļodu ar ēdienu. Cauru nakti tad dzīroja un kūla atstātos kūlus:

Mijs Dieviņis mūs vaicāja,
Kādu dzīru mēs dzeņam.
Mēs dzeņam liniem kāzas,
Miežu, rudzu apkūliņas. (B. 28824)

Ne tikai paši darītāji bija jautrā prātā, bet, likās, arī darba rīki:

111. att. Rija ar stabu lieveņiem

113. att. Rija ar slēgtu lieveni

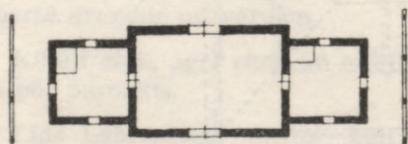
Apkūlīņu vakarāi
Visi rieči stāvu stāv:
Stāvu slotas, stāvu dakšas,
Stāvu stāv spriguliši. (B. 28797)

Riju mēdza celt attālāk no pārējām ēkām. To parasti prasīja sētas ugunsdrošība un nepieciešamais sakars ar tīrumiem. To nācās celt klajā vietā, lai piedarba durvīs spētu iekļūt vējš, kad labība vētāma.

Labību vētīja ar riekšķiem, iekārtiem piedarba vārtos, vai ar liekšķeri gaisā metot.

Dainas min „rijas taku“, kas apstādīta ozoliem, ošiem uc. kokiem (skat. 280. lpp.).

Pie rijas glabājās salmi, pelavas un

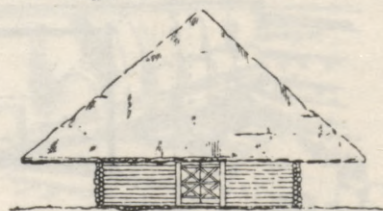
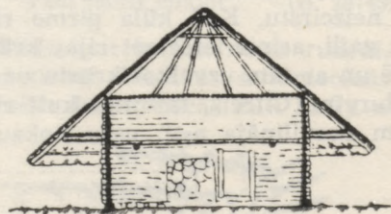
114. att. Divi rijas un piedarbs

cita lopbarība, kas jānogādā kūti. Katru dienu bija jāstaigā nastām. Lai vējš „negaisinātu“ nesamo, ir rasta aištētiski un praktiski laba izeja: taka apstādīta kokiem, dzīvu žogu.

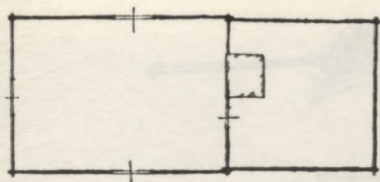
*

Rijas architektūrā varam saskatīt šādu attīstības ainu:

1) Rija — vientelpa, atsevišķa celtnē. Plāns ir četrstūris, kuŗš sākumā varēja būt apaļš slietņu namiņš — rijiņa. Vidū bija uguns un primitīva kaltējamā ierīce. Kulšana notikusi vai nu tai pašā telpā vai rijas priekšā (110. un 112. att.).

115. att. Rija — „platspārne“
Burtnieku pag.

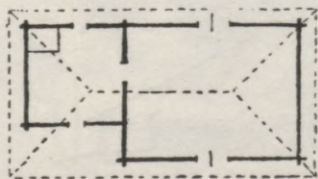

116. att. Rija un piedarbs Burtnieku pag.

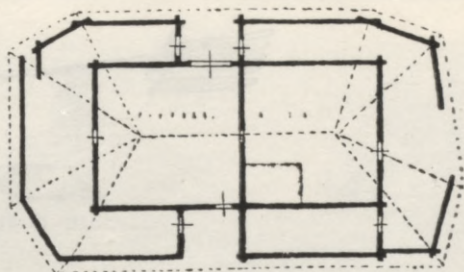
2) Rija — slēgta telpa, ārpusē ciets kuls, kur kulta labība. Kopīgs bija jumts, kas vienā galā balstījās uz rijas stāva augšējā vainaga, otrā uz stabiem. Te redzam, kā atklātu lauku pārņem slēgta telpa (111. att.).

3) Rija — slēgta telpa, kuŗas turpinājums ir stabos balstīts piedarbs. Apkārt rijai un piedarbam liels lievenis, kas savukārt arī balstās uz stabiem. Lieveņa (nojuma) stabu starpas aizpilda žagaru pinums vai gaŗsalmu kūlīši (sk. 111. un 113. att.), tā ierobeŗojot telpu. Ēkas vienos sānos starp divi stabiem izlaists žagaru pinums: tā ir ieeja. Lai vezumu brīvi varētu iebraukt, jumta slīpē ir dziļš iegriezums. Rijā iemūrēta krāsns.

4) Rija un piedarbs — slēgtas telpas. Platuma izmēri vienādi, tikai variē garumi. Uz stabiem balstītais lievenis zudis, palicis tikai spēcīgs pārlaidums (2,50 m), kas balstās uz izlaistiem stāva augšējiem vainagiem (115. un 116. att.). Piedarbam trīs vārti. Krāsns iebūvēta šķērssienā. Ēkas formas vienkārŗas, spēcīgas, seviŗki izteiksmīgs jumts. Šādu riju apdzied arī daina:

117. att. Rija un piedarbs dažādos platumos

118. att. Rija Jaunpiebalgas pag. Lejaspūŗkos

Rijņai, platspārnei,
Pieci, seŗi kūlējiņi;
Maltuvei, gludgalvei,
Divi jaunas malējiņas. (LTD 372)

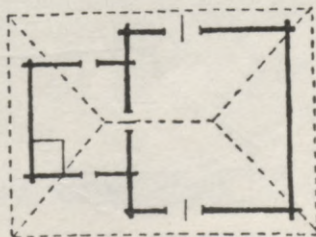
Raksturīgs piemērs ir rija Vecburtniekos (115. un 116. att.).

5) Tālākus tipus var saskatīt, ja piedarba un rijas platumi mainās, rodot lieveņus un vispār telpas piebūvēm gan stabu konstrukcijā, gan arī cietā noslēgumā (117., 118. un 119. att.).

Lielākās saimniecībās, kā agrāk minēts, atrodam divi rijas un vienu (114. att.) piedarbu zem viena jumta, kā arī otrādi: viena liela rija centrā un ap to vairāki piedarbi un citas piebūves.

Beidzot apskatīsim klauŗu laiku muiŗas monumentālo riju (123. att.).

Rijas inventārs jeb darba rīki, kas glabāti un lietoti rijā, bija šādi:

119. att. Rija un piedarbs dažādos platumos

120. att. Grābekļi un liekšķere

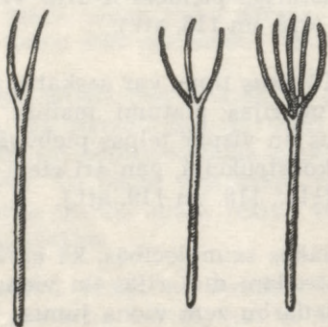
1) Labības sēramās koka dakšas ar divi vai trim zariem (122. att.), no cietāka koka stakles, tā saucamais „žemberklis“, kas viegli nomizojams, nogludināms.

2) Sprigulis, bauze un rullis, par kuru konstrukciju jau minēts rijas darbu aprakstā (104. un 105. att.).

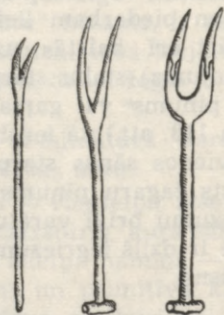
apmēros, tā arī pinuma ziņā bija dažādā lielumā.

5) Graudu mērījamais pūrs, sieks un garnīca un pārvadājamie pakula maisi divu pūru tilpumā.

Kulēji, līdzīgi malējām, bieži vien piemin „veco rijiņu, platspārnīti“, tās putekļaino, grūto darbu, sevišķi, kad

121. att. Koka dakšas salmu noņemšanai

122. att. Koka dakšas labības seršanai

3) Salmu kratāmās dakšas, ar kuņģam varēja „rupjumus noņemt“ (121. att.). Šīm dakšām bija vairāki zari vienā plāksnē un atsevišķi atzari stateniskā virzienā no galveniem zariem.

4) Grābekļi, liekšķere (120. att.), kretulis (105. att.) un riekšķi. Pēdējie kā

tas nobeigts un gaidāmas jautras un nebēdīgas apkūlas. Par to salikta šāda dziesma:

Apkuļam miežus, rudzus,
Saveņam rijas durvis:
Nu gulēšu sav' miedzīņu
Bez nekāda sirdēstiņa. (B. 28800)

123. att. Rija Turaidas muižā. Vidū piedarbs, abos galos rijas, lievenis balstīts stabos

124. att. Rijas kambaris Jaunrozes pag. Daukšēnos *Fig. 124. Sécherie-maison*

125. att. Rijas kambaris Naukšēnu pag. Jaunirmās *Fig. 125. Sécherie-maison*

126. att. Dzīvojamā rija Vecpiebalgā

Fig. 126. Sécherie-maison

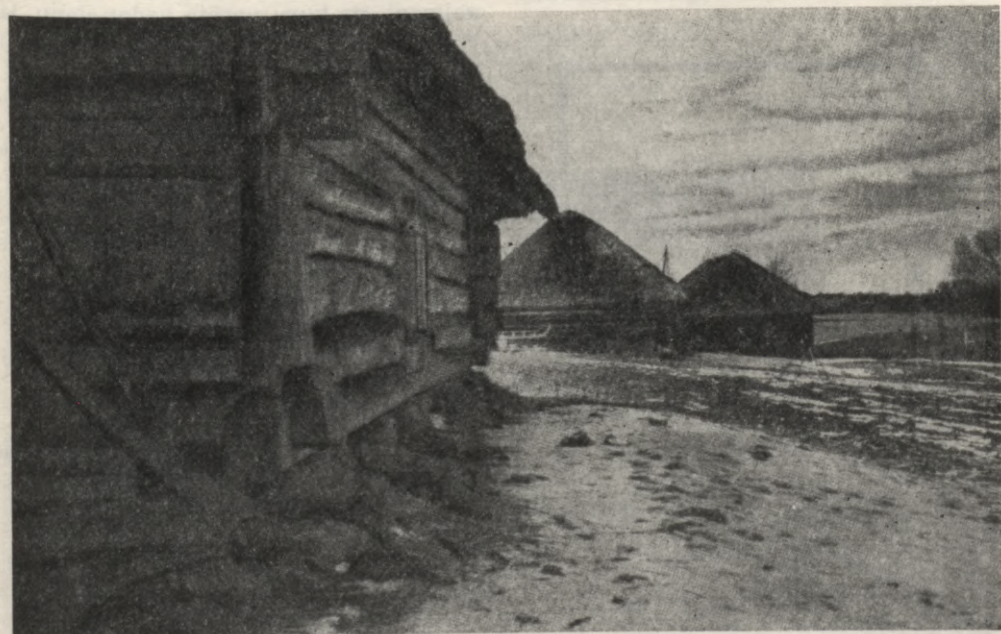
127. att. Rija (skola) Valmieras pag.

Fig. 127. Sécherie des grains-école

128. att. Rija Smiltenes pag. Kažaučos

Fig. 128. Sécherie des grains

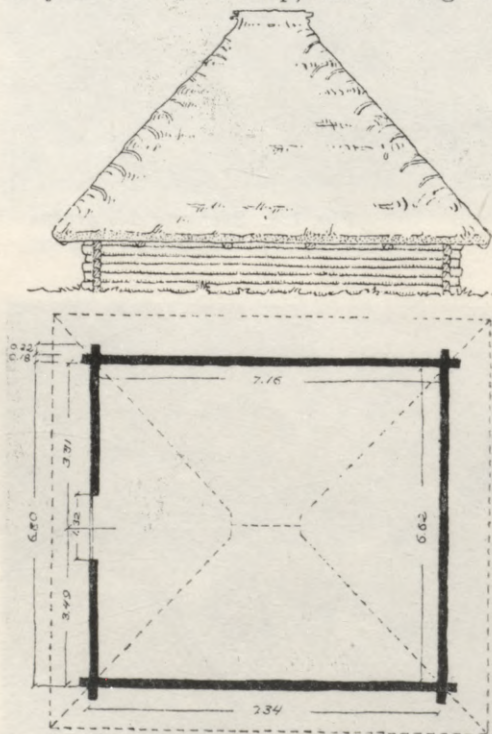

129. att. Rija Smiltenes pag. Pinnītēs (skat. arī 4. att.)

Fig. 129. Sécherie des grains

SIENA ŠKŪNIS

Patālāk no sētas pļavā atrodas siena šķūnis, kuŗa pielietošana tieši sētas funkcijā neienāk. Patiesībā tas ar sētu saskarās divi reizes gadā — siena laikā tūlīn pēc Jāņiem, kad sienu pļauj un saliek šķūnī, un ziemā, kad pārved to mājās. Vidzemē bieži pļavas ir staigas

130. att. Siena šķūnis Bauņu pag. Veciesalniekos

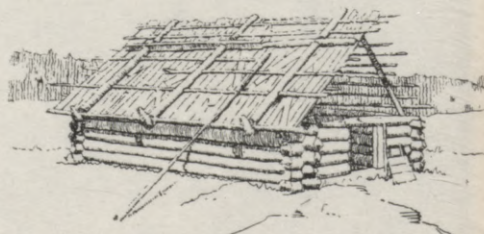
un upes tās pārplūdina. Tādās vietās šķūņus cēla uz norām mežmalā vai kādā sausākā vietā uz sevišķa paaugstinājuma, t. i. „pāļiem“, bet visparastāk tomēr izlīdzējās ar siena kaudzēm.

Vidzemē lielāko tiesu pļavas ir upju

ličos, ezeru krastos, birstalu vai egļu mežu ielokā, un sakarā ar to šķūņa novietne ir gleznaina (sk. 132. att.). Ja pļava atradās sētas tuvumā, tad siena šķūnis tika taisīts pamatīgāks.

Šķūni lielāko tiesu cēla guļbūvē, t. i. tajā pašā teknikā kā pārējās ēkas sētā, tikai tik stipri nekaķēja, dažreiz nemaz, jo spraugas bija vēlamas, lai siens labāk vēdinātos. Allaž tos cēla no veciem kokiem, kuŗi radās kādu sētas ēku noplēšot vai pārbūvējot. Baļkus tad pārzaģēja gareniskā virzienā vai pārplēsa vidū un salaida krusta pakšos, bet nekaķēja, tikai nedaudz piecirta. Šādas sienas bija pusbaļķu biezas. Jumts allaž bija trim slīpēm, ieejas pusē atstājot zelmeni, pa kuŗu varēja uzdot sienu, ja tas nāca pāri durvīm, un piepildīt šķūni līdz jumtam.

Siena šķūnis kā atsevišķa jeb patstāvīga celtnē sētas sastāvā nekad neienāk, bet to arvien piebūvē jeb „piedur“ kādai citai ēkai, kūtij, stallim vai rijai, kādos gadījumos mainās arī nosaukums: gubenis, pūne utt. Šīs piebūves nekādas sevišķas celtniecības problēmas neizraisa, tikai bieži apgrūtina skaidrās formās izteikto būvķermeni.

131. att. Siena šķūnis Smiltenes pag. Saltupos

132. att. Siena šķūnis Kalsnavā

Fig. 132. Grange à foin

133. att. Siena šķūnis Smiltēnē

Fig. 133. Grenier à foin

IZLIETOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

- LU Arhitektūras fakultātes arhīvs.
 Pieminekļu valdes arhīvs.
 Brīvdabas mūzeja materiāli Rīgā.
 Valsts vēsturiskā mūzeja materiāli Rīgā.
 Brīvdabas mūzeju materiāli Oslo, Lilehammarā un Stokholmā.
 LU Archit. fak. Materiāli par Latvijas būvniecību I — 1921, II — 1922, III — 1923, IV — 1925, V — 1931, Rīgā.
 Kr. Barons un Visendorfs, Latvju Dainas, I, Jelgavā, 1894, II—VI, Pēterburgā, 1903—1915.
 Prof. J. Endzelīns un R. Klaustiņš, Latvju tautas dainas, Rīgā, 1928. g., „Literātūra“.
 Prof. Švābe, A., Straubergs, K., Hauzenberga-Šturma, Latviešu tautas dziesmas, Imantas apg., Kopenhāgenā, 1955.
 Ārends, P., Latviešu istabas apkure, Latviešu aizvēstures materiāli II, Rīgā, 1936.
 Balodis, Fr., Mūsu pilskalni, Arhαιoloģijas raksti — Rīgā, 1928. g.
 Bērzkalns, P., Latvijas mazās dzīvojamās ēkas 17. g. s., (Rīgā, 1958).
 Beuningen, F., Das lettische Haus (Mitau, 1893).
 Bielenstein, A., Die Holzbauten und Holzgeräthe der Letten I, II, St. Petersburg, 1907, 1918.
 Brastiņš, E., Latvijas pilskalni: Kuršu zeme, 1923, Zemgale, 1926, Latgale, 1928, Vidzeme, 1930.
 Brockhusen, Chr., W. (Dorpat, 1815. g.).
 Brotze, J., Ch. (1742—1823), Sammlung verschiedener Livländischer Manumente etc. 10 sējumi rokrakstā — Rīgas valsts arhīvā.
 Bruining, K., Über Verbesserung livländischer Bauerwohnungen (Dorpat, 1814).
 Dietrichson, L., De norske Stavkirker, 1892, Kristiania.
 Erixon, Sigurd, Svensk byggnadskultur, Stockholm, 1947.
 Erixon, Sigurd, Svensk byggnadsteknik, Khv, 1953.
 Hagmeister, H., Vorzeit und Gegenwart in Hinsicht auf Landbau und Bevölkerung in Livland, 1830.
 Hauglid, R., Norvegen, tausend Jahres Volkskunst, Oslo, 1956.
 Huhn, Otto (1764—1823), Livland, nach den Kreisen und Kirchspielen beschrieben (rokrakstā, Valsts arhīvā, Rīgā).
 Hupel, A., W., Topographische Nachrichten von Liv- und Estland, Riga, 1774. g., II 1777, III 1782.
 Kaudzītes, M., Vecpiebalga, Rīgā, 1926.
 Kiekebusch, A., Die bedeutung altlivländischer Holzbauten für die Entwicklungsgeschichte des europäischen Hauses und des griechischen Tempels, Stieda, E., Livland-Estland, Ausstellung, Berlin, 1918.
 Krastiņa, A., Zemnieku dzīvojamās ēkas Vidzemē, Latvijas PSR Zin. akad., Rīgā, 1959. g.
 Kundziņš, P., Dzīvojamā rija Latvijā, LU raksti, Archit. fak. serija I, 7, Rīgā, 1934.
 Kundziņš, P., Latviešu klēts arhitektūra, Senatne un māksla II, Rīgā, 1940.
 Kundziņš, P., Zwei bezeichnende Schmuckformen in der frühen Holzarchitektur Nordeuropas, Stockholm, 1952.
 Legzdiņš, R., Senā latvju klēts, pirts, kūts un rija, LTD, Rīgā, 1928.
 Plutte, V., Katalogs latviešu etnografijas izstādei, Rīgā, 1896.
 Šmits, P., Seno latviešu māja, ERR III, Rīgā, 1923.
 Švābe, A., Latvijas vēsture, Stokholmā, 1958.
 Sjøvold, T., Vikingeskipene, Oslo, 1952.
 Zelenin, D., K., Russische (ostslawische) Volkskunde, Berlin-Lpz., 1927.

L' Art

Populaire Ethnographique Letton

L'ornement letton, c'est-à-dire la broderie ou, si l'on peut dire ainsi, l'art ethnographique qui se manifeste dans le costume national, les tissus et les autres objets dont on se sert normalement, peut être classé selon deux grands groupes ou centres :

1) La partie centrale de la Lettonie autour de Krustpils, au confluent de la Daugava et de l'Aiviekste. Dans cette région, l'ornement est très fin, soigné et gracieux. Il a des teintes claires, du jaune, du vert, du rouge, des tons chauds.

2) La région de la Kursa, ayant son centre à Kuldiga sur la Venta, où l'ornement est lourd, aux larges surfaces et aux teintes sombres: du bleu, du vert et du rouge, des tons froids.

C'est dans la région de Kuldiga que les types des costumes nationaux les plus anciens de Kurzeme ont été conservés, et c'est ici que l'ornementation des vêtements repose sur des traditions très anciennes. Si, dans cette région, les traditions ont survécu, le mérite en revient aux Konini des Koures (aux chefs des tribus). Jaloux de leur liberté et de leurs privilèges, ils maintenaient, en même temps, les traditions anciennes établies pour le costume national, et les habitants des environs s'inspiraient de leur exemple. On a constaté que ce sont surtout les couronnes (spangu vainagi) et les châles en laine (melenes) de la région de Kuldiga qui sont fort anciens. Les épouses des chefs portaient des châles en tissus de laine bleu foncé,

au bout desquels pendait un grand nombre de grelots. Dans notre pays, les melenes (les châles) de Kuldiga et d'Alsunga sont les seuls qui, jusqu'à nos jours, ont perpétué les traditions des vieux temps historiques, voire l'habitude d'orner les châles foncés d'ornements ou de breloques en bronze. Les sagsas (châles) blancs de Kuldiga avec leur double rang de franges et leur lisière tissée d'un ton foncé, se basent sur une tradition qui remonte au 13e siècle.

On peut démêler la différence qui existe entre les centres indiqués ci-dessus si l'on compare les ornements des châles de Krustpils avec ceux de Nica. S'il est possible d'objecter que, pour faire ces villaines (châles), on s'est servi de procédés techniques différents, c'est-à-dire ou de la broderie ou de tissus, on est entièrement convaincu en comparant les ornements d'un mouchoir de Nica avec ceux d'un tablier de la commune de Pilskalns, faits selon des procédés techniques identiques. Une différence radicale existe dans la construction de la couronne: celles de la Kursa sont bâties sur un fond raide et dur, à Nica et à Barta même élargies vers le haut, tandis que sur l'autre rive de la Daugava, la couronne est toujours molle, d'une étoffe sans monture.

M. Silins, en faisant ses recherches, avait l'habitude d'appeler les couronnes de la rive droite de la Daugava „les ensoleillées“, et celles de la Kursa, „les étoilées“.

Les principes de la composition de l'ornement letton sont très caractéristiques. D'habitude, l'élément de

l'ornement n'est pas répété, c'est-à-dire qu'il n'est pas multiplié; on s'efforce toujours d'en créer un nouveau ou, au pis aller, d'arriver à une variation du motif, ce qu'on peut remarquer aussi dans les dainas (les chansons populaires). Le décor est superbe, soigné et plein de phantasie. Ainsi, par exemple, l'élément qui décore les ceintures et les bandes tissées n'est pas répété, c'est-à-dire qu'on le varie 27, 32 et même 50 fois sur toute la longueur de la ceinture (commune de Kaldabruna). D'autres exemples de la grande variété des ornements sont présentés par la villaine de l'Age du Fer de Stameriene (50 variations d'une croix gommée) et la ceinture de Pilskalns (l'ornement, sans être répété, figure 52 fois). La composition à l'endroit ou, aux coins du châle, la broderie doit être jointe, est originale et hardie. On y fait un coin qu'on appelle „non-joint“, c'est-à-dire que la broderie continue, sans transition, aussi loin que possible, et qu'on y rajoute l'ornement du côté opposé sans joints. Ce principe est observé consciencieusement, ce qui signifie que le principe symétrique de la composition, le plus facile et le plus commode à appliquer, n'a été que peu estimé par les Lettons.

Le sens des ornements lettons doit, avant tout, être cherché dans la mythologie. Afin de désigner les puissances divines, on se sert de signes graphiques — du soleil, de la lune, des astres, etc., qui, stilisés, peuvent être regardés comme les éléments fondamentaux de nos ornements.

C'est la tradition, l'habitude acquise par une longue expérience, et l'intuition, qui décident de ce qui est correct pour la composition des ornements. Avec le temps, la tradition devient la loi. L'ornement letton s'est bien conservé puisque les objets qu'il décore, n'ont pas été remplacés par d'autres. Grâce à l'esprit conservateur de la vie rurale et au

respect pour les traditions, le beau costume de fêtes des femmes est demeuré intact à travers les âges et en dépit des influences de la mode. L'élément le plus frappant et le plus décoratif du costume c'est la villaine ou la saga. Si l'on compare ces châles aux vêtements grecs et romains „velone“ et „sagum“, on peut constater qu'il existe une parenté assez étroite, mais, chez nous, ces vêtements se portent encore tandis qu'au sud de l'Europe ils ont disparu depuis longtemps. Puisque l'objet, le vêtement, subsiste, la broderie ou l'ornement qui l'embellit subsiste avec lui.

L'ornement letton repose donc sur des traditions longuement et soigneusement maintenues; comme la chanson populaire, il constitue un indice remarquable de la civilisation lettone. L'ornement a été recouvert par les fouilles archéologiques, et il subsiste dans l'ethnographie. Comme les dainas (les chansons populaires), il révèle le caractère de notre nation. Nous pouvons montrer ces trésors de notre culture aux autres nations et nous pouvons en être fiers, car beaucoup de peuples manquent de richesses aussi abondantes de cette nature.

En analysant l'architecture populaire lettone, on peut constater qu'elle a un caractère tout particulier, puisqu'on construit des bâtiments séparés pour répondre à quelque besoin spécial, on ne les réunit pas sous un toit mais on augmente leur nombre. Aux temps où toutes les nations européennes habitaient des villages, les lettons vivaient dans des fermes isolées. Plusieurs fermes forment un hameau. Ce hameau a, cependant, un caractère tout à fait spécial et il ne faut pas le confondre avec le village russe ou le dorf allemand, qui sont construits selon des principes tout à fait différents. De tout temps, le caractère particulier des lettons s'est fait remarquer par les voyageurs étrangers,

et un des chroniqueurs écrit ce qui suit (Chronique Rimée, p. 342):

On les appelle lettons:
Ces païens ont la tête dure.
Ils n'habitent pas ensemble,
Mais isolés, en pleine forêt.

Le point central de la demeure c'est le *nams*, le foyer, auquel, par la suite, on ajoute des chambres et les autres pièces consacrées à d'autres besoins spéciaux. La maison d'habitation ou *istaba*, autour de laquelle les autres bâtiments sont groupés, se trouve toujours au centre de la ferme. La méthode selon laquelle les bâtiments sont groupés autour d'une ou de plusieurs cours et le caractère de ces dernières, ainsi que les variations de style se rapportant à la maison propre, nous permettent de distinguer quatre types de fermes, voire les fermes de Vidzeme, Latgale, Zemgale et Kurzeme. Dans chaque région, les forces spéciales de la nature, les traditions des anciennes tribus et l'histoire, ont prêté, à la ferme lettone, ses traits caractéristiques.

En Vidzeme, Zemgale et Kurzeme, le centre c'est la maison d'habitation avec le foyer et l'*istaba* (la chambre). Tout d'abord, le foyer intérieur est ouvert, puis il est surmonté d'une voûte en bois (*rovis*), et plus tard encore, d'un manteau de cheminée. Ensuite, autour du foyer, on installe des *ieres*, des plateformes de maçonnerie avec des bancs ou l'on peut se chauffer. Le foyer ou le four est ensuite transféré dans la grande chambre commune, jusqu'à ce qu'à la fin des fins, on le place dans un bâtiment spécial — la cuisine (*virtuve*). Au cours de l'évolution successive des bâtiments des fermes, le *nams* reste toujours le centre autour duquel on groupe les chambres. Dans les régions susnommées, la maison peut toujours être chauffée. En Latgale, d'autre part, la maison entière ne peut pas être chauffée; le poêle se trouve dans la

pièce principale. A mesure que l'*istaba* devient plus large, on bâtit une contre-chambre (*pretistaba*) que, souvent, il est impossible de chauffer.

Dès le début, le *nams* a été l'habitation des lettons, construite tout d'abord en perches dressées. Pour conserver la chaleur et afin de les serrer davantage, les perches sont ordinairement recouvertes d'abord d'une couche d'écorce et puis revêtues de gazon. On y ménage un trou pour que la fumée puisse s'échapper.

La maison d'habitation la plus ancienne de la Lettonie a été trouvée à Sarnate. Elle date de l'Age du Bronze, d'environ 600 av. J.-Chr. On trouve des restes des maisons de l'Age du Fer construites à l'époque des châteaux forts en faisant des fouilles, mais elles n'ont plus depuis longtemps le caractère d'habitations humaines. Les chansons populaires parlent de deux types de maisons: des maisons en perches dressées qu'on élève ou prépare, et de celles en poutres horizontales qu'on taille à la hache. Même de nos jours, on voit de telles maisons (*nams*) séparées de la ferme, mais elles ne servent plus le même but. Le *nams* de l'état originaire a été absorbé par la ferme et s'est transformé à fond au cours des siècles. En Vidzeme et en Zemgale, on entre dans la maison ou directement de la cour ou bien en passant par un petit vestibule; ici, il n'existe qu'une porte d'entrée, tandis qu'en Kurzeme la maison a deux entrées qui permettent de la traverser d'un bout à l'autre; ainsi, elle relie les deux cours.

Au 18-e siècle, on commence à bâtir des maisons d'habitation avec des voûtes et des cheminées; on les appelait maisons à cheminées ou à grands manteaux de cheminée.

Dès lors, le nom „*nams*“ sert à désigner les bâtiments les plus divers; on parle de la maison de Dieu, de celle de

l'école, des autorités communales, des sociétés, du peuple, etc.

L'ancien caractère de la ferme lettone s'est préservé le mieux en Vidzeme, où la ferme possède une cour de forme plus ou moins indéfinie, autour de laquelle beaucoup de petits bâtiments se trouvent groupés. La maison d'habitation se trouve à l'ordinaire à un bout de la cour près de la route par laquelle on approche la ferme ou près du jardin. Un puits est creusé au milieu de la cour. Pour éviter le risque des incendies, la petite maison des bains et la grange sont situées à part, à une certaine distance des autres bâtiments, et, encore plus loin, dans les pâturages, se trouve le grenier à foin. Plusieurs portes ou grilles mènent à la ferme; elles sont ornementées et distribuées selon le mode d'emploi. Les daines en parlent souvent et nous en fournissent une description assez détaillée. Une palissade solide entoure l'enclos.

En Vidzeme, parmi les différents bâtiments des fermes, il y avait des greniers spéciaux pour les laboureurs, le blé, les vêtements, etc. En été, ces greniers servaient même d'habitations. De même, chaque espèce d'animaux domestiques avait son écurie ou son étable, etc. Dans un autre bâtiment spécial on moulait le blé. Le bâtiment le plus monumental était la grange; les sources écrites en font mention à partir du 13e siècle, mais on la construisait déjà beaucoup plus tôt, et l'évolution en a fait un bâtiment compliqué avec beaucoup d'annexes.

Au nord de la Vidzeme on trouve aussi des granges ayant servi d'habitation dont l'ameublement montre qu'on a adapté à de plus vastes besoins un bâtiment construit d'abord pour serrer les produits de la ferme. Au temps de la grande guerre du début du 18e siècle, les granges avaient aussi servi de lieux de prières, et c'est dans une grange-

séchoir qu'eut lieu la première réunion des Frères Moraves. Dans la grange de l'école paroissiale de Valmiera, on avait, en annexe, aménagé une pièce (le piedarbs) où l'on enseignait les élèves. Ainsi, au fond, la grange était le premier bâtiment utilisé à des fins sociales, pour des réunions sérieuses ou pour faire danser les couples, pour des noces, des enterrements, etc. Au point de vue architecture, la grange est, dans la ferme lettone, un bâtiment fort significatif.*)

Les constructions les plus importantes de Vidzeme sont les chapelles dans lesquelles avaient lieu les réunions des Frères Moraves, ou, par l'application d'un décor plus soigné, l'architecture populaire osait aborder des problèmes sacrés (en 1729).

En Kurzeme, on trouve que les problèmes d'une répartition judicieuse des bâtiments ont été résolus de façon caractéristique: la maison d'habitation est placée au centre de la ferme; les étables sont au nord, tandis que les greniers sont placés à l'autre bout. De cette façon, on arrive à avoir deux cours reliées l'une à l'autre par la maison qu'on peut traverser d'un bout à l'autre. Les étables et les greniers sont, pour la plupart, entourés d'une cloture de pieux qui, tout en les groupant, les isole des autres bâtiments. En Zemgale et en Kurzeme on rencontre aussi des étables dites rinkas, qui sont des étables circulaires ou en fer à cheval. C'est surtout en Zemgale qu'on apprécie ces bâtiments construits entièrement en rond, qu'on appelle les grandes rinkas et qui, sous le même toit, réunissent étables, écuries, greniers, granges, etc. La cour proprement dite est située au sud de la ferme; c'est ici qu'on trouve les greniers-ju-meaux et les greniers en file. Les poteaux

*) Voir, sur la grange de toute l'Europe septentrionale, la thèse du Prof. P. Kundzins „La Grange lettone habitable“, 1933.

des façades et les portes des granges sont décorés avec beaucoup de soin, et l'ornement architectural letton s'y manifeste avec beaucoup de force. Nous devons au viking Egil Skallagrimsson qui, au 10e siècle, ravageait la Kurzeme, des descriptions des fermes et des bâtiments de cette région, datant de 925.

L'évolution de la ferme latgalienne a eu lieu dans des conditions historiques différentes, et elle se distingue clairement des fermes des autres régions. En Latgale, les bâtiments encerclent la cour carrée; ils sont séparés de la rue par une clôture qui a plusieurs portes grandes et petites. Pour la plupart, les façades des bâtiments, richement décorées, donnent sur la route. Les moulures des fenêtres, les portes et les poteaux des portes des granges sont aussi profusément décorés. Les motifs sont lettons, mais la méthode de leur application et le procédé technique dont on se sert, dénotent l'influence russe.

Au 13e siècle, la ferme isolée et non le village était de rigueur même en Latgale. Ceci ressort de la Chronique Rimée de Livonie et d'autres sources.

Aux alentours des anciens châteaux forts lettons, aux endroits où les routes du commerce se croisaient ainsi que dans les ports, les habitations étaient plus concentrées, ressemblant à des hameaux. Ces établissements n'avaient plus le caractère d'habitations purement rurales, et c'est ici qu'on a affaire aux villes naissantes (Grobina, Talsi, Bauska, Cesis, Ludza, Koknese, Riga).

Dans la région baltique du nord de l'Europe, les anciens châteaux forts des lettons avec leurs collines fortifiées présentent les monuments les plus importants de l'architecture en bois. Ces châteaux étaient habités par les seigneurs dont nous parlent les chroniqueurs (reges, seniores, principes), qui gouvernaient le pays. Pour bâtir les châteaux, situés à une certaine distance des fer-

mes, on choisissait généralement un point stratégique, et ils étaient construits en forteresses.

Dans les écrits, un château letton est mentionné pour la première fois à l'occasion de l'invasion de la Kursa par les vikings suédois (en 853). Venant de Birka, le roi suédois Olof, avec des forces nombreuses, attaqua la forteresse des koures à Jurpils (Seeburg-Grobina) et investit Apula (actuellement en Lituanie).

Quand les chevaliers des ordres allemands invadèrent et occupèrent la Lettonie, les châteaux furent détruits. Ils ne furent jamais rebâti, mais, souvent, aux mêmes endroits, on bâtit les châteaux forts allemands construits en briques. Il ne nous reste rien des plans ou des croquis des châteaux lettons, il n'y a que les fouilles archéologiques qui nous permettent de reconstruire les plans de ces châteaux et des collines fortifiées. On ne possède donc pas, pour le moment, de données authentiques pour établir les dimensions verticales, et il faut recourir au concours des autres matériaux et recherches disponibles pour étudier l'architecture ancienne du nord de l'Europe.

Les matériaux sont particulièrement abondants en Norvège, où l'art populaire est resté intact pendant 1000 ans et où, aujourd'hui encore, les „stavkirker“ (les églises en bois en plein air) servent leur but.

En Lettonie, on a identifié plus de 300 collines fortifiées sur lesquelles on avait bâti des châteaux forts. E. Brastins en a relevé les dimensions de la part de l'Administration des Monuments, et il a publié ses découvertes en 4 volumes intitulés — *Latvijas pilskalni*: La Kursa (1923), Zemgale et Augszeme (1926), Latgale (1928), et Vidzeme (1930). Les archéologues n'ont pu faire des fouilles que dans quelques uns de ces monts (à Rauna, Mezotne, Daugmale, Jersika

et Talsi), mais ils ont découvert de riches matériaux pour l'étude des bâtiments. La Chronique de Heinrich et les Chroniques Rimées contiennent, elles aussi, des descriptions des châteaux lettons, de leurs rampes, lices, fossés, portes et bâtiments en bois.

Si nous n'approchons l'ancienne architecture en bois de l'Europe septentrionale que dans la mesure où elle se rapporte aux châteaux forts lettons et aux églises en bois de la Scandinavie, nous pouvons constater que la puissance de l'époque est reflétée justement dans les châteaux forts et les églises. Les stavkyrkor (églises en bois) des pays scandinaves sont des chefs-d'oeuvre d'architecture qui sont demeurés intacts jusqu'à nos jours. L'église la plus ancienne de ce genre dont on se sert encore aujourd'hui date de 1020; elle se trouve à Garmo Gudbrandsdal, en Norvège.

En Suède, les archéologues ont constaté que les églises les plus anciennes sont celles de St. Maria Minor à Lund (de l'année 900), à Hemse, Gotland (de l'année 1000), et celles d'Uppsala.*)

C'est dans l'église qu'on a montré tout ce dont était capable l'architecture de l'époque. Les ornements des portails d'église contiennent souvent des motifs empruntés aux contes des vieux temps païens et aux runes. Ces églises sont l'offrande la plus magnifique de l'architecture en bois de l'Europe septentrionale.

Tout comme les châteaux forts lettons, les églises en bois furent bâties à l'époque du style roman. Beaucoup de spécialistes les appellent aussi les églises en bois de l'art roman du nord, ce qui n'est pas exact. On pourrait tout

*) Nous citons comme très remarquable l'ouvrage monumental du Professeur norvégien L. Dietrichson sur les églises en bois norvégiennes et l'architecture de l'Europe septentrionale en général (De norske Stavkirker, 1892).

aussi bien leur prêter le style byzantin (quoiqu'elles manquent de couple), car maints détails de construction le feraient supposer. Mais les vikings de Norvège n'avaient pas de rapports directs avec Byzance, ils partaient vers l'ouest, tandis que les vikings suédois se rendaient à Constantinople et en Proche Orient par l'Europe orientale. Mais leurs églises en bois ont un caractère entièrement différent. Elles ressemblent tout à fait aux temples païens suédois qui ne rappellent aucunement le style byzantin, comme le font les églises norvégiennes.

Les églises en bois norvégiennes, avec leurs toits effilés et en saillies, leurs galeries ouvertes, leur toiture en bardeaux, leurs dragons et leurs tourelles pointues, rappellent avant tout l'art gothique. Mais les églises en bois étaient à leur apogée bien avant le commencement de l'ère gothique. On pourrait supposer que les débuts du style gothique se sont produits indépendamment et simultanément au nord de l'Europe et en France.

On arrive à la conclusion que nous avons affaire ici à un art particulier aux scandinaves, respectivement, à une architecture nationale.

Géographiquement, l'ancienne architecture européenne peut être divisée comme suit: 1) celle de l'Europe septentrionale, comprenant les pays scandinaves et ceux longeant la mer Baltique — qui est une architecture en bois, et 2) celle du sud de l'Europe, l'architecture classique dont le centre est en Grèce et en Italie — qui est une architecture en pierre. Elles sont contemporaines au point de vue chronologique et d'une valeur égale. Mais les événements historiques ou l'avance vers le nord de la religion chrétienne suivie des styles de rigueur en Europe occidentale, arrêtaient le progrès et l'évolution de cette originale architecture nordique. Les

Lettons ont, eux aussi, contribué à fond à l'édification de cette civilisation de l'Europe septentrionale.

Qu'est-ce qui se passait alors dans la région Baltique? Les vikings s'y heurtaient à une résistance opiniâtre. Le système de la défense de la Kursa comprenait environ 80 châteaux forts. Sur les rives de la Daugava, non loin du Riga de nos jours, se trouvait ce qu'on appelait la Zemgalas Osta (le port de Zemgale), un château fort bien défendu et imprenable. Les fouilles ont révélé qu'entre les 8-e et 12-e siècles, ce château fort a été incendié quatre fois. Chaque fois, en rebâtissant la citadelle et la colline sur laquelle elle était située, le mont a été exhaussé, et le château fort élargi et embelli.

Les archéologues ont constaté que, pendant tout l'Age du Fer récent, ce château fort sur les bords de la Daugava a non seulement été un centre pour le commerce, mais qu'il a aussi constitué la clef qui régissait les approches du fleuve, qu'il a fourni des pilotes pour la traversée des rapides, érigé et maintenu des postes de douane, et représenté un centre important de culture. Rimbert, Saxon et les sagas scandinaves font mention, plus d'une fois, des châteaux forts lettons et de leurs défenses. Les vikings sont obligés de recourir à bien des ruses, même à la trahison, pour s'emparer des châteaux forts lettons dont les défenses sont qualifiées d'imprenables. Les batailles livrées aux chevaliers des ordres allemands ne sont pas moins féroces.*)

Les fouilles ne révèlent que les plans et les dispositions intérieures de ces châteaux, mais, même sans en con-

naître les dimensions verticales, on peut supposer qu'au point de vue architectural, ils ont été de proportions monumentales.

Si, aux points de vue de la construction et de la technique, les châteaux forts ont été des chefs-d'œuvre de fortification, ce qui ressort des descriptions des guerres des vikings et des chevaliers allemands, il n'y a pas de doute qu'en tant qu'il s'agit d'architecture, ils aient aussi été remarquables. On pourrait même ajouter que les costumes et les objets de l'Age du Fer recouverts au cours des fouilles, témoignent d'une certaine splendeur. Les chansons nationales, ces matériaux qui n'ont encore été utilisés qu'en partie, devraient pouvoir éclaircir cette question.

La détermination des dimensions verticales des châteaux forts lettons constituerait un élément d'une grande valeur pour l'étude de l'architecture en bois de l'Europe septentrionale.

Si l'on compare le riche mobilier de la cour d'une reine des vikings découvert dans le bateau d'Oseberg (en Norvège) avec notre beau costume national de l'Age du Fer, on peut se faire une idée approximative de la splendeur de la civilisation de cette époque au nord de l'Europe. Si, aux matériaux archéologiques, on ajoute les sagas de l'Islande et le riche trésor des chansons nationales lettones ainsi que les ornements de l'art ethnographique, on peut dire qu'on possède déjà de remarquables matériaux d'étude.

██████████
████████████████████

*) Voir l'Histoire de la Lettonie du Prof. A. Spekke.

L' Ambiance des fermes de Vidzeme

Le terrain onduleux de la Vidzeme, ses rivières et ses lacs, ses bocages et ses forêts de pins et de bouleaux, forment le fond caractéristique auquel le fermier letton a adapté sa demeure.

Les bâtiments de la ferme se groupent autour de la cour qui les unit les uns aux autres; on y parvient par des sentiers ou par le jardin fruitier, tandis qu'on dirait que les grands arbres qui l'entourent de toutes parts, forment le cadre vertical en l'espace contre le ciel bleu et le monde au-delà.

Le bâtiment le plus important de la ferme c'est l'istaba (la maison d'habitation); par son jardin fleuri — ou, selon les dainas, son jardin de roses — et son jardin fruitier elle communique directement avec la cour de forme irrégulière.

En général, l'istaba est près de la porte „haute“ (kalna varti), l'entrée principale qui touche à la route par laquelle on approche la ferme. Cette porte, la plus large de trois, était plus richement décorée. L'autre, la porte „basse“ (lejas varti) était près de l'enclos et servait à faire sortir et rentrer le bétail. Une troisième porte menait au grenier et aux champs, elle s'appelait la porte du grenier.

En Vidzeme, la palissade qui entourait la ferme consistait, par préférence, de perches verticales enfoncées dans le sol, croisées par trois rangs de perches horizontales et décorées de branches de sapin entrelacées (v. fig. 25).

On embellissait volontiers la ferme en plantant des arbres. En bâtissant une

nouvelle demeure dans un terrain défriché, on s'efforçait toujours de s'arranger de façon à épargner les beaux arbres. S'il n'en existait pas, on en plantait. Les arbres préférés étaient le chêne, l'érable, le frêne, le saule, le tilleul, le merisier à grappes, et le sorbier.

L'eau jouait aussi un rôle important dans le tableau d'ensemble. Autour des lacs de la Vidzeme et des fleuves qui la traversent, telles que, entre autres, la Gauja, la Daugava, l'Aiviekste, la Salaca, la Ruja, la Brasla, l'Age et la Svetupe, les fermes, villages et villes avaient tout d'abord été établies. En fin de compte, le fait qu'une grande partie de la Vidzeme longe la Baltique, a joué sa part en formant l'aspect des fermes, non seulement pour les questions d'ordre pratique mais surtout au point de vue esthétique.

Les fermes et les bâtiments de Vidzeme sont d'apparence extrêmement variée. Pour abrégé, on peut distinguer entre les types qu'on trouve autour de Piebalga, Vejava et le Mont Gaizins au sud, ceux du nord de Vidzeme et de Maliena, ceux de Valmiera et de Cesis, ceux aux bords de la Daugava et de l'Aiviekste, et ceux de la cote.

Sur la cote de la Baltique il y a non seulement des fermes, il y a aussi les villages des pêcheurs dont les demeures diffèrent beaucoup des habitations rurales. Ici, pour la plupart, on habite les chambres des greniers, et les fonctions de l'istaba changent de caractère.

LA MAISON D'HABITATION

En maintenant les anciennes traditions des peuples de la Baltique, la na-

tion lettone est la seule qui, en Europe, depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours, habite des fermes isolées, en construisant des bâtiments séparés pour chaque besoin spécial et en les groupant autour d'une large cour. Au centre de la ferme se trouve la maison d'habitation qui, d'un côté, s'appuie sur le jardin fruitier, de l'autre, sur la cour.

En Vidzeme, les maisons d'habitation des fermes ont une silhouette caractéristique: un toit monumental à quatre faces de grandes dimensions, solidement posé sur une construction en poutres horizontales. Du côté de l'entrée, en face de la cour, le toit dépasse les coins, ce qui produit un effet fort dynamique d'une composition hardie asymétrique.

Au début du 19-e s. le Docteur O. Huhn a recueilli des matériaux remarquables dans toutes les paroisses de Vidzeme au sujet des habitations (v. fig. 10). Il en ressort que dans la Vidzeme entière il y a des maisons de fermes isolées. Le long de la Daugava et autour de Riga il y a plus d'istabas (maisons d'habitation) que de rijas (granges habitables), ce qui est dû à la proximité de la ville et à la prospérité des fermiers, tandis qu'ailleurs en Vidzeme on trouve plus de granges habitables que de maisons proprement dites (v. fig. 8). Ce sont surtout les pasteurs qui ont fourni au Docteur Huhn des données particulièrement intéressantes tant sur les bâtiments eux-mêmes qu'au sujet du genre de vie des habitants.

Ce n'est que dans la seconde moitié du 19-e s., quand les paysans commencent à acquérir leurs fermes en propriété que l'architecture, elle aussi, prend son essor. Dès lors, on peut parler de l'évolution de la maison d'habitation et, en général, de travaux d'architecture plus étendus.

En étudiant les matériaux ethnographiques qui ont été recueillis en Vidzeme, on peut constater que l'évolution

de la maison d'habitation s'est poursuivie de la façon suivante:

1. On doit supposer qu'à partir de l'ère des collines fortifiées datant du 9-e au 11-e s. on a cessé d'habiter le *nams* (le foyer) et qu'on ne l'a employé que pour faire la cuisine. Le prototype d'un tel *nams* ayant 5 m de diamètre a été trouvé sur la cote de Vidzeme. On l'a transporté depuis au Musée au Grand Air près de Riga (v. fig. 11). Au même endroit on a aussi trouvé un *nams* quadrangulaire (v. fig. 11) et un *nams* construit en poutres horizontales (v. fig. 12).

Dans les fermes de Vidzeme, le *nams* comme bâtiment séparé a continué d'exister jusqu'à nos jours. En été, on y fait la cuisine, brasse la bière, etc.; on l'appelle le *namins* (petite maison).

2. Un *nams* en combinaison avec la *pirts*, la maison des bains, a été trouvé à Koderi, commune de Tirza (v. fig. 97).

3. Une maison d'habitation d'une pièce avec un bâtiment de cuisine séparé, ou l'on a aussi pris les repas, a été trouvée à Vecgulbene; elle a été bâtie en 1828.

4. La maison d'habitation de deux pièces comprenant l'istaba et le *nams* est le type le plus ancien des demeures des habitants de Vidzeme.

Celle de Seli, arrondissement de Valmiera (v. figs. 13 et 34), a été bâtie vers 1770. On y trouve un manteau de cheminée.

Ce plan original a subi des changements selon le caractère du terrain, le goût du propriétaire et les besoins individuels. L'istaba de Skaldi au Musée au Grand Air, qui y a été transférée de l'arrondissement de Madona (v. figs. 14 et 15), est un spécimen caractéristique d'une telle habitation. Elle a été bâtie en 1780. Jusqu'en 1856, il n'y avait pas de cheminée; ce n'est qu'alors qu'un poêle avec cheminée et conduits de fumée y ont été ajoutés. Ainsi le foyer se trans-

forme en cuisine avec un four, deux marmites, etc.

5. La maison d'habitation de trois pièces parut quand on eut envie d'avoir une petite chambre séparée du foyer (v. fig. 16).

Tandis qu'au début la grande pièce n'était divisée que par une illusion optique, par des armoires ou des poêles, elle fut plus tard partagée en deux effectivement par des cloisons (v. figs. 17 et 19).

6. En ajoutant une contre-chambre (pretistaba) au nams, on créa la maison d'habitation de quatre pièces, bâtie selon un plan tout à fait symétrique, avec, au centre, le foyer ou la voûte, et les chambres aux deux bouts. Dès lors, la porte d'entrée n'est plus au bout mais au centre du bâtiment. La grande pièce à l'un des bouts est en général divisée en deux par une cloison. C'est ici qu'habite le maître de la maison et la pièce s'appelle „le bout du maître“. L'autre chambre n'est pas divisée, c'est le „bout des gens“ de la ferme, ce sont les communes (v. fig. 17).

7. Au début, on habitait les granges; la demeure et la grange ne formaient qu'un bâtiment, appelé la chambre de la grange, dont on utilisait le four pour faire le pain et pour préparer la nourriture. Le type le plus ancien d'une telle chambre de grange du début du 19-e s. se trouve près d'Aluksne. L'intérieur est aménagé d'une façon très primitive — le long des murs il y a des bancs sur lesquels on dormait; dans un coin il y a le moulin à bras. L'aire qui y était annexée logeait aussi les chevaux (v. fig. 20).

On trouve des granges aménagées plus confortablement à Melnavas dans la commune de Kalsnava (v. fig. 21) et une solution meilleure a aussi été trouvée à Jaunirmas dans la commune de Naukseni, arrondissement de Valmiera, où la grange a un four qui sert de cui-

sine, tandis que la chambre est chauffée par un poêle. Le bâtiment n'a pas de cheminée, et la fumée retourne dans la grange. L'aire a logé les chevaux. La grange a un toit de chaume (v. figs 22 et 125) à quatre faces.

Un type plus soigné d'une telle grange habitable de trois pièces qui est caractéristique pour le nord de la Vidzeme, se trouve à Skripji dans la commune de Jaunroze (v. figs. 23 et 33). Une grange habitable avec petite entrée, une voûte en maçonnerie, une cheminée et trois pièces habitables se trouve aussi à Norini, arrondissement de Valmiera (v. fig. 101).

Parfois, une école était installée dans la chambre de grange. Ainsi, à Valmiera, une chambre de grange destinée à l'école fut bâtie dans la deuxième moitié du 17-e s. (v. fig. 24). L'école y fut installée en 1693 et la grange servit son but pendant presque 50 ans.

LE GRENIER

En Vidzeme, le bâtiment le plus soigné de la ferme c'est le grenier. Il est richement ornementé, bâti avec soin et même avec respect, comme s'il devait servir à des fins plus élevées.

Le grenier letton témoigne d'une tradition très ancienne de l'architecture en bois de l'Europe septentrionale. Selon les dainas, le peuple l'associe souvent à sa vie intime.

En comparant la construction du grenier letton avec celle des bâtiments érigés par les autres nations, on s'arrête, comme le pense le Professeur P. Kundzins, à un passé très éloigné — aux grecs. L'évolution du grenier letton rappelle celle de l'architecture grecque classique „in antis“, le prostyle et le périptère. L'architecture monumentale grecque nous présente la solution classique de ce problème, dont il faut chercher les débuts dans l'architecture profane en bois. Ce sont les habitants de l'Europe

septentrionale qui, vers l'année 2000 av. J.-Chr., descendirent vers la Grèce, qui ont établi un contact entre l'architecture ancienne en bois au sud et au nord de l'Europe. L'historien allemand Kiebusch, dans son oeuvre sur l'importance pour l'histoire du développement de l'habitation privée européenne et du temple grec des anciens bâtiments en bois de Vidzeme, a été le premier à constater qu'il y avait de la parenté entre le grenier letton et le megaron grec.

On arrive à créer un effet architectonique très particulier en laissant le toit dépasser les bouts de la bâtisse (v. figs. 41 et 42). Un toit à quatre pentes dont deux dépassaient les bords créait l'impression d'un lievenis, d'un appentis de forme fort différente. (Voir la fig. 55 pour un type trouvé à Sigulda et fig. 68 pour un autre dans la commune de Skankalne). Certains appentis s'appuient sur des poteaux décoratifs, construits en saillie et richement ornés (v. figs. 42 et 64). L'évolution originale du lievenis crée, pour ainsi dire, un espace mi-clos ou une continuation du grenier proprement dit. Il est muni d'un plancher solide et de deux cloisons extérieures. Plus tard, on enlevait une partie des cloisons pour obtenir ainsi une sorte de console. Un tel lievenis dynamique et monumental se trouve à Nitaure (v. figs. 42 et 56). Par la suite, on procédait au découpage de l'entière cloison de côté, de façon qu'il n'y restait que les couronnes d'en haut qu'on travaillait avec soin (v. figs. 42 et 64). Peu à peu ces ornements disparaissent. Le toit ou, respectivement, la couronne supérieure, repose sur des poteaux ornementés (v. figs. 43 et 67). Des ornements particulièrement originaux se trouvent au grenier du presbytère de Valmiera (v. fig. 44). Au point de vue construction, cette particularité, loin d'être une nécessité, n'est qu'un ornement et une tradition.

On trouvera des explications sur

le schéma du grenier dans la fig. 41.

Parmi les tâches qui incombaient au grenier était celle d'une chambre de nocces, car c'était ici que, selon des rites spéciaux tant pour le coucher que pour le lever, on mettait au lit les nouveaux-mariés.

En été, on dormait souvent dans le grenier, parce qu'il y faisait plus frais. Souvent toute la famille y couchait, mais c'étaient surtout les jeunes filles, ce qui exerçait une forte attraction sur les jeunes gens qui rodaient autour du grenier.

Le grenier servait de lieu de retraite et d'asile. On y naissait, on y mourait. Avant de transporter le cercueil dans la maison, on disait les prières des morts dans le grenier ou devant sa porte. Parfois, du grenier, le cercueil allait droit au cimetière.

Dans le grenier, les lettons serraient tous les produits de leur ferme: le blé, les pois, la farine, les gruaux, le lin, le lait, le beurre, le fromage, le pain, la viande fumée (qu'on enfouissait volontiers dans l'orge), et la nourriture en général. Ils y gardaient aussi leur fil, leur toile, leurs vêtements et couvertures, les peaux non travaillées, les outils en fer les plus précieux, leur vaisselle en bois, leurs ustensiles de ménage, etc. Sous les voûtes du grenier, dans les mansardes, on serrait les peaux, les filets, les gerbes pour les bains, les cercueils (les gens âgées ayant alors l'habitude de commander leur cercueil d'avance), les arcs, etc.

La poutre inférieure du grenier ne se posait pas directement sur le sol comme c'était le cas pour les autres bâtiments de la ferme; elle reposait aux coins sur de grosses pierres ou des blocs de chêne. Parfois l'élévation était assez grande, et de cette façon on obtenait une sorte de sous-sol qui empêchait le plancher du grenier de toucher au sol et servait à protéger les provisions de l'humidité et la moisissure.

La fig. 46 montre le type du petit grenier d'une pièce. Souvent il y avait une cave sous le grenier (v. fig. 47). Dans ce cas, on devait franchir plusieurs marches pour entrer dans le grenier. Quand on avait bâti plusieurs de ces petits greniers d'une pièce, on tâchait de les réunir sous un toit. De cette façon on arrivait à avoir les greniers-jumeaux (v. fig. 48), dont un exemple caractéristique avec une fenêtre se trouve à Abolnieki dans la commune de Vecmuiza ; il a été bâti en 1861 et a un appentis ou une cage (buris). Dans cette cage se trouvait souvent le moulin à bras, car on l'utilisait pour la mouture. La porte du grenier est ornementée et peinte (v. fig. 49). Un autre exemple du grenier-jumeau se trouve dans la commune de Ramuli, arrondissement de Cesis (v. fig. 50).

Il existait aussi des greniers à plusieurs compartiments, destinés à des fins différentes: le grenier aux vêtements, celui du blé, et le grenier dit froid qu'on combinait avec la cave. C'était ici qu'on mettait le lait, la viande et toutes les denrées périssables (v. fig. 52).

Les greniers à balcon et à auvent ont droit à un intérêt tout spécial. Au fond c'est un grenier en deux étages et, si l'on y ajoute une cave, on arrive à en avoir trois (v. fig. 60). On arrive au 2ième étage en franchissant des marches (v. fig. 61), comme à Kalsnava (v. fig. 59) et à Laudona (v. fig. 62).

Ces greniers correspondent entièrement à ceux que les vikings suédois avaient vus à Koursa au 10e s.

Les greniers les plus anciens de Vidzeme n'avaient pas de fenêtres. On se contentait du jour qui tombait à l'intérieur par la porte ouverte. Il y avait, cependant, des trous de ventilation dans les murs, à travers lesquels, en hiver, on guettait les lièvres dans le jardin fruitier. On ne se mit à ménager des fenêtres qu'à la fin du 19e s. Au début, ce n'était qu'un petit guichet de la lar-

geur d'une poutre qu'on poussait dans le sens voulu. Plus tard, on installa des fenêtres vitrées, ce qui, en été, rendait le grenier habitable.

LES ECURIES ET LES ETABLES

Au début, les chevaux et le bétail étaient gardés à l'intérieur de l'enclos entouré d'une palissade. Ensuite, on bâtit des stalles couvertes autour de l'enclos ou laidars qui, plus tard, furent réunies sous un toit. Du côté de l'entrée, le toit dépassait toujours les bords, de façon qu'on obtenait un bon abri (v. fig. 73). Les écuries et étables étaient solidement bâties pour que, l'hiver, le bétail et les chevaux soient protégés du froid. On avait aussi besoin d'une base solide, puisque le fumier abimait le bois. Avant de savoir faire la maçonnerie, les gens se tiraient d'affaire en se servant de blocs de chêne qui supportaient l'humidité. Par la suite, on bâtit les étables sur de hauts fondements en mortier. Souvent, tout le bâtiment était en pierre ou en terre glaise (v. fig. 74).

A l'intérieur l'aménagement était primitif. Pour la plupart, on attachait les vaches à un piquet enfoncé dans le mur. Devant chaque vache ou, si l'étable était assez grande, devant plusieurs vaches, on plaçait une auge, tandis qu'au mur pendaient les karkles, les râteliers (v. fig. 75).

L'intérieur des écuries était semblable à ceux des étables, mais chaque cheval avait sa stalle et l'auge était fournie de pieds (v. fig. 75).

On s'efforçait, en général, d'attacher les animaux domestiques dans le fond du bâtiment.

Il y avait des fermes où chaque espèce avait son étable et les chevaux leur écurie, ou il y avait une remise et même un poulailler. Dans ces cas il s'agissait d'espaces fort restreints, pour la plupart de petites annexes. Ainsi, l'écurie et la remise furent placées sous le même

toit, et le grand et le menu bétail sous un autre.

Les petites fermes n'avaient qu'un bâtiment pour tous les animaux domestiques (v. fig. 77) avec, à côté de celui-ci, la remise ou l'on gardait non seulement les charettes, etc., mais aussi tous les ustensiles et parfois des réserves de foin et de paille.

LA MAISON DE LA MOUTURE

Les bâtiments spéciaux pour la mouture existaient déjà dans les châteaux forts lettons. La Chronique Livonienne parle d'un tel bâtiment spécial au château de Tervete. Des moulins à bras ont aussi été trouvés dans les collines fortifiées de Kauguri, de Mezotne et de Daugmale.

Beaucoup de croyances populaires se rattachent à ce bâtiment qui est sensé être sous la protection du bon Dieu et de Laima (la Fortune).

A plusieurs endroits en Lettonie on a trouvé des pierres plates ayant, à la surface, des creux polis par l'usage. Ce sont les pierres inférieures des moulins à bras dont les creux touchaient au bord à un des bouts pour qu'il soit plus facile d'enlever la farine (v. fig. 80). Les pierres provenant de la commune de Vietalva se trouvent actuellement au Musée au Grand Air. Au lieu d'une pierre supérieure rotative on se servait d'une pierre ronde en forme de bombe qu'on tenait à la main en moulant les grains. On a constaté que ces pierres de mouture existaient déjà à l'Age de la Pierre, ce procédé de mouture étant le plus ancien qu'on connaisse. On ne sait pas quand, exactement, ces pierres ont été remplacées par les pierres rondes rotatives. On peut supposer que ce fut au 10e ou au 11e s. Le bâtiment de la mouture figure pour la première fois, entre autres, dans la Chronique Rimée et dans la Chronique Livonienne.

Le bâtiment de la mouture figure aussi dans les dainas, ou beaucoup de

quatrains lui sont consacrés. Et est situé a Vietalva (v. figs. 81 et 85).

Souvent le bâtiment en question s'adossait à quelque autre bâtiment de la ferme, généralement à la maison d'habitation. On le trouve aussi aménagé dans le namins près de la maison des bains (v. figs. 93 et 95), au-devant du grenier au dans sa cage (v. figs. 50 et 51), ainsi que dans la remise ou dans un abri. On a aussi moulé les grains sous les combles, dans un coin réservé à cette fin.

Le nombre des moulins à bras variait selon l'importance de la ferme. Le principe de construction de ces moulins ressort de la coupe fig. 83, tandis que la fig. 82 montre les pierres dont on ne se servait pas adossées aux murs et dans les coins du bâtiment.

Le travail lourd et lent de la mouture se faisait de la façon suivante: la mouleuse saisissait son bâton en bois de tilleul, la milna, de la main droite et tournait la pierre avec le soleil d'une façon méthodique. Peu à peu, de sa main gauche, elle versait les grains dans l'oeil - acs- le trou au milieu de la pierre supérieure, d'ou ils descendaient pour être écrasés entre les deux pierres. En moulant, il ne fallait pas tourner la pierre de droite à gauche. La farine était ensuite passée au crible et serrée dans des huches.

Souvent deux mouleuses travaillaient simultanément à un moulin, mais généralement elles se succédaient de temps à autre. Le travail marchait plus facilement si l'on chantait, et les dainas nous racontent que les grandes jeunes filles amenaient avec elles les petites qui les aidaient à chanter. Elles avaient grand besoin de se distraire de cette lourde besogne, car il s'agissait de moudre tout ce qui avait été fauché et battu par les hommes.

Les chansons populaires parlent aussi d'une mouture des âmes dans un autre monde, dont on chargeait un serpent

noir. Ici il s'agit surtout des seigneurs qui avaient été cruels envers leurs gens.

LA MAISON DES BAINS

Pour les lettons, la maison des bains qui, tout d'abord, servait à des fins hygiéniques, était revêtue d'une importance plus étendue. C'était là que la femme lettone aimait mettre au monde ses enfants.

Les documents écrits parlent de la maison des bains dès le début du Moyen Age, quand, en 1215, le chef des Talaves, Talivaldis, y fut fait prisonnier par les Estoniens à Trikate (Chronique de Heinrich au sujet de la Talava, du 13-e s.).

Le manuscrit du Docteur Huhn contient l'esquisse d'une maison des bains de l'année 1800, qui montre un bâtiment en bois horizontaux muni d'une petite fenêtre et d'un plancher, avec des murs solides, un banc taillé dans le mur et un poêle sans cheminée, sur les pierres chaudes duquel on versait de l'eau pour avoir de la vapeur. Dans les bâtiments les plus vieux de cette espèce, le poêle n'était pas maçonné; on a tout simplement entassé des pierres des champs (v. fig. 88).

Les jeunes mères lettones avaient l'habitude d'aller au bain avec leur enfant nouveau-né, ce qu'on appelait faire les „pirtizas“ (dérivé de „pirts“, la maison des bains). Ceci avait lieu, en général, quelques jours ou une semaine après la naissance de l'enfant ou, parfois, la veille du baptême.

Puisque la maison des bains était souvent située près de l'eau, les femmes l'utilisaient aussi pour faire la lessive.

Sur le toit de la maison des bains, on installait des boîtes spéciales, les iesalnicas, ou l'on gardait le malt pour le faire sécher par la chaleur du poêle. A cette fin, on perçait des trous dans le plafond de la maison des bains, qui servaient de conduits de chaleur et qu'on fermait au besoin en poussant une

cheville ou en y fourrant de la paille.

Le type classique de la maison des bains d'une pièce représenté par l'exemple caractéristique de Latgale actuellement au Musée au Grand Air peut aussi servir comme représentant des maisons des bains de Vidzeme (v. figs. 89 et 90). A cette maison d'une pièce, on ajoutait un auvent supporté par des poteaux qui, par la suite, fut transformé en un petit réduit où l'on se déshabillait (v. figs. 91 et 94). Plus tard, on y ajouta une chambre (v. figs. 92 et 94), puisque la maison des bains était parfois habitée. Il y avait toute une catégorie de gens, les pirtnieki, — laboureurs et autres — qui s'y installaient temporairement.

LA GRANGE-SECHOIR

On ne trouve les granges-séchoirs (rijas) qu'en Europe septentrionale à l'est de la Mer Baltique, et il en existe un petit nombre en Scandinavie. Il paraît que, dans les temps préhistoriques, ce type de grange a pris son origine dans la culture finno-ougrienne, dans une région dont le climat ne permettait que rarement le battage des grains à moins qu'ils n'aient été séchés préalablement. En leur pays d'origine, les peuples baltes ne se seront pas servis de granges-séchoirs, mais, arrivés dans les régions de la culture finno-ougrienne, ils auront adopté ce système et, puisqu'ils étaient des agriculteurs expérimentés, ils l'auront développé à un degré remarquable. Dès le 13-e s. les sources écrites font mention des granges-séchoirs en Lettonie, mais on a dû en construire avant cette date.

Dans certaines régions de la Lettonie, les granges ont été habitées, ce qui a été constaté au nord de la Daugava et de l'Aiviekste (v. fig. 8). On suppose qu'en Vidzeme cette circonstance est due à l'influence des nations finno-ougriennes. De leur côté, les guerres prolongées qui dévastaient la Livonie favorisaient ce genre de vie. Une telle grange habi-

table ou chambre de grange a un caractère et une forme tout à fait particulières, ce qui a aussi modifié l'aspect général de la ferme (v. figs. 3 et 25).

Les habitants au nord de la Vidzeme se réfugiaient dans leur grange pendant les années de disette et les guerres et, parfois, ils y ajoutaient de grandes chambres, une cuisine et un garde-manger. On peut distinguer entre les types suivants de ces granges habitables:

1) Tout le ménage habite la grange et y travaille. On y a ajouté un piedarbs, une aire, qui sert aussi d'écurie et, au besoin, d'étable (v. figs. 20 et 21).

2) A coté de la grange on construit une petite chambre de maître non-chauffée. Quand on bat le blé dans la grange, tout le mobilier en est sorti et on le place dans cette pièce de réserve. On débarrasse aussi l'aire et fait sortir les chevaux. Le battage terminé, les gens de la ferme remettent le mobilier et font rentrer le bétail (v. fig. 100).

3) Au bout de la grange on construit une chambre qui, au début, n'a pas de cheminée. Pour la chauffer, on la fait communiquer avec le poêle de la grange ou la nourriture est aussi préparée (v. figs. 22, 23 et 99).

4) La chambre est élargie; on y ajoute une cuisine munie d'un four et d'une cheminée à manteau (v. figs. 25 et 101).

Plus rarement, la grange et l'école sont réunies sous le même toit et on l'aménage aussi comme lieu de prière, c'est-à-dire que c'est ici qu'ont lieu les réunions des Frères Moraves (v. fig. 102).

Notre climat ne nous permet pas de travailler les grains dès qu'ils ont été rentrés des champs. C'est pourquoi, avant de les battre, on avait besoin d'une grange-séchoir, c'est-à-dire d'un endroit sûr où les grains pouvaient être amoncelés et où l'on pouvait allumer un feu pour les sécher. Par conséquent, la grange avait le toit haut, avec des per-

ches rondes (les ardi) à mi-hauteur du mur, ou séchait le blé.

La grande aire, à coté de la grange, servait à le battre et à l'éventer. Elle avait deux grandes portes aux deux bouts opposés pour qu'on puisse s'assurer du courant-d'air.

La grange étant plus étroite que l'aire, elle avait des auvents d'un coté ou des deux (v. figs. 117 et 119). Ces auvents furent souvent perfectionnés. Ils étaient supportés par des poteaux et avaient des murs, formant de petits compartiments, les punes, qui servaient à abriter la bale et la paille ainsi que les ustensiles de ménage (v. fig. 118).

Pendant la nuit, l'aire était éclairée au moyen d'un arrangement spécial, le ceplitis, c'est-à-dire un petit foyer soigneusement aménagé dans un coin de l'aire où l'on pouvait allumer un feu (v. fig. 106). Près du ceplitis on plaçait du bois. Pendant le battage, le ceplitis était constamment surveillé, le feu attisé et la paille éloignée. Ce travail, ainsi que les soins qu'il fallait donner au four, étaient confiés aux gens âgés qui, disaient-on, supportaient plus facilement la chaleur.

Dans certains endroits les fours étaient construits d'une façon fort originale. Il y en avait qui étaient à demi ou entièrement enfoncés dans le sol, tandis que d'autres étaient au-dessus du niveau du sol. Les fours en briques étaient extrêmement décoratifs (v. figs. 107—109).

Au point de vue architecture, la grange dans son évolution a passé par les stages suivants:

1) La grange d'une pièce, un bâtiment isolé carré ou rond avec, au centre, un foyer et une installation primitive pour sécher les grains. Le battage se fait ou dans la grange ou devant celle-ci (v. figs. 110 et 112).

2) Une grange fermante, les grains étant battus devant le bâtiment, mais dans un espace abrité sous le même toit

qui, d'un côté, s'appuyait sur la grange, et de l'autre sur des poteaux (v. fig. 111).

3) Une grange fermante mais continuant sur l'aire supportée par des poteaux. Autour de la grange et de l'aire il y a le lievenis qui, lui aussi, est supporté par des poteaux. Entre les poteaux du lievenis on place des fagots ou de la paille (v. figs. 111 et 113).

4) La grange et l'aire comme unité fermante. Elles ont la même largeur, mais leur longueur varie (v. figs 115 et 116).

5) A ces types on peut en ajouter d'autres ou la largeur de la grange et de l'aire n'est pas la même, ce qui produit des annexes différentes (v. figs. 117—119).

Dans les grandes fermes on trouve deux granges et une aire sous le même toit et aussi, par contre, une grande grange au centre, entourée de plusieurs aires et autres annexes.

Les ustensiles de ménage qu'on entassait dans la grange, étaient les suivants:

1) Des fourches en bois à deux ou trois dents (v. fig. 122);

2) des fléaux (v. figs. 104 et 105);

3) des fourches pour secouer le foin (v. fig. 121);

4) des râteaux et des cribles (f. 120);

5) les récipients employés comme mesure, c'est-à-dire le purs, le sieks et la garnica, ainsi que des sacs de chanvre pour transporter une certaine quantité de farine.

LE GRENIER A FOIN

Le grenier à foin était situé à une certaine distance de la maison d'habitation, dans les pâturages. Il n'avait de contact direct avec la ferme que deux fois par an — en été, après la St. Jean, quand on fauchait l'herbe et entassait le foin dans la grange, et en hiver, quand le foin était transporté aux étables.

Pour la plupart ce grenier était une construction horizontale, c'est-à-dire qu'on se servait de la technique employée pour bâtir les autres bâtiments de la ferme. Cependant, les fentes entre les poutres n'étaient pas calfeutrées, puisqu'il fallait éventer le foin.

Les grandes fermes possédaient au moins un tel grenier dans chaque pâture. Si ces greniers étaient situés près de la maison, on y couchait parfois et on y rangeait alors une partie des ustensiles de ménage.

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

SAVAZIAS

WAMI

Faint, illegible text in the middle section, appearing as bleed-through from the reverse side of the page.

Faint, illegible text at the bottom of the page, also appearing as bleed-through from the reverse side.

Brāļu draudzes saiešanas nami Vidzemē

Latviešu etnografiskās arhitektūras košākais zieds ir brāļu draudzes (hernhūtiešu) lūgšanas nami. Viņi ir mūsu tautas celtniecības izcilākie pieminekļi. Agrāro reformu izdarot, netika pietiekoši gādāts par šo celtni īpašuma tiesībām. Pagāja gadi, un bijušo dievnamu vietā bija vai nu pārveidotie jaunsaimnieku mājojki, vai drupu kaudzes

Zaļu zāli apaugušie uzkalniņi un dižu koku apēnotie celtnu fragmenti noslēdz sevī dzīvi, kuŗa mūsu tautas garīgās atmodas laikmetā dod svarīgu posmu.

Saiešanas nami ir tās vietas, kur pāris simts gadus latvieši varēja, kaut tikai reliģisko jūtu izteiksmes veidā, atbrīvoties no aizbildniecības. Šis vienkāršs pelēkās celtnes, kas darinātas no tā paša materiāla, kā pārējās celtnes zemkopju sētās un pēc tiem pašiem būvmākslas principiem, tomēr tālu pārsniedz pēdējās. „Saiešanas namu pieminekļi liecina, ka arī latviešu tauta kādreiz pati sev veidojusi savas kulta būves, piegrieždamās uzdevumiem, kuŗos visur un vienmēr vērojami pilnīgākie sasniegumi“ (prof. P. Kundziņš).

Šis ēkas atrodas tuvu zemnieku sētām, bet nekad nesaplūst, nepazūd viņās. Ja pēdējās darbs ir ieminis dziļas takas un ikdienā apkvēpinājuši ēku palodas, tad pirmajās „košs nenomīdīts maurs zaļo līdz pat viņu lāsteku akmeņiem“ (M. Kaudzīte).

Šis tautas Dieva nams ir vienkāršs, tāpat kā istaba un klēts. Šai baznīcai nav augstu torņu, ne mūra sienu, tur ne-

kad neskan zvans, un nav redzamas krusta zīmes. Šīs celtnes ir pašu darinātas un teicēji (tētiņi) ir pašu ļaudis, un tāpēc tautai viņas ir tik mīlas.

Daudz pašaieliedzīga darba un uzpurēšanās ir prasījusi šo namu būve un uzturēšana, bet ticības brāļi no tā nav baidījušies. Vajag tikai palasīties Brāļu draudzes saiešanas namu celšanas protokolos un novērot labāk šo namu būves dažādos būvmateriālus un to samēru lietošanu, un aina kļūst skaidra.

Tas bija lielas mīlestības un iekšējas apgarotības darbs, tāpēc tas tik labi vedās un tika darīts ar prieku, Dievam par godu. Katrs ziedoja ko varēdams, lai „Dieva nams“ iznāktu dižens un cēls. Tā kāda māte no Smiltenes bargā ziemas laikā ar visu savu zīdaini novedusi un uzdāvinājusi jauncelamai Cepļu saiešanai Vecpiebalgā (kādus 50 km no Smiltenes) vezumu jumta salmu. Līdzīgu gadījumu ir vairāk. Tika ziedoti dažādi materiāli: logi, durvis, soli, lukturi, koki, dēļi utt. Citi atkal rūpējās par telpu un to apkārtnes izdaiļošanu. Tā dažs labs, kuŗš tuvāk dzīvoja, vairākus gadus no vietas tīrīja telpas, izpušķoja tās ar zaļumiem svētku dienās, par visu to nesapņemdams nekādu atlīdzību. Tā radušies ap lūgšanas namiem (sk. 2. un 30. att.) stādītie koki, krāsotās aploģes (sk. 4. att.) utt. Būvmeistari un strādnieki bieži atsacījās no savām darba algām, lielkungi dāvināja kokus un gruntsgabalus, un tādā ceļā varēja izdevumus samazināt līdz minimumam. Šie apstākļi ir arī par iemeslu dažādām nejaušībām un nevienādībām dažu saiešanas namu būvju daļās. Tā, Baltaču saiešanas na-

1. att. Krastiņu saiešanas nams Skultē

mam vienā logā ir svina stiklojums, Kaņepjos durvis ar ļoti moderniem pildīpiem, Gaidēs — krāsns no dažāda lieluma ķieģeļiem utt. Neskatoties uz visu to, darbs bija korekts, rūpīgi izpildīts, un materiāls labs, jo katrs centās dot to labāko. Sevišķi izturīgs ir bijis koka materiāls, aprīnojami tā samēri.

Kopformā, to elementos un tradīcijās nav nekā sveša, nesaskanīga, bet skaidri vērojams latviešu gars un izjūta. Šie nami ir latviešu lauku būvniecības zieda laiku esence un košums. Raksturīgs ir arī tas, ka šīm celtnēm maz kopēja ar to laiku oficiālo stila arhitektūru Latvijā.

Oficiālo baznīcu intrīgas un krievu ķeizara ukazi, kas uz laiku šos namus aizzēģelēja, nespēja izskaust kustību, kuŗu Vidzemes latviešos bija ierosinājis Saksijas brāļu draudze (ap 1729. g.). Namus aizslēdza, bet ļaudis pulcējās slepeni rījās, šķūņos, uz klaja lauka.

Visi šie apstākļi liecina, ka oficiālai baznīcai, līdz ar viņas vadītājiem, lat-

vietis nedrīkstēja uzticēties, jo tie bija viņu kungi un sveši ļaudis. Ar to izskaidrojama pieķeršanās hernhūtismam.

Brāļu draudze Vidzemē sadalījās 34 draudzēs:

1. Āraižu, 2. Alūksnes, 3. Alojās, 4. Cēsu, 5. Cesvaines, 6. Burtnieku, 7. Dikļu, 8. Dzērbenes, 9. Drustu, 10. Ērgļu, 11. Gulbenes, 12. Katrīņas, 13. Liepupes, 14. Lēdurgas, 15. Madlienas, 16. Mālpils, 17. Matišu, 18. Nītaures, 19. Opekalna, 20. Palsas, 21. Jaunpiebalgas, 22. Vecpiebalgas, 23. Raunas, 24. Lielsalaces, 25. Siguldas, 26. Skujenes, 27. Skultes, 28. Smiltenes, 29. Straupes, 30. Tirzas, 31. Trikātes, 32. Unguru, 33. Velenas un 34. Valmieras.

Ir zināmas 128 vietas, kur saiešanas nami bijuši, bet no tiem atlikušie vairs tikai nēdaudzi (sk. karti 24. att. un sarakstu), bet tādas vietas, kur vēl diev-vārdi notiek, ir nēdaudz.

Zināms iemesls šo celtnu nozušanai ir arī hernhūtīešu kustības krīze šī gadu simteņa sākumā, jo kustība savus zieda

laikus bija pārdzīvojuši, baznīca viņu bija nivelējusi, un vecās paaudzes vietā jauna vairs neradās.

Tais vietās, kur bija atsaucīgi cilvēki un kur ev.-lut. draudze bija ņēmusi saiešanas namus savā zināšanā, tie ir uzposti un noder mācītājiem kā palīgdievnami draudzes apkopšanā. Arī Piemiņķļu Valde dažus ir ņēmusi savā zināšanā („Liedoliešu“ saiešanas namu Laukakalnē, Kauguru Gaides, Biļskaš Baltāčos uc.) un palīdzējusi draudzēm saņemt lūgšanas namus.

2. Vēsturiskie dati. Hernhūtiešu — brāļu draudzes — sākumi ir Bohēmijā un Moravijā. Šīs garīgās kustības mērķis ir visas ticību šķiras apvienot un celt vienu dievnamu visai pasaulei: „Manam namam jātop par lūgšanas namu visām tautām.“

18. g. s. sākumā šī kustība pārņēma arī Vidzemes latviešus, 1729. g. pirmo reizi ieradās Rīgā Saksijas brāļu draudzes sludinātāji (Kristijans Dāvids) un apmetās Valmieras muižā pie ģenerālieņes v. Hallart.

Brāļu draudzei vēlāk pieslējās arī daži muižnieki un mācītāji. Viņi lūdza grāfu Cincendorfu (galv. kustības vadoni) sūtīt skolotājus un braukt pašam ap-

ciemot šo zemi, ko viņš arī izdarija 1736. gadā.

Vienā no visdedzīgākām brāļu draudzes piekritējām bija ģenerāliene Hallart. Par viņu saka: „tās sirds dedzin dedza pēc Latvijas svētības“ (M. Kaudzīte). 1738. g. viņa uzcēla īpašu dzīvokli un lūgšanas namu Valmierā, Gaujas krastā, un nosauca to par „Jērakalnu“. Par šo celtni vecās kronikās ir šādas ziņas: „1753. g. (1765?) 14. Merc, Jēra kalna mājā zibins iespēre, un tā nodege, kad mācītājs to apakš sev gribēja dabūt. Jau pašā šās saiešanas nama iesvētīšanā bija lūgts, lai šī lūgšanas vieta stāv apakš tā Kunga roku, citādi, kad tā priekš ka cita tiktu brūķēta, labāki būtu, kad zibins to postītu.“

Nākošais saiešanas nams jau ir celts brāļu draudzes piekritēju (tautas) pašu spēkiem 1765. gadā. Tas atrodas netālu no Valmieras, Kauguru pag. Gaidēs (sk. 3. un 8. att.). Kā pirmais latvietis „teicējs“ šē bijis Šķesteru Pēteris, ar ko tad vēlāk tikuši uzmodināti arī citi. Sākumā dievvārdus sludinājuši arī strādniekiem laukos un pļavās. Klausītāju skaits tā saucamajās „uztaisīšanas stundās“ pieņēmis tik liels, ka vajadzēja šķirot pēc kārtām un apkopt katru kārtu, kā: laulātos, puīšus, meitas utt. atsevišķi.

2. att. Augstāras saiešanas nams Jaunpiebalgā

3. att. Gaides saiešanas nams Kauguros

Nākošos gadus tika celti saiešanas nami (visvairāk Kr. Dāvida vadībā, viņš bija arī būvmeistars) tais draudzēs, kur mācītāji cienīja brāļu draudzi, kā: Straupē, Liepmuižā, Mārcienā, Auciemā un Briņķmuižā (Igaunijā).

Hernhūte bija iemīlota, un ļaudis, atbrīvojušies svētvakaros no gaitām, steigās lielos baros uz lūgšanu namiem, dziedādami savas mīlās dziesmas. Ticības centieni pieņēmas.

Ap 1742. g. brāļu draudzes diasporas darbs bija izplatījies tālu pa Vidzemi un Igauniju. Apstiprinātas viņas vēl nebija ne no garīgas ne laicīgas valdīšanas. Sākās nesaskaņas un sūdzības, līdz beidzot 1743. g. ķeizars pavēlēja saiešanas namus slēgt.

Lai gan lūgšanas nami bija aizzēģelēti un hernhūtiešu satversme izjaukta, tomēr hernhūtieši no iesāktā darba neatrāvās. Dievkalpojumi notika slepeni. Tikai uz troņa nākot Katrīnai II, tika atļauts hernhūtiešiem darboties (1763. g.), pielīdzinot tos visām citām kristīgām baznīcām.

Cik liela bija brāļu draudze latviešos, redzam no P. Hesses*) ziņojuma

*) P. Hesse kopa šejienes diaspora darbus 38 gadus (mīr. 1783. g., apglabāts Ungurmuižas dzimtskunga barona v. Campenhausena ģimenes kapos), rīkodams kādus 40 diakonus. Pēc viņa nāca Georgs Loskiels no Kurzemes.

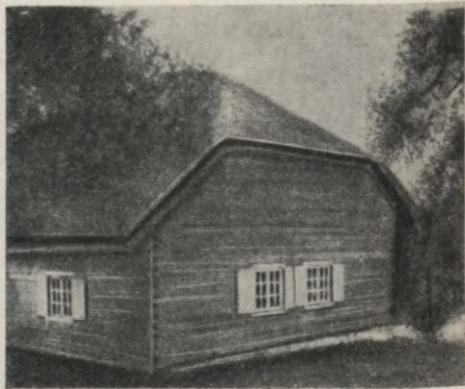
Cincendorfam: „Latviešos — 2600 no tautas, vairāk kā 50 vāciešu, starp tiem līdz 25 muižnieku, 1 prāvests un 3 mācītāji.“

Nākošā laikmetā baznīca un brāļu draudze satika labāk; īsti labi ģenerālsuperintendentā Dāvida Lenca laikā no 1779.—1798. g.

1817. gadā iznāca ķeizara Aleksandra I negaidīta žēlastības pavēle, ar kuru tika brāļu draudzei dotas īpašas tiesības. 1818. g. presbitera Evalda pārskats liecina, ka brāļu draudzes darbs jau izplatījies no jūrmalas līdz Pliskavas gub. un no Daugavas līdz Narvai ar 144 lūgšanas namiem un 31.000 dvēselēm (latviešiem un igauņiem).

Luterāņu baznīca jutās aizkārtā, viņa uzsāka cīņu ar brāļu draudzi 1832. g., kad iznāca jaunie baznīcas likumi. Ar 1834. gada 14. apr. ķeizarisko lēmumu draudzēm vajadzēja padoties jauniem baznīcas likumiem. Starp baznīcu un brāļu draudzi sākās pastāvīgas nesaskaņas. Sinode atļāva lietot garīdzniecībai visus līdzekļus, lai atgrieztu tautu no saiešanām, un te nu katrs mācītājs darbojās individuāli, aiz ko arī rezultāti katrā draudzē bija dažādi.

Pēc 1860. g. netiek vairs uzņemti jauni locekļi ne brāļu draudzē, ne „mazpulciņos“. Vecie sapulcējas vēl reizi pa mēnesi. Saiešanas tagad ir atvērtas ku-

4. att. Pinderu saiešanas nams Priekuļos

ram katram, kārtas gan pastāv vēl tāpat kā agrāk — atraitnēm (-ņiem), laulātiem, puisiem, meitām un bērniem.

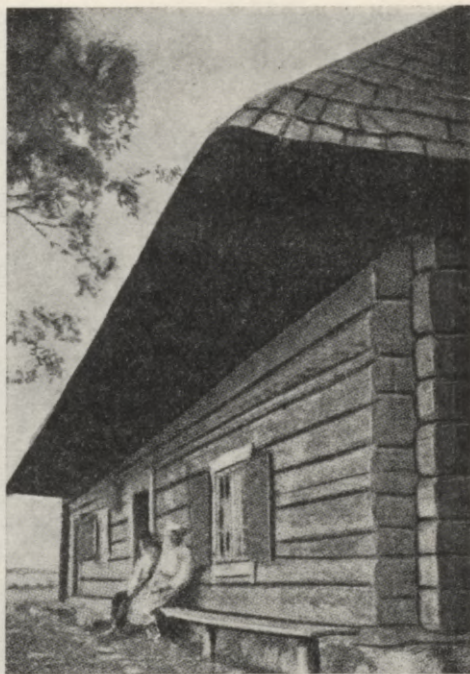
Šīm kārtām dievvārdus tur parasti no rīta, pirms baznīcas laika, ikkatrai kārtai vienu reizi, vienu līdz divu mēnešu laikā. Bērniem kārtas ir biežāk. Bērnu kārtai papriekš sanāk kāda cita kārta ap plkst. 5—6 rītā, un, kad tā ap 7—8 atlaista, dzied „bērnu kārtai“, kurai tiek uzdots uz ikkatru reizi iemācīties kādus pantiņus atdziedāt, puisēniem savu un meitenēm savu, un dažkārt vēl vienu kopīgi (M. Kaudzīte).

Katrai kārtai vēl reizi vasarā tiek svinēti svētki, uz kuņiem tad saiet jau sestdienas vakarā, un no vecā gada šķīroties, tiek dziedāts, runāts un lasīts līdz divi stundām un rītu atkal no plkst. 6 līdz 8. Bērnu svētkus svin no plkst. 7 līdz 11.

Ikdienišķās reizēs tiek turēti trīs brītiņi, ikkatrs līdz 20 min. Papriekšu dzied. Vidus vai pēdējā brītiņā tur pielūgumu ceļos. Svētku reizes ir divtik garas. Pēc baznīcas laika tur dievvārdus ik svētdienas visiem kopā.

3. *Novietne.* Kā jau no vēstures redzējām, sākumā brāļu draudzes vēl nebija pietiekoši stipras un dievvārdu sludināšanu nevarēja noturēt speciāli celtos namos. Tolaik izlīdzējās ar prāvākām dzīvojamām telpām, rijām, piedarbiem uc. Draudzēm nostiprinoties radās arī materiālas vērtības un tādā kārtā pie esošām celtnēm, visbiežāk rijām, piebūvēja („piedūra“) speciālus kambarus (tautā: ciem-, lūdzamos, dziedamos kambarus), kuŗos tad noturēja garīgās sapulces. Cēla arī atsevišķas celtnes. Šis apstāklis arī uzskatāms par vadošo, no nejaušībām mazāk atkarīgo lūgšanas namu celšanas veidu, un tādām jau tika izraudzīta noteikta situācija.

Brāļu draudzes lūgšanas nami atradās arvien kādas apdzīvotas vietas (ciemata, sētas) tuvumā, kādēļ arī pārņēma šīs vietas nosaukumu. Zināms, kādreiz apstākļi spieda izvēlēties vietu arī citur,

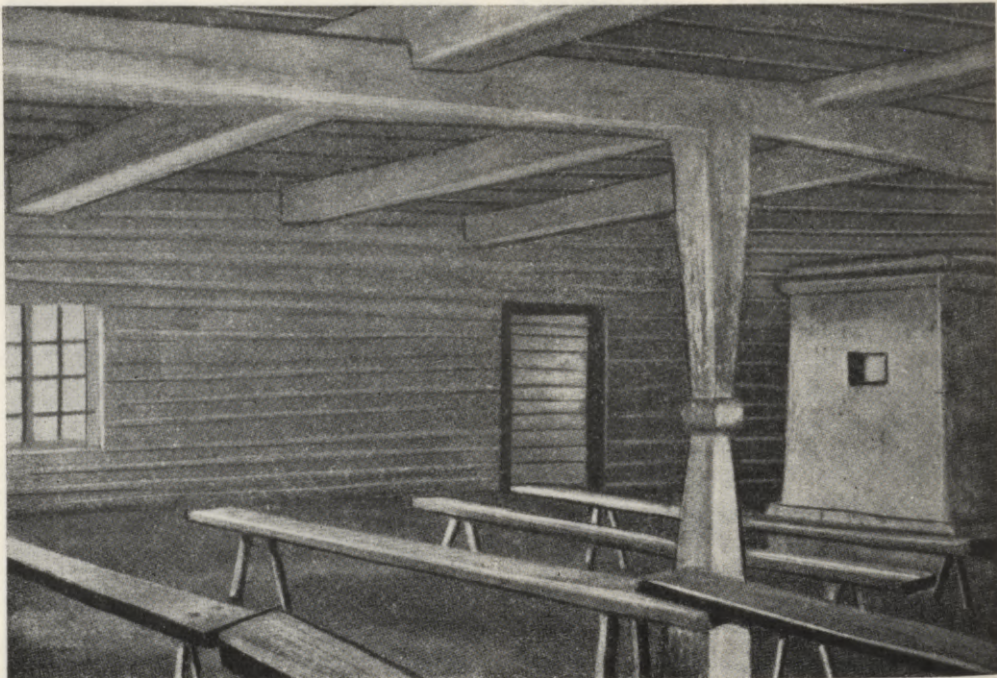

5. att. Lieldoliešu saiešanas nams Launkalnē

kā piem. Drustu draudzē — „Skolās“, starp muižu un draudzes skolu. Šī saiešana par „skolu“ nosaukta tāpēc, ka tuvumā nav nevienas mājas (ciemata), izņemot skolu, un sākumā dievvārdi noturēti tanī. Tāpat arī Madlienas draudzē ir saiešana ar nosaukumu „Kapukalns“; tā atrodas klajā uzkalniņā pie Madlienas kapsētas.

Tā ka zemes gabali, uz kuņiem saiešanas tika celtas, ir dāvināti, tad arī šis apstāklis spēlēja zināmu lomu ēkas novietnē. Galvenie situācijas noteicēji tomēr bija atstatumi no vienas saiešanas līdz otrai, kā arī šo celtnu attiecība pret pašas draudzes novietni un tās dvēseļu daudzumu.

Aistētika (tautas izkoptā daiļuma sajūta) prasīja, lai celtnes atrastos zaļā, kokiem apaugušā uzkalniņā. Ja koku nebija, tad tos stādīja (visvairāk liepas un ozolus). Citos gadījumos atkal meklēja vietu birzēs, vai vismaz to tuvumā, lai

6. att. Mežuļu saiešanas nams Plāņos

būtu celtnei fons un dziedāšanai, kas bieži notika ārā, atskaņa, kā arī dievlūdzējiem norobežojums no ārienes.

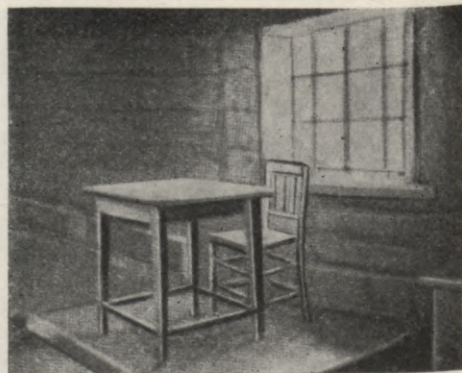
Vietas izvēlē vienmēr tika ņemts vērā kāda lielāka ceļa tuvums, no kuŗa tad bieži veda dēstīta gatve uz uzkalniņu, lūgšanas namu.

Ļoti zīmīgs ir tas apstāklis, ka šīs celtnes nekad necentās atklāt pasaulei, bet vienmēr ir jūtama tendence tās izolēt, norobežot no ārienes. Celtnes ārējais veids tāpēc ļoti vienkāršs. Izlietotā dekorācija ir visvairāk saskatāma iekštelpās (kokgriezumu veidā, vai krāsvielu lietošanā).

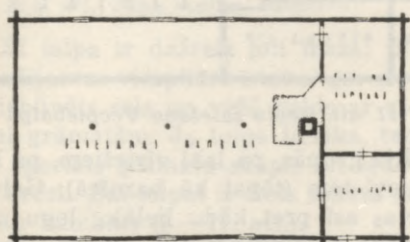
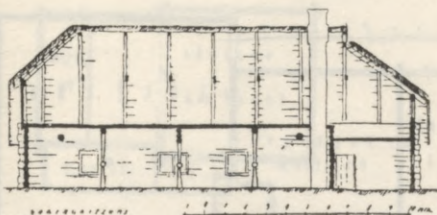
Koku dēstījums ir kādreiz tik tuvu ēkai un tik biezs, ka pat nav iespējams celtnes fasādi nofotografēt (Mežuļu saiešanas nams). Šis apstāklis varbūt vedams sakarā ar hernhūtiešu kustību, kas sākumā bija nelegāla un vēlāk visādi vajāta. Ka tas ir zināmu vēsturisku apstākļu diktēts, to rāda vairāku draudžu

lūgšanas namu situāciju salīdzinājums ar šo draudžu vēsturi.

Attiecībā pret debespusēm lūgšanas namu novietnē redzam gandrīz konsekventi piepildītu to pašu principu, ko sastopam ev.-lut. draudzes baznīcās. Nams, ja tas ir brīvstāvošs (nav „piedurts“ rījai vai citur), plānā vienmēr konstruēts

7. att. Sacītāja galds un sols Lioldoliešu saiešanā

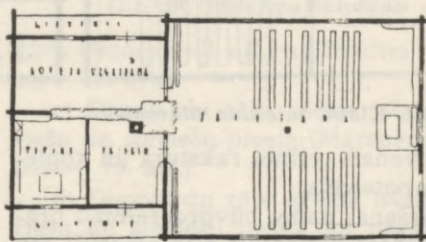
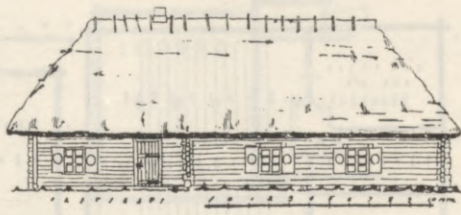
8. att. Gaides saiešana Kauguros

tā, lai sacītāja galds attiecībā pret klausītājiem iznāktu rītos, t. i. klausītāju sejas lai būtu vērstas pret rītiem. Zināms, ir sastopama arī atkāpšanās, sevišķi tais vietās, kur lūgšanas nami ir kopā ar citām telpām, vai arī spēlē lomu kādi citi nejauši apstākļi.

Uzkalniņiem, kuŗos atradās celtnes, norobežojuma (žogu veidā) nav. Tie brīvi saplūst kopā ar pļavām, laukiem vai mežiem.

Celtnes tuvumā bieži ir soli. Dažu reizi tie iebūvēti prāvā paspārnē (Dzērbenes Jaunietēs, Liedoliešos — 5. att.), apņēmot nereti visu celtni. Tie domāti „teicējiem“ un „dziedātājiem“, „pulks“ tādā gadījumā novietojās uz zaļā maura; tas notika lielākos svētkos, kad nams nespēja visus uzņemt.

Novietnes izvēle stipri iespaido celtnes arhitektonisko vērtību. Apkārtne arhitektūras kopiespaidā ir ļoti svarīgs faktors. Viņa ir fons, kaut telpisks, kas izceļ arhitektūru tikai tad, ja starp tiem ir nodibināta sakarība. Šo sakarību mūsu senie būvētāji ir pratuši nodibināt ar pietiekošu veiclību; brāļu draudzes lūgšanas nami šinī ziņā ir izcils piemērs kā garīgās un materiālās kultūras apvienojums.

9. att. Zivartu saiešana Skultē

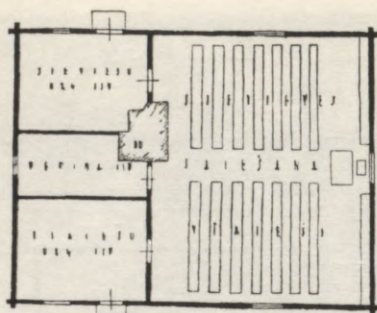
4. Ēku iekārta un būvprogramma. Brāļu draudzes saiešanas namu plāna koncepcijā vērojami divi atrisinājumi: a) lūgšanas nams ir patstāvīga būve un b) tas apvienots zem viena jumta ar cita rakstura telpām.

Ceļot lūgšanas namu patstāvīgā veidojumā, sakarā ar kulta prasībām, ir izveidojies šāds atrisinājums:

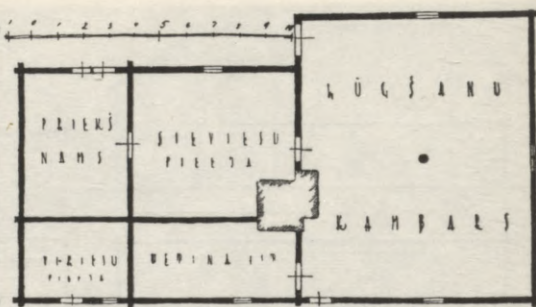
1. dievvārdu zāle (lūgšanu kambaris),
2. sacītāja istaba,
3. vīriešu pieeja (uzgaidāmā telpa),
4. sievietes pieeja (uzgaidāmā telpa),
5. priekšnams.

Primitīvākos, nabadzīgākos atrisinājumos vīriešu un sievietes tiek apvienotas „viskopīgā uzgaidāmā“, bet sievietes un vīriešus gan centās pēc iespējas šķirt (tas redzams arī hernhūtiešu kapsētās).

Galvenā telpa ir lūgšanu jeb dievvārdu kombaris. Blakus telpu komplekss bieži mainījās savā telpu grupējumā un daudzumā, bet minētās piecas telpas bija vispārējā prasība, kuŗu katrs novads atrisināja savā īpatnējā veidā. Atkarībā arī no blakus telpu attiecībām pret galveno (lūgšanu) zāli, saiešanas namu arhitektūrā mēs sastopam daudz variāciju (8.—11. att.). Šis apstākļis ir

10. att. Klubu saiešana Mārsnēnos

11. att. Ceplu saiešana Vecpiebalgā

arī galvenais celtnes rakstura un kopie-spaida noteicējs.

Saiešanas namu būvprogrammu brāļu draudzes dibinātāji bija atnesuši sev līdz no Saksijas. „Tas Dieva nams, no akmeņiem mūrēts, ir liels, glīti uzkopts, ar labām ērgelēm, bet iekšpusē tāpat ietaisīts, kā mūsu saiešanu kambaži Vidzemē. Gar sienu beņķis priekš dziedātājiem, ar galdiņu priekšā un pretī caur visu namu beņķi bez muguras lēnes, vienā pusē priekš vīriešiem, otrā pusē priekš sievietēm“ — raksta 1863. g. māc. E. Sokolovskis par kādu Hernhūtes saiešanas namu.

Ja būvprogramma, sakarā ar kultu, bija atnesta līdz ar pašu brāļu draudzi no svešuma, tad mūsu zemes apstākļos veidotais lūgšanas nams, kuŗa telpu grupējums un sakārtojums ir īpatnējs un kuŗam ir tik daudz latviska, uzskatāms pilnā mērā kā Latvijas būvmākslas košākais darinājums jo vairāk tāpēc, ka šī celtnē nav oficiālā, toreiz Latvijā valdošā stila piesātināta vai iespaidota, bet pilnīgākais latviešu lauku būvniecības principu iemiesojums.

Analizējot sīkāk atsevišķas telpas, redzam, ka centrālā vieta ir piešķirta dievvārdu zālei. Savos apmēros tā ir krietni dižena (8.—10. att.). Viņas forma ir kvadrāts vai gaŗumā stiepts četrstūris. Tai parasti ir viena vai vairākas iejašas no ārienes: vai nu tieši, vai arī caur priekšnamu, sacītāja un uzgaidāmo istabu. Lūgšanu kambarī novietoti soli

divi grupās, pa labi vīriešiem, pa kreisi sievietēm (tāpat kā baznīcā). Galvenās ejašas arī pret kādu lielāku logu uz sevišķa paaugstinājuma atrodas sacītāja galds (pēdējais dažreiz iztrūkst) ar soliņu vai krēslu (7. att.). Aiz galda pa labi un pa kreisi ir gaŗš sols dziedātājiem un teicējiem.

Citu reizi paaugstinājums ir visas telpas platumā, uz tā tad novieto ērģeles, teicēja pulti (galdu un altāru — Spalvu saiešanas namā).

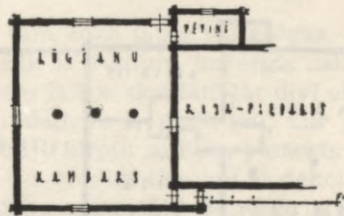
Logi sānu sienās gandrīz vienmēr simetriski, kas katrā sienā ir vai nu divi, vai viens, bet pretējā — viens, divi vai trīs, atkarībā no telpu dimensijām. Pie šīs sienas virs sacītāja galda parasti novieto bildes; visbiežāk simboliskus uzrakstus, vai Cincendorfa un citu galveno vadoņu fotografijas.

Ņemot vērā „dievvārdu zāles“ lielos samērus, arhitektonisko formu izteiksmē, kā arī konstrukcijā radās jauni elementi, t. i. telpai, kuŗa tagad bija daudz lielāka par parasto istabu, vajadzēja konstruēt griestu pārsegumu. Siju vai grodu griesti bija jābalsta uz pasijām, kuŗas tad savukārt balstījās uz stabiem. Šie dekoratīvi veidotie stabi (6. att.) tad nu bija jauns motīvs, kuŗš padarīja iekštelpu konstruktīvi un dekoratīvi bagātāku. Stabi, atkarībā no telpu dimensijām, ir 1—3 (Zivārtos, Gulbjoš un Gaidēs). Parasti tie tiek novietoti dievvārdu zāles gaŗuma virzienā, galvenās ejašas.

Tētiņa istabā parasti ir viens neliels

12.a att. Jāņu kalna saiešana

12.b att. Kalējiņu saiešana

logs. Šī telpa ir dažreiz ļoti maza; tādos gadījumos visapkārt istabai gar sienām iebūvēts sols un vidū galds ar atvilktni grāmatām. Ja telpa lielāka, tad ir arī speciāls grāmatu skapis un sēdēšanai krēsli. Šai telpai ir tiešs sakars ar lūgšanu kambari (8.—11. att.).

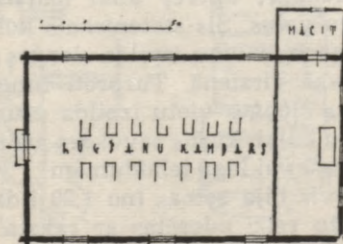
Vīriešu un sievietes pieejas nekad savstarpēji nav pieejamas, tikai caur lielo kambari vai āru. Starp šīm telpām bieži atrodas tētiņa (sacītāja) istaba (10. att.). Uzgaidāmās telpās gar sienām ir vadži drēbju kāršanai. Šādi vadži dažreiz atradās arī ārīsienu paspārnē vai speciālā lievenī, kas atradās galvenās ieejas pusē (5. un 11. att.), vai arī abās pusēs celtnei (9. att.).

Lievenis dažreiz ir tīri prāvs (jumta paspārnes veidā), ar bruģi, kulu, vai dēļu grīdu līdz lāstekām.

Vērojot saiešanas namu attīstību telpu daudzumā un to savstarpējā grupējuma ziņā, varam konstatēt šādu kāpinājumu:

a) Dievvārdu zāle un tētiņa istaba (Taurenes Gulbjos, 12.c att.).

b) Dievvārdu zāle, tētiņa istaba un kopēja uzgaidāmā telpa, „pieeja“ (Kau-

12.c att. Gulbju saiešana Taurenes pag.

guru Gaidēs — 8. att., un Skultes Zīvertos — 9. att.).

c) Dievvārdu zāle, tētiņa istaba, vīriešu un sievietes pieeja (Mārsnēnu Klābās — 10. att.).

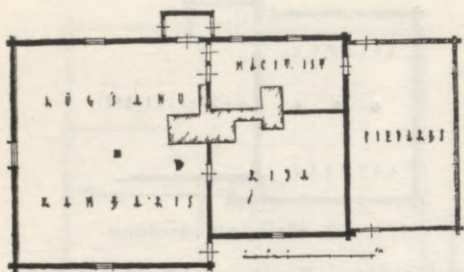
d) Dievvārdu zāle, tētiņa istaba, vīriešu un sievietes pieeja un uzgaidāmā telpa (Vecpiebalgas Cepļos — 11. att.).

Saiešanas nami kopā ar rijām ir attīstījušies īpatnēji.

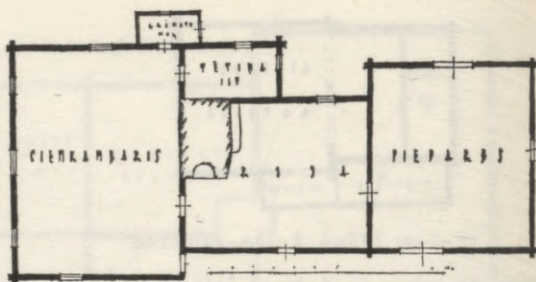
Lūgšanas nams kopā ar riju vai cita rakstura telpām ir konstatējams daudzos gadījumos. Cēloņi šai parādībai meklējami visvairāk hernhūtisma sākumos.

Noskaidrojot atrisinājumu, kad lūgšanu kambaris „piedurts“ saimniecības ēkai (rijai uc.), ir grūti konstatēt, kāds apstākļi atsevišķos gadījumos pamudināja būvētāju ķerties pie šādas kombinācijas. Piem., Mežuļos (6. un 12.d att.) un Plāņu pag. pirmās sapulces ir noturētas rijā. Vēlāk lūgšanas telpa ierīkota piedarbā, un no rijas nodalīta nepieciešamā blakus telpa — sacītāja istaba. Saimniecības vajadzībām tika piebūvēts jauns piedarbs. Līdzīgi gadījumi sastopami vairāki. Citu reizi atkal jau esošai rijai piebūvēja dievvārdu kambari; piebūves pēdas vēl skaidri saredzamas (Kalējiņos, Līņos). Blakus telpas šādos gadījumos bija: rijas paspārnē iebūvētā sacītāja istaba (Baložos) un rija ar piedarbu kā kopīgā uzgaidāmā telpa, no kurienes durvis veda tieši uz lūgšanas zāli.

Ņemot vērā jau izteiktās domas, mēs nebūsim daudz maldījušies apgalvodami, ka rija ir bijusi brāļu draudžu

12.d att. Mežuļu saiešana

12.e att. Baložu saiešana

saiešanu pirmtelpa (Mežuļos), un tikai telpu trūkuma dēļ tām pievieno piedarbu. Vēlāk jaunas saiešanas telpas ceļ kopā ar rijām tādās saimniecībās, kur jau pastāv speciāla rija ar piedarbu.

Arī oikonomiskā ziņā šāds apvienojums ir attaisnojams, jo ar rijas siltumu varēja apsildīt arī saiešanas telpas. Apkure šādai apvienībai bija ļoti vienkārša, rijas krāsns bija tā ierīkota, ka, kurinot riju, ar to pašu siltumu pietika dievvārdu zālei un blakus telpām. Vēlākos atrisinājumos dievvārdu telpā ir iemūrēta speciāla krāsns ar skursteni. Ja skursteņa nebija, tad dūmus vadīja rijā, no kurienes tie atrada izeju uz āru.

Arī riju izmantoja kā pieeju. Tur jau sestdienas vakarā salasījās no tālākiem novadiem ļaudis. Rijā varēja izkaltēt drēbes un nereti uz seriem labi pārnakšņot. Ar riju latvieši kā zemkopju tauta ir cieši saaugusi: viņu apvienot ar dievnamu nebija grēks.

Šāda tipa lūgšanas nama telpu iekārta un celtnes novietne bija atkarīga no rijas apsaimniekošanas apstākļiem un viņas novietnes sētā. Te vairs nevarēja ievērot to principu, kas bija izstrādājies pie iepriekš apskatītiem lūgšanas namiem. Apskatot šo lūgšanas nama tipu, varam saskatīt šādus atrisinājumus:

a) Rija un piedarbs pārbūvēti, pārveidoti par lūgšanas namu, piebūvējot saimnieciskajām vajadzībām jaunas telpas (Mežuļos, 12.d att.).

b) Rijai un piedarbam piebūvēta dievvārdu zāle ar blakus telpām; saim-

nieciskajām vajadzībām lieto to pašu riju un piedarbu, ko lieto saiešanai (Kālējinos un Baložos, 12.b un e att.).

c) Rija un piedarbs pārveidoti par lūgšanas namu (Jāņakalnā, 12.a att.).

5. Konstrukcija un forma. Konstruktīvie principi un celtnu forma brāļu draudzes lūgšanas namos pilnīgi atbilst latviešu lauku būvēm. Arī izlietotie materiāli ir tie paši.

Celtnu stāvs (visos gadījumos) ir celts guļtaisno vainagu būvē. Princips, pēc kura latvietis rīkojās šai būvē, ir līdzīgs slavu, leišu un somu ēku celšanas principiem. Ēkas stūri tika salaisti pakšos, iecērtot kokā (parasti 30 cm no gala) robu ar tādu aprēķinu, lai tanī iegultos puse no virsbaļķa, kas veido perpendikulāri pretējo sienu. Baļķi parasti netiek tēsti; tos lieto apaļus, nocērtot tikai pakšu pieres. Zināms, ir arī izņēmumi, kur pakši „ciņķoti” un baļķi vainagos ir šķautnaini (13. att.).

Durvju, logu un vispār aiļu vertikālie norobežojumi panākti, ielaižot vainagos virs un zem ailas vienu koku iespriesli, kas savukārt aptver ailai pārtraukto vainagu galus. Šis stateniskais koks ar attiecīgo izcirtumu izpilda slenģes vietu stateniskā virzienā. Turpretī līmeniskā virziena slenģes vietu izpilda caurejošo vainagu baļķi, kurus savukārt arī iegropē durvju vai loga ielaidumam.

Durvis bija zemas (no 1,20 līdz 2,00 m), dažu reizi oderētas ar rakstā sistu virspusi (Gulbjos, Liedoliešos), bet visvairāk vienkāršas, šķēršos. Visos vecā-

kos namos ir koka durvis un kalēja kal-
tas dzelzs „eņģes“ (14. att.). Logi bija
zemi un savā formā tuvojās kvadrātam,
bet dažreiz tas bija platāks par pa-
rasto un krietni stiepts horizontālā vir-
zienā. Logiem parasti ir slēgi, kuŗus no
iekšpuses aizgriezta ar kalēja kaltiem
aizgriezņiem. Laukakmeņa pamati ir
mūrēti kaļķu vai māla javā. Dažreiz
akmeņi palikti zem pakšiem pilnīgi bez
mūrēšanas.

Jumta konstrukcijai (spārēm) vecā-
kās būvēs tika lietoti koki, kuŗus cirta
līdz ar daļu no saknes, t. s. kabu, kuŗā
tad iekāra (uzguldīja) pirmo jumta kārti.
Citas kārtis pie spārēm piekabinātas
klūgām; vecākās būvēs naglas nav lie-
totas.

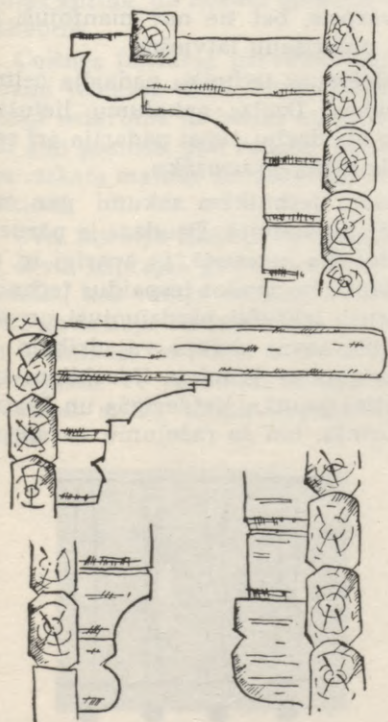
Spāres sasieta saišķiem. Kā sastipri-
nāšanas līdzeklis lietots koka iecirtums

un uz tām koka tapas vai klūgas. Jumts
visbiežāk ir 4-slīpju un segts salmiem,
jaunākos laikos skaidām (ar divi slīpēm)
un šķindelīem. Ir gadījumi, kur jumta
korē, triju slīpju sadurā, pamests „bro-
diņš“. Šis brodiņš tiek tad ar dekorāciju,
segu dēļiem, izrotāts. Šie dēļi nav tikai
dekorācijai vien, bet izpilda arī zināmas
konstruktīvas funkcijas, t. i. pasargā
jumta malā salmus pret vēja iedarbi.
Ezeru apgabalos un jūrmalā, kur vairāk
vēji, jumta kore ir nostiprināta „dzērvī-
tēm“.

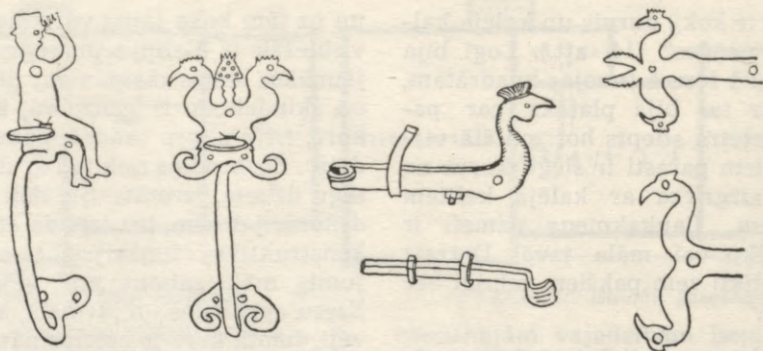
Grīdas saiešanas namos visvairāk ir
dēļu, nabadzīgākos novados kuls. Ir sa-
stopamas arī ķieģeļu grīdas (Gulbjos),
pie kam tie ir izlikti skujojot rakstā. Arī
griesti visbiežāk sastopami dēļu; tie likti
trinīti. Augšā, bēniņos, uzbērumam lie-
totas smiltis vai spaļi. Griestu pārse-
gums lūgšanas telpai, kā jau minēju, bi-
ja prāvs. Sijas vajadzēja likt uz pasijām
un pasijas balstīt uz stabiem. Šie stabi
bija izdevīga vieta dekorācijai, un to at-
risinājumi ir ļoti oriģināli (15. att.). Sa-
iešanas nami ir vieta, kur pirmo reizi
lauku būvniecībā stabus lieto iekštelpās.
Parasti tie sastopami lieveņu un citu
ārējo daļu balstos.

Dekoratīvā ziņā lūgšanu nami ir ļoti
vienkārši, tāpat kā lauku būves vispār,
bet tie pārsteidz ar savu formu vienga-
balainumu. Krāsvielas ir lietotas ļoti
maz, kaut gan ir sastopami krāsoti slēgi,
logi, durvis un dažreiz arī stabi. Senais
būvētājs visvairāk operējis ar masām,
tajās sapratīgi iekomponējot nepiecieša-
mās ailas.

Dažādu plākšņu grupējumi un vei-
dojumi attiecībā pret galvenām masām,
veikli ailu pārtraukumi, profili, stabi,
horizontālie un vertikālie traktējumi,
sapatīgi savesti zināmā sakarībā, rada
architektoniski vērtīgu celtni. Gaismas
un ēnu rotaļa padara celtnes virsmu
dzīvu, ievēdot to kā nešķīpamu sastāv-
daļu apkārtējās dabas vienībā.

13. att. Pakšu dekoratīvie veidojumi Kna-
pes saiešanā Trikatē

14. att. Durvju apkalumi Augstāru saiešanā Jaunpiebalgā

Šos vispārējos likumus, ko būvētājam diktē celtniecības pamatprincipi, visā visumā mūsu senie būvētāji ir izpratuši. Dabaš dotu vienību tie nekad nav centušies izjaukt, bet strādājuši ar to visciešākā kontaktā. Un taisni šeit slēpjas šo būvju vērtība (prof. P. Kundziņš).

6. Materiāls un tehnika. Materiāls, kas lietots lūgšanas namu būvēm, ir: priede un egle celtņu stāviem, apse un salmi jumta segumam un laukakmeņi pamatiem.

Ar zināmu cieņu ir jānorauģas un jāvērtē šīs celtnes, kas darinātas tos laikus, kad izejviela bija koks un dabīgais akmens, un apstrādāšanas līdzekļi — cirvis, zāģis un fiziskais spēks. Šo darbu novērtēšanai arī jālieto cita mēraukla.

Liela nozīme arhitektūras kopiespaidā ir tam apstāklim, cik veikli darītājs prot izlietot materiāla dabīgās īpašības, un cik dziļš ir viņa dažādā materiāla iespējamo formu jēgums, t. i. māksla prast izlietot materiālu, neuzspiežot tam cita materiāla formas, vai nepazaudējot viņa paša struktūru. Katra jauna materiāla ierašanās izsauc ievērojamu būvniecības formu maiņu. Spilgti tas izpaudās pie jumtu sedzamā materiāla, lubām un salmiem, kas radījuši divi dažāda tipa jumtus, div- un četrslīpju.

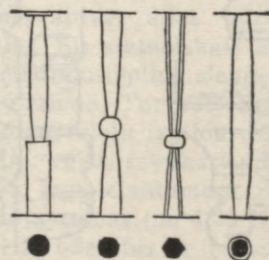
Tāpat ievērojams faktors arhitektōniskā formu izteiksmē ir materiāla apstrādāšanas tehnika, t. i. darba rīks.

Latviešu vecākās būvniecības vienīgais darba rīks ir cirvis. Tas ir iezīmējis veselu laikmetu mūsu arhitektūrā. Cirvi lietoja visur, sākot ar koka nociršanu mežā un beidzot ar mazāko sīkumu būvē.

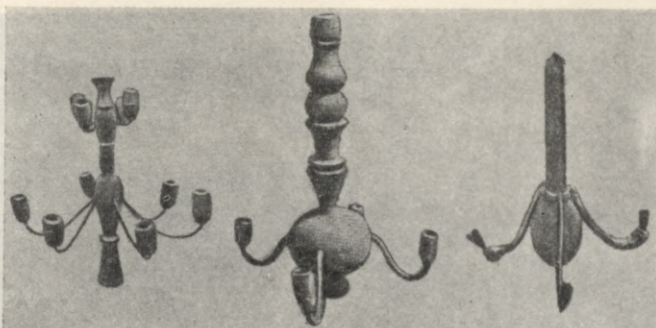
Vēlāk gan cirvim pievienojās zāģis un svārpsts, bet tie nav mantojuši sevišķu piekrišanu latviešos.

Mūrēšanas tehnika padarīja celtnes stabilākas. Dzelzs apkalumu lietošana atviegloja darbu, tāpat padarīja arī celtni dekoratīvi graciozāku.

Visām teknikām sākumi gan nav meklējami Latvijā. Daudzas ir pārņemtas. Bet tas netraucē, jo svarīgi ir, cik tālu tauta šos svešos iespaidus tehniski sapratusi, iekšķīgi pārdzīvojuši un pielaiķojusi savas dzīves vajadzībām. Ja tautas gars ar jauniem līdzekļiem spēj izteikties jaunās, lietderīgās un īpatnējās formās, tad šo ražojumu varam uz-

15. att. Stabu formas saiešanas namos

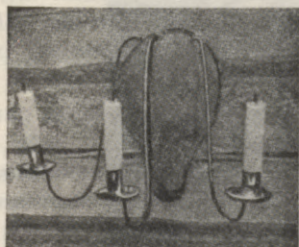
16. att. Griestu lukturi (1. un 3. Ādiņās, 2. — Vistiņās)

skatīt par tautas pašas mantu. Stiprās saites, kas pašargā iegūto un neļauj bez dziļākas pārdomas piesavināties jauninājumiem, ir tradīcija.

Apskatot mūsu celtniecību un tās ziedu, hernhūtiešu lūgšanas namus, redzam, ka cauri gadu simtam ir izstrādājušies ēku tipi, kas dziļi iesakņojušies tautas apziņā, un nekādi apstākļi tos neizskaudīs.

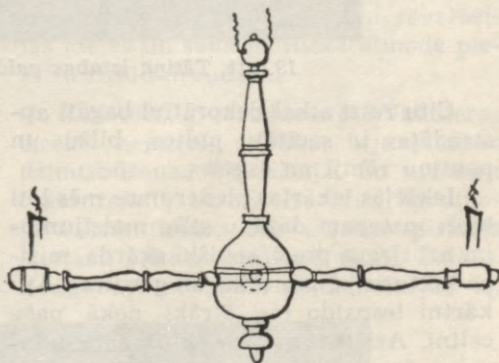
Celtnes faktūras pārveidošanu ievērojami ietekmē daba. Viņas fizikāli-ķīmiskā iedarbība uz būves materiālu var būt gan postoša, gan radoša. Tāpat celtnes izskats mainās arī atkarībā no gada laikiem.

Viss tas bija tikai palīglīdzeklis mūsu tēvu stiprajai gribai un veselīgajai gaumei, kas radīja celtnes, kuŗās dažu reizi apvienoja visdažādākos materiālus un tehnikas, un tomēr vienība bija nevainojama. Te parādījās celtnieka individuālais spēks tolaik iespējamās faktūrās.

17. att. Sienas lukturis Spalvu saiešanā

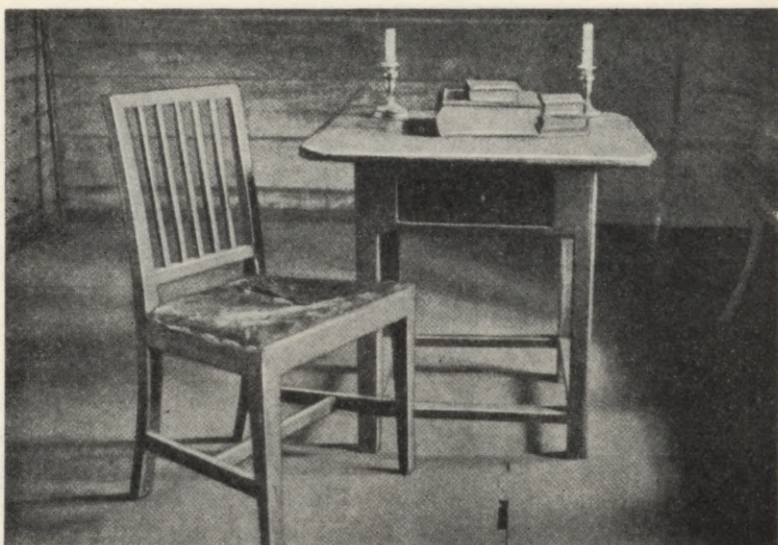
7. Inventārs. Saiešanas namu inventārs, kas ieņem redzamu vietu latviešu lietišķā mākslā, ir stipri cietis. Atlikušie fragmenti liecina par toreiz

18. att. Koka lukturis Plūķu saiešanā

augsti stāvošo virpošanas tehniku (griestu lukturi, krēsli utt.) un kalšanas mākslu. Redzamākie piemēri ir: griestu un sienu (koka) lukturi, durvju apkalumi, soli, galdi, krēsli, skapiši, drēbju karamie vadži uc. (sal. 16.—19. att.).

Tā piemēram, ļoti oriģināli ir griestu lukturi Ādiņās un Vistiņās (16. att.) un durvju apkalumi Augstaros (14. att.), sacītāja istabas galdiņš ar krēslu Macuļos (19. att.), galds Mikušos un krēsls Brīdagos. Ļoti vienkārši turpretim ir lūgšanas kambaŗu soli. Tie nereti ir pusbalķi ar apaļo pusi uz zemi. Dažu reizi sastopami pat „zaru balķi“, t. i. pušu plēsti koki ar visiem zariem, kuŗus izlieto kājām.

19. att. Tētiņa istabas galds ar krēslu Macuļu saiešanā

Citu reizi atkal dekoratīvi bagāti apstrādātas ir sacītāju pultes, bilžu un pantīņu rāmji un ērģeles.

Iekšējās iekārtas piederumos mēs ļoti bieži sastopam dažādu stilu maisījumus un arī tirgus precī, sevišķi skārda, misiņa lukturus, ģipša tēlus un glazūras. Apkārtņi iespaido taš ātrāki nekā pašu celtni. Arī inventāra nokļūšana saiešanas namos ir ļoti raksturīga: tik pat raiba, kā pašu saiešanas namu celšana.

Neskatoties uz to, ka inventāra iegūšanā un sevišķi tā novietošanā ļaudis vadījuši sentimentāli un naīvi motīvi, tomēr tas vienmēr papildināts zaļumiem un ziediem un pašu dievlūdēju nemāksloto vienkāršo dievības meklētāju skatu un smagā darbā piepūlēto stāvu, kas šais drūmajās sienās ienesa svētdienu.

8. Lūgšanas nams baznīcā. Kā jau no vēstures redzējām, bija laiki, kad hernhūtisms atradās lielos kašos ar oficiālo baznīcu. Brāļu draudžu kustība tika nivelēta visādiem spaidiem un likumiem, līdz beidzot baznīca uzvarēja, t. i. brāļu draudze nonāca baznīcas zināšanā.

Šis cīņas rezultāts ir saskatāms arī dažos brāļu draudzes saiešanas namu celtniecības paraugos: diviem no tiem (Gulbjos un Brīdagos) ir torņi, pēdējam pat zvans kā baznīcai (20. att.; sal. arī 21., 22. att.).

Arī plānā tie atgādina baznīcu (12. c att.). Apskatot Spalvu saiešanas nama iekšējo iekārtu redzam, ka tā arī atbilst baznīcai (21. att.): te jau ir altāris, kancele (zināms, primitīvā nozīmē) un ērģeles. Brīdagu saiešanas nams pēc visiem rakstiem ir pazīstams tikai kā oficiālā Ķirbižu (Vītrupes) baznīca.

Visi šie apstākļi liecina, ka baznīca ne tikai iekaroja brāļu draudzes, bet pēdējās ar savu lielo populāritāti tautā dažos gadījumos lika revidēt oficiālās baznīcas stāvokli pret tautu, padarot baznīcu latviskāku.

Analizējot sīkāk saiešanas namu arhitektūras pēdējo posmu, mēs varam konstatēt, ka šis tautas veidotais dieva nams ir latviešu sakrālās, monumentālās būvniecības sākums.

9. Noslēgums. Esam apskatījuši Brāļu draudzes saiešanas namu celtniec-

cību un konstatējuši, ka tā ieņiem svarīgu vietu latviešu architektūrā. Ne mazāk nozīmīgs faktors ir Brāļu draudzes jeb hernhūtiešu kustības garīgais un sabiedriski-polītiskais devums Vidzemes latviešiem. Noslēgumā pievienosim dažas vēsturnieku atziņas par Brāļu draudzes nozīmi Vidzemē.

Pēc Ziemeļu kara, posta, krievu briesmu darbiem, deportācijām un mēra laikiem Vidzemē bija palicis tikai ap 50 000 laucinieku. Vecpiebalgā no 100 zemnieku mājām 80 bija nodedzinātas. Tas bija vissmagākais un grūtākais laiks Vidzemē. „Tas bija laiks, kad landrāts, barons Rozens bija deklarējis Justickolēģijai Pēterburgā, ka zemnieki ir vergi romiešu tiesību nozīmē. Likumā priekšā politiski un juridiski par mirušiem izsludinātie tika atmodināti jaunai dzīvei Brāļu draudžu šanākmēs.“ (prof. A. Švābe)

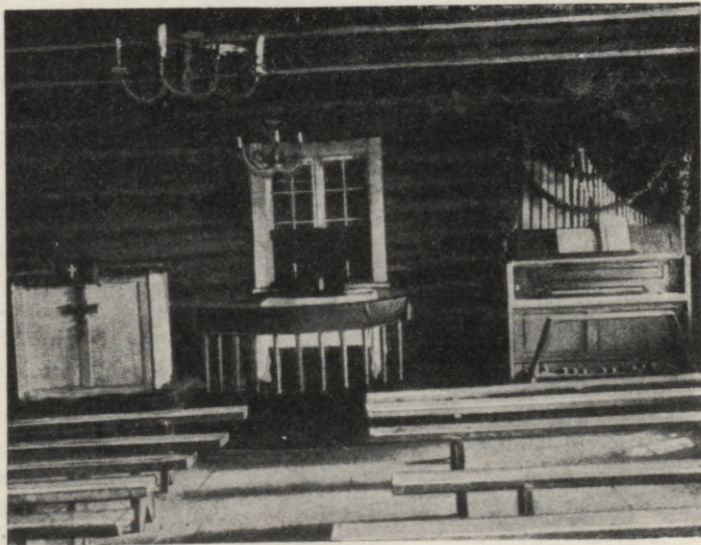
Dziedot „Nu nāk latvju Pestītājs“, dzimtsļaudis ticēja, ka noticis brīnums. Pat vecie ļaudis mācījās lasīt grāmatu, lai varētu lasīt Bībeli un hernhūtiešu skaistās dziesmas. Vidzemes latvieši bija kļuvuši reliģiozi. Gadsimta beigās arī

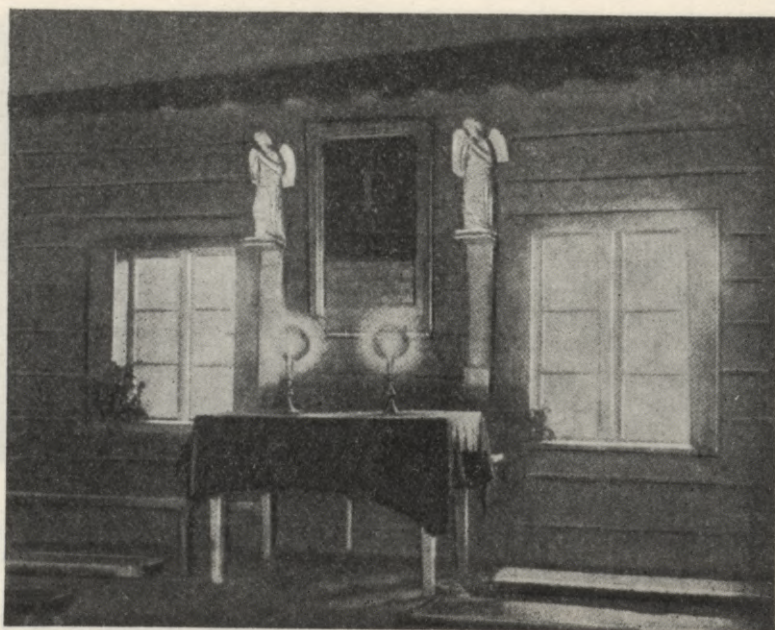
20. att. Brēdagu saiešanas nams Vītrupē

sevišķi tika uztvertas franču revolūcijas idejas un šāda politiska atmoda piekrita Brāļu draudzēm.

Kad 1802. g. Kauguros pie Valmieras izcēlās nemieri, valdībai bija jāuzsāk dzimtsbūšanas likvidācija. Šo nemieru organizēšanā barons Hartvišs apvainoja hernhūtiešus. Tur atradās pirmais latviešu celtais saiešanas nams Gaidēs. Kauguros un apkārtnē sapulcējās ap

21. att. Spalvu saiešana

22. att. Teicēju galds Krastiņu saiešanā

3000 dumpinieku, un tas bija pirmais gadījums Vidzemē, kad vācu tiesnesis un gubernātors apspieda latviešu nemierus ar krievu artilērijas palīdzību. Tiesa atzina par vainīgiem 39 zemniekus un četrus no tiem nolēma sodīt ar galvas nociršanu. Šai lietā par labu zemniekiem iejaucās Tērbatas Universitātes rektors G. F. Parots un sodu mīkstināja. Nemieru idejiskais vadonis bija Mujānu muižas sulainis Gatarts Johansons. Viņš tiesai atzinās, ka katru nedēļu lasījis ārzemju avīzes, ko abonēja viņa kungī, un zinājis, kas notiek Francijā. Viņš bija ne tikai lasījis Merķeļa Latviešus, bet arī tulkojis dažas nodaļas latviski. Te mēs varam konstatēt franču revolūcijas ietekmi uz Vidzemes latviešiem (prof. A. Švābe). Raksturīgi, ka nemieri izcēlās tais novados, kur stipras bija Brāļu draudzes. Tas liecina, kāds ievērojams spēks tautas atmodināšanā ir bijis šai reliģiskai kustībai. Zināms, to sekmēja arī dzimtsbūšanas vissmagākais laiks, kungu un vācu

mācītāju izaicinošā nostāja pret latviešu zemniekiem.

Vidzemes bruņniecības konservatīvā spārna nostāju labi raksturo dokuments: „Landtaga priekšlikums, atļaut pārdot zemniekus tikai Rīgas guberņas robežās, runā pretī tirdzniecības un satiksmes brīvībai: tas samazinās pircēju konkurenci un līdz ar to nospiedīs zemnieku cenas.“ Tam pretī stādāmi G. Merķeļa pravietiskie vārdi (Latvieši): „Tauta vairs nav akls suns, ko ar sitieniem var dzīt būdā: tā ir tīģeris, kas klusās dūmās grauž savas važas un gaida mirkli, kad varēs tās saraut un nomazgāt kaulu asinīs.“ — Un pareģojums piepildījās, cars Aleksandrs I pēc Kauguru sacelšanās bija spiests ievadīt brīvlatīšanu.

Luterāņu baznīca Baltijā bija vācu kungu baznīca, kur mācītājs faktiski bija ierēdnis un spiests aizstāvēt muižnieku intereses. Luterāņu mācītājiem Baltijā viņu sociālā stāvokļa dēļ bija jāuzņemas arī politiski uzdevumi, skubināt lat-

viēšus būt padevēīgiem un klausīt vietējo kungu kārtai. Tādēļ zemnieki teica: „Mācītājs ir muižniecības taure kancelē!“ Mācītājam bija jānolasa un jāiztulko piesūtītie rīkojumi un ar soda spriedīkiem jāievada zemnieku pēršana pie baznīcas kauna staba svētdienās pēc dievkalpojuma.

Tāds bija Baltijas luterāņu baznīcas stāvoklis visu 19. g. s. Tādēļ ir saprotams, kāpēc Brāļu draudzes guva tādu piekrišanu tautā. Krievu valdība un vācu muižniecība Brāļu draudzes uzskatīja par politiski ļoti bīstamu zemnieku organizāciju un centās to sagraut.

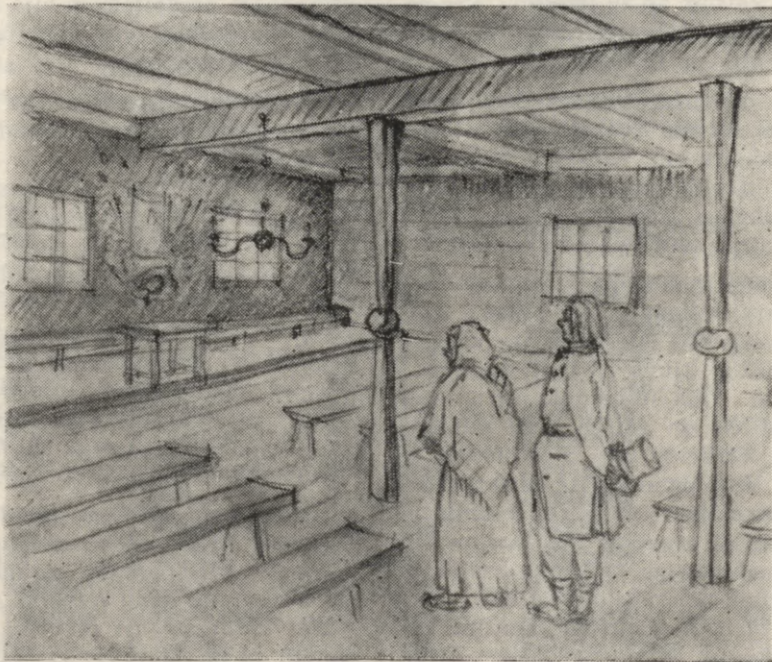
Baltijas provinciņķu likumos (1895.) hernhūtieši un studenti bija kvalificēti kā politiski neuzticamas grupas, kuŗas policijai stingri jāuzrauga. Tai pašā gadā arī Vidzemes sinode vairāk tēzēs formulēja savu nostāju pret Brāļu draudzes iekārtu.

Neskatoties uz šiem spaidiem, Vidzemē 1843. g. vēl bija ap 30 000 brāļu.

„No viņu vidus komplektējās zemnieku aristokratija un inteliģence: pagasta un muižas amata vīri, skolotāji, pērminderi uc. Parasti par pagastu tiesas vīriem un draudzes tiesu priekšsēdētājiem ievēlēja kandidātus, kuŗus ieteica Brāļu draudzes „mazais pulks.“ Brāļu draudzes visumā bija zemnieku aristokratijas organizācija, pie kuŗas piederēja tikai niecīgs kalpu un mazturīgo skaits. Brāļu draudzēm bija īpata hierarchiska iekārta ar saiešanas namiem kā garīgās un sabiedriskās dzīves centriem.“ (Prof. A. Švābe).

Arī pretiniekiem bija jāatzīst, ka brāļu čaklums un sātība radīja turību. „Tie Vidzemes novadi, kur starp zemniekiem ir daudz hernhūtiešu, ir arī izglītotākie, strādīgākie un turīgākie“ (K. Zontāgs). To pašu atzina arī daudzi muižnieki un mācītāji.

Brāļu draudžu pētnieks prof. L. Adamovičs noskaidrojis, ka 1817. g. latviešiem bijuši 9797 pilntiesīgi brālības

23. att. Gaides saiešana Kauguros

24. att. Saiešanas namu izplatība Vidzemē

locekļi un starp viņiem darbojušies četri vecbrāļi, katram ap 20 saiešanu. Pēc policijas datiem 1828. g. hernhūtiešu skaits Vidzemē bijis ap 40.000 ar 577 teicējiem.

Brāļu draudžu vadītājs Baltijā bija prezbiters Johans Evalds (1808.—1835.). Viņa rezidence bija Vaidavas muižnieku Albedilu dāvinātais īpašums — Jaunvelķi, Rubenes draudzē. Viņam bija 12 palīgu, kuņus sauca par diakoniem.

Vidzemes muižnieka Fitinghofa meita Barbara Juliana (1764.—1824.), kuņa bija hernhūtiešu ietekmēta un mistiķe, Parīzē (1815.) kļuva cara Aleksandra I draudzene. Viņa iespaidoja caru iecelt par izglītības un garīgo lietu ministru kņazu A. Goļicinu, kas bija pietists un mistiķis. Viņa pamudināts ķeizars izdod (1817.) manifestu, piešķirot hernhūtiešiem Krievijā svarīgas tiesības. — Viņi varēja nodarboties ar amatniecību un tirdzniecību, neierakstoties gildēs, atbrīvoja arī no kara klausības, šķūtīm, galvas naudas un citiem nodokļiem. Brāļu draudzes locekļi varēja lietot savu zīmo-

gu un izdot pases. Hernhūtes bīskapa ordinētiem prezbiteriem bija atļauts noturēt dievkalpojumus, celt lūgšanas namus un ierīkot skolas.

Šis likums attiecās arī uz Baltiju un tas nozīmēja nopietnus draudus „kungu baznīcai“.

Ar šo manifestu jeb likumu Brāļu draudzes bija reti privilēģētā stāvoklī, t. i. šis bija hernhūtisma ziedu laiks Vidzemē. Brāļu draudzes iespaids bija milzīgs. Vidzemes latvieši bija atmodināti jeb piecelti ne tikai reliģiski garīgi dzīvei, bet arī politiskai. Kauguru sacelšanās, kā jau redzējām, bija Brāļu draudzes ietekmēta. Šāds stāvoklis ilgi nevarēja turpināties, jo vācu muižniecība un krievu administrācija darīja savu.

„Bez šiem ārējiem spaidiem Brāļu draudzei radās savs iekšējais ienaidnieks — racionālisms un materiālisms kā sešdesmito gadu reformu sekas. Latviešu tauta strauji pievērsās laicīgām lietām, sākās jaunlatviešu kustība.“ (A. Švābe).

BRĀĻU DRAUDZES SAIEŠANAS NAMU SARAKSTS

Nr.	Vieta	Apriņķis	Draudze	Pagasts	Dib. gads
1	Akmeniešos	Valkas	Alūksnes	Pededzes	1800
2	Antēnos	Valmieras	Valmieras	Mūrmuižas	?
3	Augstaros	Cēsu	Palsu	Jaunpiebalgas	1822
4	Augstkalniešos	Cēsu	Palsu	Rankas	1811
5	Auziņās	Valkas	Opekalna	Veclaicenes	1796
6	Ādiņos	Valkas	Opekalna	Ziemeņa	1790
7	Baložos	Valmieras	Valmieras	Valmieras	?
8	Baltačos	Valkas	Smiltenes	Bilskas	?
9	Bekuļos	Cēsu	Raunas	Raunas	1835
10	Benčos	Cēsu	Cēsu	Cēsu	1779
11	Blūmjos	Valkas	Alūksnes	Alūksnes	1855
12	Bormaņos	Cēsu	Raunas	Raunas	?
13	Brenčos	Valkas	Alūksnes	Mārupes	1800, 1879
14	Brēmeļos	Valmieras	Valmieras	Kokmuižas	?
15	Bridagos	Valmieras	Lielsalaces	Vitrupe	1879
16	Budēs	Rīgas	Lēdurgas	Vidrižu	1815
17	Bulos	Cēsu	Raunas	Veselavas	1820
18	Celmjos	Valmieras	Matīšu	Bauņu	?
19	Cepļos	Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalgas	1817
20	Cirkaļos	Valkas	Smiltenes	Bilskas	?
21	Čakstenēs	Valkas	Zeltiņu	Zeltiņu	1870
22	Daudziešos	Valmieras	Trikātas	Jaunvāles	1779
23	Daudžos	Valmieras	Trikātas	Brenguļu	?
24	Dolēs	Cēsu	Dzērbenes	Dzērbenes	1830
25	Dzeņos	Valkas	Opekalna	Jaunlaicenes	1805
26	Dzērvēs	Cēsu	Āraišu	Vaives	1798
27	Dzirņos	Valmieras	Valmieras	Kokmuižas	?
28	Elstēs	Madonas	Gulbenes	Jaungulbenes	?
29	Ennēs	Valmieras	Matīšu	Vilzēnu	1825
30	Gaidēs	Valmieras	Valmieras	Kauguru	?
31	Garklāvos	Valmieras	Burtņieku	Burtņieku	1778
32	Greiveros	Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalgas	?
33	Gulbjos	Cēsu	Dzērbenes	Taurenas	1847
34	Gūžilās	Cēsu	Velanes	Lizuma	1837
35	Ilzēnos	Cēsu	Palsas	Jaunpiebalgas	1813
36	Jaunietēs	Cēsu	Dzērbenes	Dzērbenes	1820
37	Jaunzēmelēs	Valkas	Matīšu	Zvārtavas	?
38	Jānitēnos	Cēsu	Straupes	Kūduma	?
39	Jāņakalnā	Valkas	Opekalna	Ziemeņa	1800
40	Jespeļos	Valmieras	Katriņas	Viļķenes	1845
41	Ješkās	Cēsu	Drustu	Gatartas	1847
42	Jokās	Valmieras	Lēdurgas	Nabes	1775
43	Kalējiņos	Valkas	Trikātas	Vijciema	1815
44	Kalna Dolēs	Cēsu	Skujenes	Kosas	1868?
45	Kalna Vēveļos	Madonas	Cesvaines	Kraukļu	1817, 1872
46	Kambaņos	Valkas	Opekalna	Jaunlaicenes	1816
47	Kančos	Valmieras	Burtņieku	Burtņieku	1810

Nr.	Vieta	Aprīķis	Draudze	Pagasts	Dib. gads
48	Kaņepjos	Cēsu	Palsas	Jaunpiebalgas	1820
49	Kaņģos	Valmieras	Liepupes	Duntes	1850
50	Kapukalnā	Rīgas	Madlienas	Madlienas	1842
51	Kānadžos	Valmieras	Unguru	Pāles	?
52	Klabēs	Cēsu	Raunas	Mārcienas	1857
53	Klibjos	Valkas	Opekalna	Karvas	1818
54	Knapēs	Valkas	Trikātas	Plāņu	1804
55	Krastiņos	Rīgas	Skultes	Skultes	1868
56	Kraukleniešos	Madonas	Cesvaines	Stāmerienas	?
57	Kripēnos	Cēsu	Cēsu	Lenču	1769
58	Kundziņos	Valkas	Trikātas	Vijciema	1815
59	Kurmjos	Cēsu	Straupes	Lielstraupes	1849
60	Kulmačos	Valmieras	Dikļu	Dikļu	?
61	Ķākās	Valkas	Smiltenes	Smiltenes (?)	?
62	Ķempjos	Cēsu	Palsas	Jaunpiebalgas	1849
63	Ķepišos	Valkas	Trikātas	Trikātas	1872
64	Ķesās	Cēsu	Āraišu	Rāmuļu	?
65	Ķingās	Cēsu	Straupes	Lielstraupes	1859
66	Laiviņās	Cēsu	Raunas	Raunas	1820
67	Langos	Cēsu	Palsas	Jaunpiebalgas	1818
68	Lauzeniekos	Valkas	Alūksnes	Bejas	1800, 1860
69	Lejasmājās	Valkas		Ziemeņa	?
70	Libertos	Cēsu	Cēsu	Vaives	?
71	Libertos	Valmieras	Valmieras	Valmieras	?
72	Līņos	Cēsu	Straupes	Lielstraupes	?
73	Liedoliešos	Cēsu	Raunas	Launkalnes	1870
74	Lielgaiļos	Valmieras	Valmieras	Valmieras	?
75	Lielkājos	Cēsu	Skujenes	Košas	?
76	Lielnēķēnos	Cēsu	Straupes	Stalbes	?
77	Liepiņās	Valkas	Smiltenes	Smiltenes	?
78	Lodēs	Cēsu	Cēsu	Liepas	1767
79	Macuļos	Valkas	Smiltenes	Smiltenes	?
80	Mācītāja muižā	Valmieras	Valmieras	Valmieras	1850
81	Melnlaukos	Valkas	Opekalna	Jaunlaicenos	1790
82	Mežokās	Cēsu	Straupes	Lielstraupes	1799
83	Mežuļos	Valkas	Trikātas	Plāņu	1769
84	Mikužos	Valkas		Gaujienas	?
85	Naurēnos	Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalgas	1820
86	Nītaures māc. m.	Rīgas	Nītaures	Nītaures	1855
87	Pakalniēšos	Madonas	Cesvaines	Cesvaines	1822
88	Pindeņos	Cēsu	Cēsu	Veselavas	1808
89	Pieķevēnos	Cēsu	Skujenes	Kosas	1851, 1860
90	Pluķos	Valkas	Trikātas	Trikātas	1870
91	Podiņos	Cēsu	Cēsu	Priekuļu	1849
92	Prizēnos	Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalgas	1847
93	Raušos	Cēsu	Vecpiebalgas	Vecpiebalgas	1847
94	Riņģos	Valkas	Smiltenes	Blomes	?
95	Ruģenos	Valmieras	Valmieras	Valmieras	?
96	Rumpās	Rīgas	Mālpils	Kastrānes (?)	1815

Nr.	Vieta	Apriņķis	Draudze	Pagasts	Dib. gads
97	Rumpanos	Valkas	Opekalna	Jaunlaicenes	1816
98	Rūņos	Valmieras	Valmieras	Kauguru	?
99	Skolās	Cēsu	Drustu	Drustu	1879
100	Skolās	Valkas		Ilzenes	?
101	Skripjos	Valkas	Opekalna	Jaunrozes	1770
102	Skujeniekos	Madonas	Gulbenes	Litenes	1820
103	Slaņos	Rīgas	Siguldas	Līgatnes	1819
104	Slivēnos	Valmieras	Valmieras	Valmieras	1760
105	Smidēs	Cēsu	Araišu	Vaives	1763
106	Smurģos	Cēsu	Raunas	Baižkalna	1833
107	Spalvās	Madonas	Gulbenes	Vecgulbenes	1845
108	Stāmeļos	Valkas		Alsviķa	?
109	Stārastos	Valmieras	Liepupes	Stienes	?
110	Stiliņos	Valkas	Opekalna	Jaunlaicenes	1816
111	Stiķenos	Cēsu	Cēsu	Vaives	?
112	Sviķos	Madonas	Tirzas	Tirzas	1850
113	Šautuvēs	Cēsu	Raunas	Jaunraunas	1850
114	Šķepastos	Valmieras	Alojas	Alojas	1846, 1876?
115	Šķildeļos	Valkas	Alūksnes	Alūksnes	1850
116	Šūnātos	Cēsu	Skujenes	Sērmukšu	1848
117	Tirziešos	Cēsu	Tirzas	Druvienas	1822
118	Tomēnos	Valkas	Cēsu	Liepas	1774
119	Trizēnos	Cēsu	Alūksnes	Annas	1840, 1876
120	Trokšņos	Cēsu	Raunas	Mārsnēnu	?
121	Unguros	Cēsu	Straupes	Mazstraupes	1841
122	Veckipiņšos	Valkas	Trikātas	Trikātas	ap 1729
123	Vecstāraštos	Cēsu	Straupes	Stalbes	1750
124	Vešķos	Valkas	Opekalna	Jaunrozes	?
125	Vējāvā	Cēsu	Ērgļu	Vējavas	1847
126	Vēveļos	Cēsu	Straupes	Kūduma	?
127	Vistiņās	Valkas	Opekalna	Veclaicenes	1826
128	Viļumos	Cēsu	Drustu	Gatartas	1823
129	Viņaudās	Valkas	Straupes	Lielstraupes	?
130	Viesītēs	Madonas	Āraišu	Kārļu	1796
131	Zeltiņos	Cēsu	Zeltiņu	Zeltiņu	?
132	Zīvartos	Rīgas	Skultes	Skultes	1866
133	Ziemeros	Valkas	Zeltiņu	Zeltiņu	?

*

L U Arhitektūras fakultātes un Pieminekļu valdes uzdevumā esmu visus Brāļu draudzes saiešanas namus un to atrašanās vietas apmeklējis, sākot ar 1923. g., lielāko tiesu arī uzmērījis, aprakstījis un dokumentējis. Savāktie materiāli tika arī apstrādāti un daļēji sagatavoti publicēšanai. Latviju atstājot,

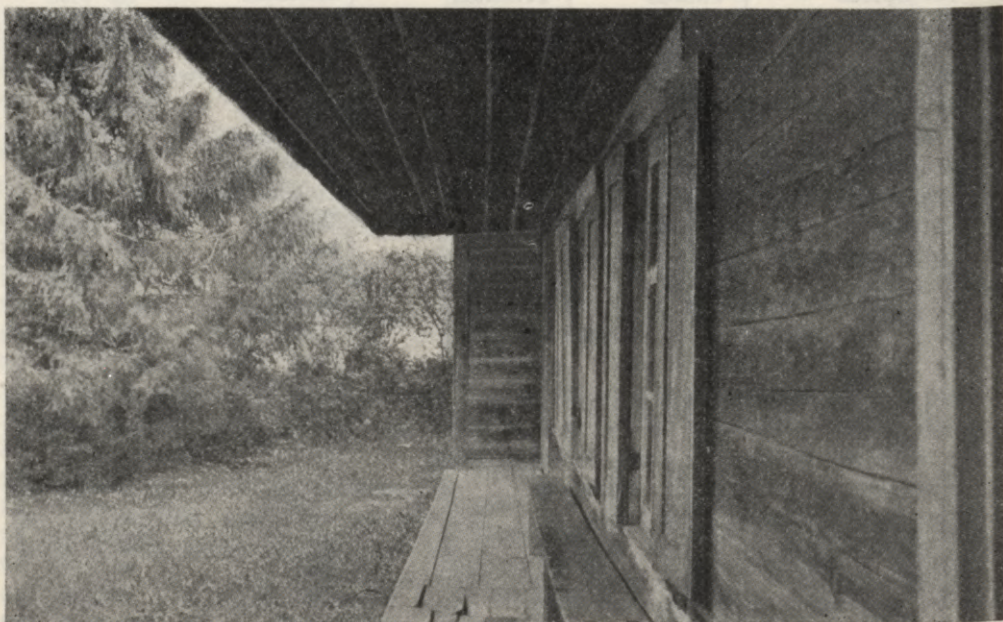
šis darbs palika Pieminekļu valdes arhīvā, kas tika novietots Biržas bankas telpās.

Šis apskats patiesībā uzskatāms kā priekšdarbs lielākam pētījumam par Brāļu draudzes saiešanas namu arhitektūru Latvijā.

25. att. Macuļu saiešanas nams Smiltēnē

Fig. 25. Oratoire

26. att. Macuļu saiešanas nams Smiltēnē

Fig. 26. Oratoire

27. att. Baltaču saiešanas nams Bilskā

Fig. Oratoire

28. att. Baltaču saiešanas nams Bilskā

Fig. 28. Oratoire

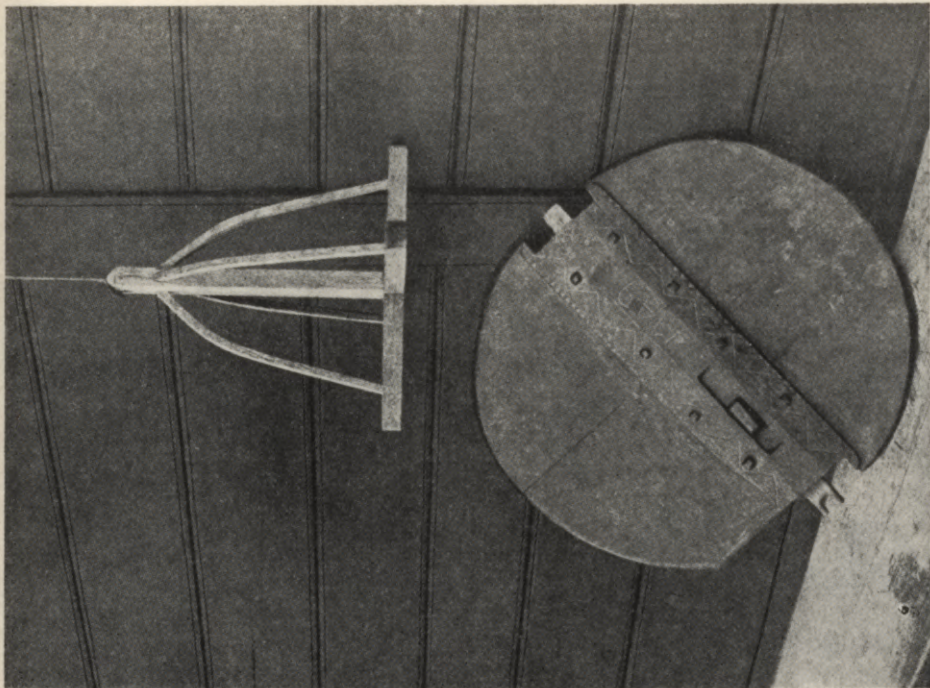
29. att. Liepiņu saiešanas nams Smiltēnē

Fig. 29. Oratoire

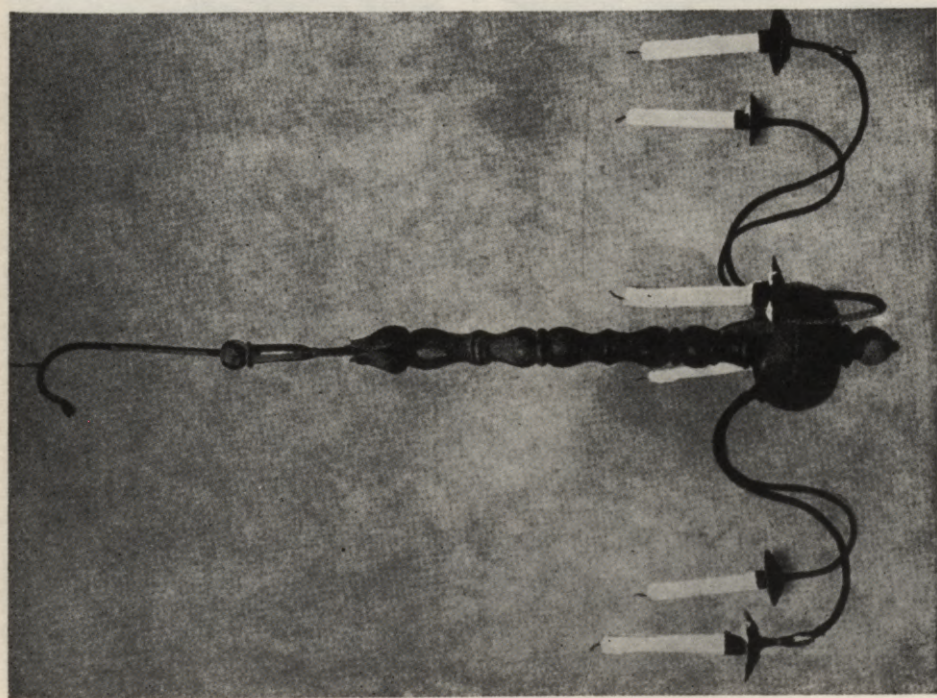

30. att. Cepļu saiešanas nams Vecpiebalgā

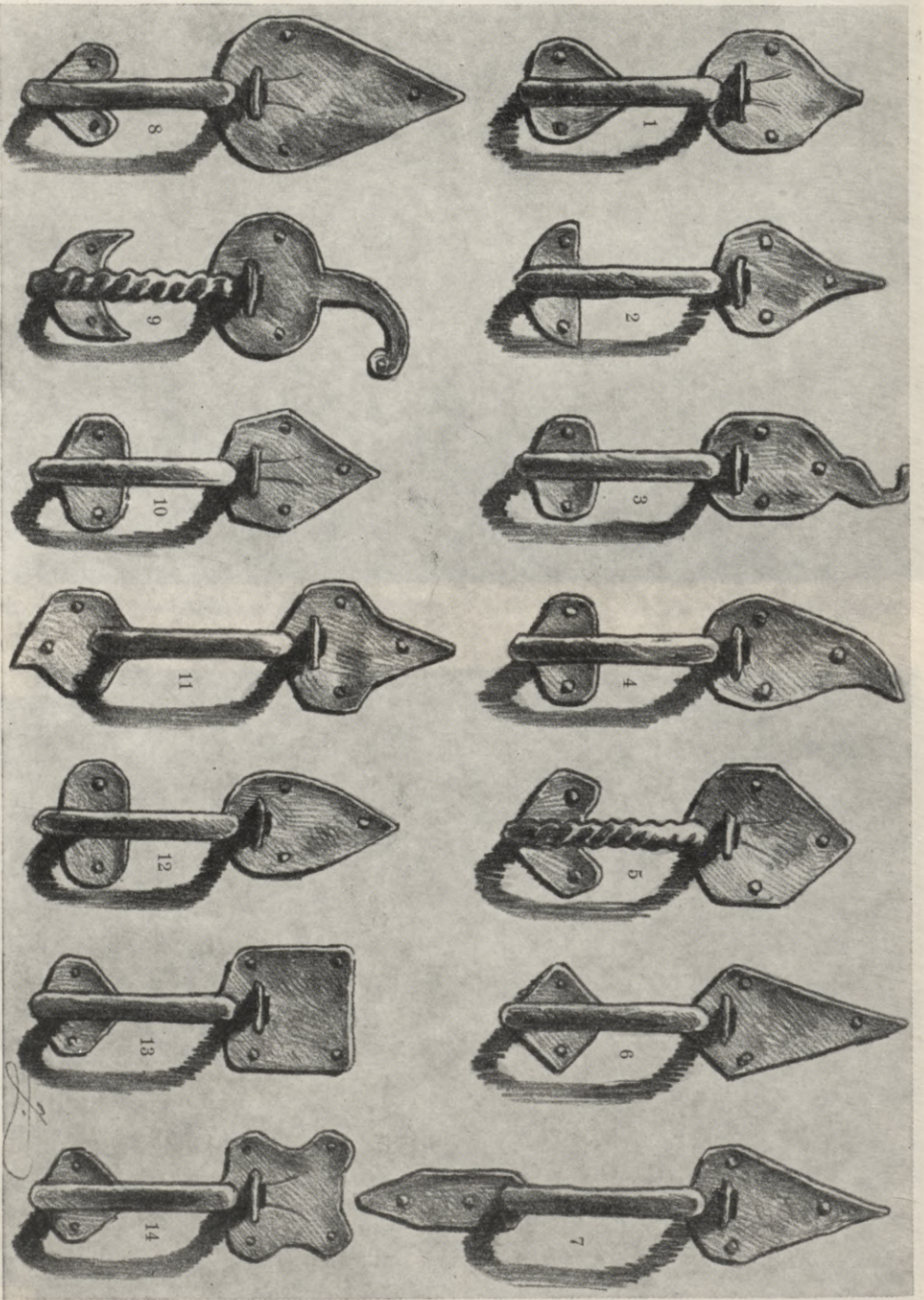
Fig. 30. Oratoire

31. att. Kāzu lukturis, tīnes vāks Piebalgā
Fig. 31. Candélabre du barillet

32. att. Saiešanas lukturis Smiltienē
Fig. 32. Candélabre

33. att. Durevju apkalumi Vecpiebalgā

Fig. 33. Poignées de fer

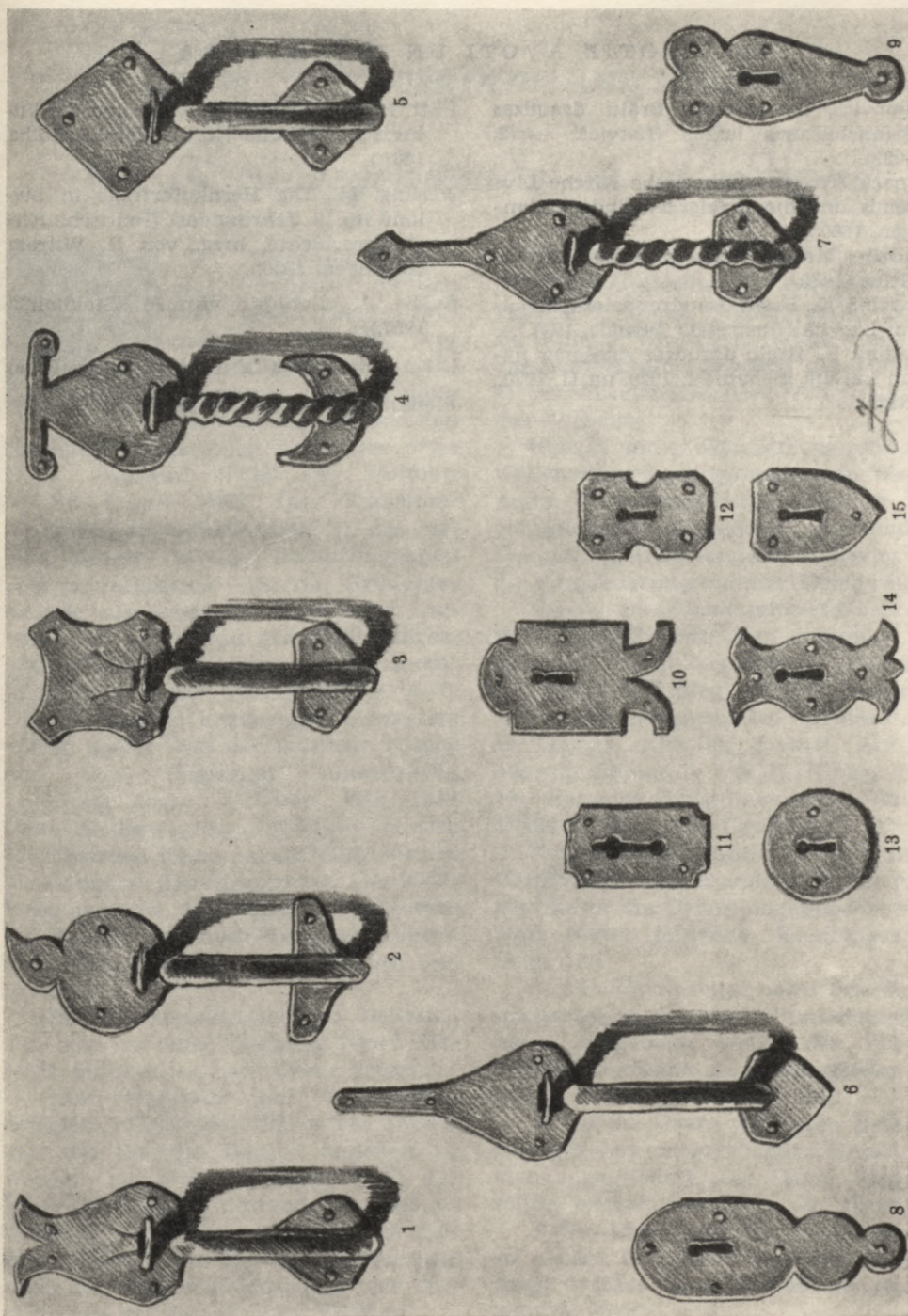

Fig. 34. Ferrures de fer

34. att. Durvju apkalumi Vestienā

IZLIETOTIE AVOTI UN LITERĀTŪRA

- Adamovičs, L., Latviešu Brāļu draudzes dzimtsbūšanas laikos (Latvieši — 2, 1932).
- Harnack, Th., Die lutherische Kirche Livlands und die Brüdergemeinde (Erlangen, 1860.).
- Kaudzīte, Matīss, Brāļu draudze Vidzemē (Rīgā, 1878.).
- Kundziņš, K., Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā (Ilustrētais Zurnāls, 1927.).
- Legzdiņš, R., Brāļu draudzes saiešanas nami Latvijā (Senatne I, 1929. un II, 1930., Rīgā).
- Plitt, H., Die Brüdergemeinde und die lutherische Kirche in Livland (Gotha, 1861.).
- Nerling, M., Die Hernhuterfrage in Livland im 19. Jahrhundert (Baltische Kirchengeschichte, hrsg. von R. Witram, Göttingen, 1956.).
- Švābe, A., Latvijas vēsture (Stokholmā, 1957.).
- LU Arhitektūras fakultātes arhīvs (Rīgā).
- Pieminekļu valdes arhīvs (Rīgā).

Die Versammlungshäuser der Brüdergemeinde in Lettland

Alle Versammlungshäuser der Herrnhuter stellten den bäuerlichen Baumeister erstmalig vor die Aufgabe eines Sakralbaues, weshalb diese Bauten für Lettland von besonderer Bedeutung sind. Das erste Haus entstand 1738 in Wolmar; darauf folgte 1765 das Versammlungshaus zu Gaidas (Abb. 3), das bis jetzt besteht. In den darauffolgenden Jahren verbreitete sich die Brüdergemeinde zusehends im Nord-Osten Livlands, im Laufe von etwa 100 Jahren, und es entstanden über 130 Versammlungshäuser (siehe Verzeichniß S. 409). Die am Anfang begünstigte Bewegung wurde später von der ev.-luth. Kirche und der Regierung unterdrückt, zeitweilig sogar verboten. Seit 1834 flaute die Bewegung allmählich ab; nach 1860 wurden keine neuen Mitglieder in die Gemeinden aufgenommen. Der Weltkrieg und die Agrarreform verheerten die Bauten. Die noch übriggebliebenen dienen als Hilfskirchen der ev.-luth. Gemeinden.

Die Versammlungshäuser befinden sich stets in einer Siedlung (Dorf, Gehöft) und wurden nach dieser benannt.

Aus religiösen und ästhetischen Gründen pflegte der Bau etwas abseits von den übrigen Bauten angelegt zu werden, auf einer erhöhten Stelle am Wege oder am Waldesrande und ist gewöhnlich von Bäumen und Hecken umgeben (Abb. 2 und 30). Die Orientierung nach den Himmelsrichtungen war dieselbe wie bei den ev.-luth. Kirchen.

Das Bauprogramm enthielt: 1) den „Saal für Gottesdienste“ oder die „Betkammer“; 2) die Predigerstube, bezw. die Stube d. Väterchens (*tētiņa istaba*); 3) den Warteraum („*pieēja*“) der Männer; 4) den Warteraum der Frauen und 5) das Vorhaus.

Statt 3. und 4. begnügte man sich bisweilen mit einem gemeinsamen Warteraum. Diese Anordnung fand in den verschiedenen Gegenden verschiedene Gestaltung, insbesondere in Bezug auf die Angliederung anderer Nebenräume.

Eigens als Versammlungshäuser erbaute Objekte enthalten entweder nur die unter 1. und 2. erwähnten Räume [z. B., in Gulbji, Bridegi, Abb. 12.c; oder die selben mit gemeinsamen Warteraum (z. B., Gaidas, Abb. 8); Zivarti, Abb. 9], oder die Räume 1—4 (z. B., Klabas, Abb. 10), oder auch sämtliche erwähnte Räume (2 bis 5), wie z. B., Cepļi (Abb. 11).

Eine zweite Gruppe bilden Versammlungshäuser, die an andere Bauten (vorzüglich an die Darre) angegliedert sind. Man findet folgende Kombinationen (Abb. 12):

a) Die Darre (*rija*) nebst der Tenne (*piedarbs*) sind zu einem Versammlungshause umgebaut, wobei die nötigen Wirtschaftsräume an dieses wieder angefügt werden (z. B., Mežuļi).

b) An die Darre wird eine Betkammer mit den entsprechenden Nebenräumen angegliedert. Die Darre wird als solche weiter benutzt (z. B., Kalejiņi).

c) Die Darre und die Tenne werden zu einem Versammlungshause umgebaut, welches ausschließlich als solches benutzt wird.

In der Architektur spiegelt sich auch die allmähliche Umwandlung der Versammlungshäuser in Kirchen wieder (Abb. 20, 21 und 22).

Die Bauweise der Versammlungshäuser entspricht den älteren lettischen Bauernbauten. Es ist ein Blockbau mit Stroh- oder Schindeldach. Die Wände des Hauses werden durch Deckenstreckbalken zusammengehalten, welche bei größeren Spannweiten auf einem Unterstreckbalken ruhen. Letzterer wird durch verzierte Pfosten gestützt (Abb. 15). Andere Verzierungen sind meist nicht vorhanden, auch Farbstoffe kommen nur wenig zur Verwendung. Die Wirkung des Baues wird fast ausschließlich durch wohlproportionierte Vertei-

lung der Massen, sowie verständige Anordnung der Türen und Fenster erreicht. Als Material dient Kiefern- und Föhrenholz. Espe und Stroh dienen dem Dach und Feldsteine — als Fundament. Die älteren Bauten sind fast ausschließlich mit der Axt gezimmert, später fand

auch die Säge Verwendung.

Das Inventar der Versammlungshäuser ist häufig reich an dekorativen Motiven. Es gibt schöne Beispiele von Drechseltechnik (Abb. 16) und Schmiedekunst (Abb. 14). Typisch sind die hölzernen und eisernen Decken- (Abb. 18) und Wandleuchter (Abb. 17), die Predigerpulte (Abb. 19), das Gestühl und verschiedene Metallbeschläge (Abb. 14).

In der ersten Hälfte dieses Jahrhunderts
wurde die Technik der Ver-
fertigung von Eisen- und
Stahlgeräten...

Die Entwicklung der Eisen- und
Stahlindustrie im 19. Jahrhundert
war ein Ergebnis der Erfindung
des Hochofens und der
Pudding- und Bessemer-Verfahren.
Diese Verfahren ermöglichten die
Produktion von Eisen und Stahl
in großen Mengen zu niedrigen
Kosten. Die Erfindung des
Hochofens durch James Watt
und die Verbesserung durch
Richard Trevithick und
Henry Cort ermöglichten die
Produktion von Eisen in
großen Mengen. Die Erfindung
des Pudding-Verfahrens durch
Henry Bessemer und die
Erfindung des Bessemer-Verfahrens
durch Peter Bessemer ermöglichten
die Produktion von Stahl in
großen Mengen zu niedrigen
Kosten.

Die Entwicklung der Eisen- und
Stahlindustrie im 19. Jahrhundert
war ein Ergebnis der Erfindung
des Hochofens und der
Pudding- und Bessemer-Verfahren.
Diese Verfahren ermöglichten die
Produktion von Eisen und Stahl
in großen Mengen zu niedrigen
Kosten. Die Erfindung des
Hochofens durch James Watt
und die Verbesserung durch
Richard Trevithick und
Henry Cort ermöglichten die
Produktion von Eisen in
großen Mengen. Die Erfindung
des Pudding-Verfahrens durch
Henry Bessemer und die
Erfindung des Bessemer-Verfahrens
durch Peter Bessemer ermöglichten
die Produktion von Stahl in
großen Mengen zu niedrigen
Kosten.

Die Entwicklung der Eisen- und
Stahlindustrie im 19. Jahrhundert
war ein Ergebnis der Erfindung
des Hochofens und der
Pudding- und Bessemer-Verfahren.
Diese Verfahren ermöglichten die
Produktion von Eisen und Stahl
in großen Mengen zu niedrigen
Kosten. Die Erfindung des
Hochofens durch James Watt
und die Verbesserung durch
Richard Trevithick und
Henry Cort ermöglichten die
Produktion von Eisen in
großen Mengen. Die Erfindung
des Pudding-Verfahrens durch
Henry Bessemer und die
Erfindung des Bessemer-Verfahrens
durch Peter Bessemer ermöglichten
die Produktion von Stahl in
großen Mengen zu niedrigen
Kosten.

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0306038584

2.50 L.S.

m/p L $\frac{94-5}{18}$

I